

ВЕРХОВНОГО *Вісник* Суду України

**Організаційно-правові гарантії
забезпечення неупередженості суддів**

**Аналіз стану здійснення судочинства
судами загальної юрисдикції в 2008 р.**

Чи потрібні Україні мирові суди?

**Деякі особливості застосування судами
заходів забезпечення позову
при розгляді цивільних справ**

№ 5(105)'2009

ОФІЦІЙНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

ВИХОДИТЬ ДВАНADЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку наукових фахових видань постановою Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — П.П. Пилипчук

Редакційна колегія:

В.П. Барбара, О.Ф. Волков, В.В. Городовенко (к.ю.н.),
Н.О. Кирєєва (к.ю.н.), Л.М. Козаченко, Н.С. Кузнєцова (д.ю.н.),
В.П. Лакизюк, Ф.М. Марчук, М.І. Мельник (д.ю.н.),
С.М. Міщенко, В.П. Потапенко, З.В. Ромовська (д.ю.н.),
І.Л. Самсін, А.О. Селіванов (д.ю.н.), Ю.Л. Сенін,
В.В. Сердюк (к.ю.н.), О.О. Терлецький, М.І. Хавронюк (д.ю.н.),
В.І. Шакун (д.ю.н.), М.Є. Шушило (д.ю.н.),
А.Г. Ярема (заступник голови редколегії)

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а,
кімн. 121, 231

Телефони:

голова редакційної колегії (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-1683,
редактори (044) 253-7081, 253-1683,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук, С.П. Когут, П.О. Мусяєнко, К.С. Мусяєнко,
Р.В. Парубець, Н.М. Федоровська

Комп'ютерний набір: І.П. Балан

Верстка: С.І. Самкова, В.М. Горобченко

Репрографія: В.М. Горобченко

Фото: П.О. Мусяєнко

Переклад англійською: О.В. Гунько

Видавець: ТОВ «Видавництво «Істина»

04136 Київ 136, вул. Маршала Гречка, 13.

Телефони: (044) 434-8406, 449-9455, 502-0306

E-mail: istina_bk@ukr.net

Віддруковано: ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (044) 502-6808

Підписано до друку 15.05.2009. Формат 60×90/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58. Зам. 020311.
Наклад 4800 прим. Ціна договірна

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

2 На тему дня

Issue of the Day

- 2 Прокопенко О.Б. Організаційно-правові гарантії забезпечення неупередженості суддів

Prokopenko O.B. Organizational-legal guarantees of judicial impartiality

7 Судова практика

Court Practice

- 7 Рішення у цивільних справах
Decisions in civil cases
- 10 Рішення в адміністративних справах
Decisions in administrative cases
- 12 Рішення у господарських справах
Decisions in commercial cases
- 15 Рішення у кримінальних справах
Decisions in criminal cases

19 Судова статистика

Judicial Statistics

- 19 Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р.

Analysis of administration of justice by the courts of general jurisdiction in 2008

35 Проблеми судово-правової реформи

Issues of Judicial-Legal Reform

- 35 Хавронюк М.І., Мироненко С.Ф. Чи потрібні Україні мирові суди?

Khavroniuk M.I., Myronenko S.F. Does Ukraine require courts of the peace?

42 На допомогу судді

Providing Advice to Judges

- 42 Гнатенко А.В., Луспенник Д.Д. Деякі особливості застосування судами заходів забезпечення позову при розгляді цивільних справ

Hnatenko A.V., Luspenyk D.D. Some peculiarities of use by the courts of the means of security of a claim in civil proceedings

Міжнародні зв'язки

International Co-operation

Травня

ВАШІ МУЖНІСТЬ, ЖИТТЄВА МУДРІСТЬ — НАЛЕЖНИЙ ПРИКЛАД ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ

«Шановні ветерани! У нашій пам'яті назавжди залишиться ваш урок честі, героїзму й самопожертви, патріотизму та вірності Вітчизні. Ваші мужність, життєва мудрість, ставлення до ратного і громадянського обов'язку — належний приклад для наслідування. Ми намагатимемося бути гідними цього подвигу, всіма своїми справами утверджувати мир, злагоду та суспільну гармонію на українській землі».

З такими словами у вітальній листівці Голова Верховного Суду України Василь Онопенко звернувся до ветеранів війни, Збройних Сил з нагоди річниці Великої Перемоги.

Відзначаючи чергову річницю цього свята, вказується у листівці, ми вкотре подумки повертаємося до тяжких воєнних років, згадуючи тих, хто вистраждав Перемогу для нашого народу. Особливі слова вдячності він висловив тим Переможцям, ветеранам Збройних Сил, хто у повоєнний час докладав зусиль для розбудови вітчизняної судової системи. За дорученням керівництва представники Верховного Суду України відвідали ветеранів вдома і з побажаннями міцного здоров'я на довгі літа, мирного неба над головою, злагоди та щастя вручили їм квіти і святкові подарунки.

Організаційно-правові гарантії забезпечення неупередженості суддів

О.Б. Прокопенко,
суддя Верховного Суду України

Право на справедливий судовий розгляд гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Воно належить до фундаментальних прав особи, забезпечення яких покладається на демократичну правову державу. У п. 1 зазначеної статті передбачено, що кожен при вирішенні спору щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або при встановленні обґрунтованості будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом.

Отже, право на суд є комплексним і відповідно до роз'яснень Європейського суду з прав людини (далі — Суд) містить у собі три елементи: по-перше, наявність самого суду, що створений на підставі закону і відповідає критеріям незалежності та неупередженості; по-друге, достатньо широкі повноваження суддів для прийняття рішень щодо всіх аспектів спору чи обвинувачення; по-третє, право особи на доступ до суду¹.

Юристи-практики та науковці (П.П. Пилипчук, В.С. Скомороха, В.В. Городовенко, М.Д. Савенко)² особливу увагу приділяють аналізу принципу незалежності суддів та міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Утім, деякі питання щодо забезпечення, наприклад, такої складової незалежності суддів, як їх неупередженість, так і не

вирішені, тому розглянемо ці питання та запропонуємо способи їх вирішення.

Зазначимо, що як у практиці Суду, так і в національному законодавстві та юридичній науці поняття «неупередженість суддів» і «незалежність суддів» іноді вживають як взаємозамінні. У чинному процесуальному законодавстві також визначені такі критерії, як «об'єктивний розгляд справи», «об'єктивне досудове розслідування», що застосовуються при оцінці законності діяльності суб'єктів — державних органів, які здійснюють провадження у справі, у тому числі суду. При цьому «об'єктивність суддів» та «неупередженість суддів» розглядають як синонімічні поняття, що означають відсутність у суддів будь-якої особистої зацікавленості в результатах вирішення справи. І в чинному законодавстві, і в юридичній доктрині об'єктивність та неупередженість вважають невід'ємними складовими незалежності суддів. І якщо в чинному законодавстві поняття «об'єктивність суддів» та «неупередженість суддів» лише вживаються, то в науковій літературі їм дається визначення.

Так, «неупередженість» у юридичній літературі визначають як якість, сутність якої полягає у безсторонньому та справедливому ставленні до кожного суб'єкта провадження. Безсторонність судді означає, що він, розглядаючи конкретну справу, є суб'єктивно вільним від особистих уподобань або упереджень стосовно учасників процесу та діє так, що не виникає жодних обґрунтованих сумнівів в його неупередженості³.

«Об'єктивність» зазвичай визначають як властивість, сутність якої полягає в такому ставленні

¹ Див.: Гомьєн Д., Харрис Д., 3 в а а к Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. — М., 1998. — С. 200.

² Див.: Пилипчук П.П. Ще раз про незалежність суддів // Вісник Верховного Суду України. — 2005. — № 9. — С. 2—5; Скомороха В.С. Судова незалежність // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 71, 72; Городовенко В.В. Європейські стандарти незалежності судової влади // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 40—44; Савенко М.Д. Забезпечення незалежності суду — важливий напрям судово-правової реформи в Україні // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи. Матеріали наук.-практ. конф. 18—19 квітня 2002 р., м. Харків. — К.-Х., 2002. — С. 35.

³ Див.: Лупинская П.А. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. — М., 2001. — С. 148; Моисеева Т.В. Объективность и беспристрастность суда первой инстанции. — М., 2006. — С. 15.

до розгляду справи, коли можна встановити як обтяжуючі, так і пом'якшуючі обставини справи для постановлення обґрунтованого та справедливого рішення⁴.

Таким чином, «об'єктивність» як юридична категорія стосується встановлення та оцінки фактичних обставин справи, а «безсторонність» — ставлення судді до сторін у справі та інших її учасників. І хоча в динаміці розвитку процесуальних відносин ці поняття є рівнозначними та рівноцінними, теоретично їх можна не отожднювати.

Суд на практиці виходить із того, що поняття «неупереджений суд» включає об'єктивні та суб'єктивні елементи. Розглядаючи справу «П'єрсак проти Бельгії», Суд розрізнив об'єктивні та суб'єктивні критерії, які слід використовувати при визначенні неупередженості суддів. У цьому випадку йшлося про участь у справі однієї особи спочатку як прокурора, а потім — як головуючого судді. Суд визначив «неупередженість» як «відсутність заінтересованості та упередженості», при чому перший елемент (об'єктивний), на його думку, пов'язаний із «намірами встановити особисту упередженість цього судді у справі», а другий (суб'єктивний) — із «з'ясуванням, чи забезпечив він достатні гарантії для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо цього». Суд визнав, що в цій справі було порушено передбачену ст. 6 Конвенції вимогу щодо неупередженості суду⁵.

Відповідно до позиції Суду об'єктивним критерієм неупередженості є встановлення того, чи мали місце під час розгляду справи реальні факти, які ставлять під сумнів незалежність судді. У демократичному суспільстві судді повинні викликати довіру в учасників процесу, особливо обвинуваченого⁶. Цей аспект зумовлює додаткові обмеження для суддів щодо участі в політичному житті держави та іншій діяльності, оскільки через це може виникнути підозра щодо їх особистої зацікавленості в результатах вирішення справи.

Суб'єктивний критерій неупередженості суддів пов'язаний із суб'єктивним ставленням судді до справи і потребує розроблення спеціальних правових механізмів для недопущення будь-яких можливих випадків особистої зацікавленості судді в розгляді справи. Суд тлумачить «суб'єктивну неупередженість» як відсутність упередженості або тенденційності в діях судді під час розгляду конкретної справи. За загальним правилом, є презумпція особистої неупередженості суддів, тобто вони вважаються неупередженими доти, доки в

установленому законодавством порядку не буде доведено протилежне. Спростувати таку презумпцію, як свідчить практика Суду, дуже складно.

Важливим кроком на шляху забезпечення гарантій неупередженості й об'єктивності суддів стало прийняття постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» (далі — постанова від 13 червня 2007 р. № 8). У п. 2 цієї Постанови зазначено, що оскільки незалежність суддів є основною передумовою їх об'єктивності та неупередженості, суддя при здійсненні правосуддя підкоряється лише закону і нікому не підзвітний. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. Рішення в судовій справі має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, під час якого не може надаватися перевага правовій позиції будь-кого з учасників судового процесу, в тому числі прокурорів, захисників, представників юридичних чи фізичних осіб.

Потім Пленум Верховного Суду у п. 8 постанови від 13 червня 2007 р. № 8 роз'яснив, що незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку з цим неприпустимими є: непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах; встановлення контролю за здійсненням суддею судочинства, виклик його до вищестоящих судів та вимагання від нього звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ; витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати; прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв, скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком.

Дотримання цього положення всіма учасниками судового процесу та іншими особами, зацікавленими у результатах вирішення справи, сприятиме забезпеченню неупередженості суддів. На жаль, зазначені положення доволі часто ігноруються на практиці.

Згідно з даними опитування суддів, проведеного в серпні-вересні 2008 р. у межах реалізації українсько-швейцарського проекту «Підтримка судової реформи. Сприяння зміцненню незалежності суддів», 75 % суддів відомі факти намагання вплинути на позицію судді при розгляді справи. При цьому, на думку опитаних, найактивніше намагаються вплинути на позицію суддів у справі сторони та їхні представники (55 %), представники засобів масової інформації, учасники мітингів та пікетувань (по 41 %), народні депутати України (40 %), політичні партії (34 %), адвокати і про-

⁴ Див.: Моисеева Т.В. Знач. праця. — С. 15.

⁵ Див.: П'єрсак против Бельгии. Судебное решение от 1 октября 1982 г. // Российская юстиция. — 1999. — № 12. — С. 57, 58. — (Тут і далі — переклад автора).

⁶ Див.: Толочко О. Право на справедливий судовий розгляд (стаття 6 ЄКПЛ) у світі українського законодавства та правозастосовчої практики // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. — К., 2004. — С. 233—270.

курори (по 30 %) ⁷. Досить часто до працівників органів правосуддя застосовують насильство, погрожують їм, мають місце напади на судові приміщення, крадіжки кримінальних та цивільних справ. З огляду на це потрібно вжити додаткові запобіжні заходи — посилити охорону судів, а також суддів та членів їхніх сімей.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив будь-яким чином на суд або суддів, неповага до них, збирання, зберігання, використання та поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдати шкоди їхньому авторитету чи вплинути на неупередженість суду заборонені і тягнуть юридичну відповідальність.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 19 травня 1999 р. № 4-рп/99 (справа про запити народних депутатів України), в якому дається офіційне тлумачення ст. 86 Конституції України та статей 12, 19 Закону від 17 листопада 1992 р. № 2790-ХІІ «Про статус народного депутата України», встановлене ст. 86 Конституції право народного депутата України на запит є обмеженим і не поширюється на питання, пов'язані зі здійсненням правосуддя у конкретних справах. Звернення народного депутата України як члена парламенту з вимогою чи пропозицією до судів, голів судів або безпосередньо до суддів саме з питань здійснення правосуддя у тих чи інших конкретних справах є неприпустимим.

Отже, згідно із зазначеним Рішенням народний депутат України не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, голів судів та до суддів стосовно розгляду конкретних судових справ. Такі звернення не підлягають розгляду і мають бути повернені з відповідними роз'ясненнями вимог ст. 129 Конституції, ст. 12 Закону від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів» та рішень Конституційного Суду України з цього питання.

Гарантії неупередженості суддів передбачені також у чинному законодавстві про судоустрій та процесуальних кодексах України. Вони стосуються переважно суб'єктивної неупередженості суддів, тобто включають механізми, що унеможливають будь-яку зацікавленість судді в результаті вирішення справи або його попередню оцінку обставин справи.

Вказані гарантії, зокрема, закріплені у законодавчих положеннях, які регламентують підстави для відводу судді (статті 20, 21 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК); ст. 20 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК); статті 27, 28 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС); статті 54, 55 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК). У п. 5 постанови від 13 червня 2007 р. № 8 зазначено, що суддя не може брати участь у розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо він заінтересований

у результаті розгляду справи або є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді. Можемо резюмувати, що загальними підставами для відводу (самовідводу) судді є:

участь судді у прийнятті будь-яких судових рішень у справі на досудових стадіях провадження, тобто в порядку судового контролю за досудовим розслідуванням (згідно з п. 2¹ ч. 1 ст. 54 КПК суддя не може брати участь у розгляді кримінальної справи, якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання про проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою або розглядав скарги на затримання чи на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи чи її закриття);

особиста участь судді у справі як учасника провадження (п. 1 ч. 1 ст. 20 ЦПК, п. 1 ч. 1 ст. 27 КАС — якщо він брав участь у попередньому розгляді справи або пов'язаної з нею справи як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання); п. 1 ч. 1 ст. 54 КПК — якщо суддя (народний засідатель) є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем; п. 2 ч. 1 ст. 54 КПК — якщо він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; п. 2² ч. 1 ст. 54 КПК — якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника в порядку, передбаченому ст. 61¹ КПК);

родинний зв'язок судді зі стороною або іншою особою, яка бере участь у справі (ч. 1 ст. 20 ГПК, п. 3 ч. 1 ст. 20 ЦПК та п. 3 ч. 1 ст. 27 КАС — якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловіком, дружиною, батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, сином, дочкою, пасинком, падчеркою, братом, сестрою, дідом, бабою, внуком, внучкою, усиновлювачем чи усиновленим, опікуном чи піклувальником, членом сім'ї або близьким родичем цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі; п. 1 ч. 1 ст. 54 КПК — якщо суддя (народний засідатель) є родичем потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого);

особиста (пряма або опосередкована) заінтересованість судді в результатах розгляду справи або заінтересованість його родичів (п. 2 ч. 1 ст. 20 ЦПК, п. 2 ч. 1 ст. 27 КАС, п. 3 ч. 1 ст. 54 КПК);

наявність інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді (ч. 1 ст. 20 ГПК, п. 4 ч. 1 ст. 20 ЦПК, п. 4 ч. 1 ст. 27 КАС, п. 4 ч. 1 ст. 54 КПК);

У процесуальному законодавстві окремо встановлено, що в колегіальному складі суду не може бути осіб, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя (ч. 2 ст. 20 ЦПК, ч. 3 ст. 27 КАС, ч. 2 ст. 54 КПК).

⁷ Див.: Моніторинг незалежності суддів в Україні. 2008 рік. / За заг. ред. А. Алексєєва. — К., 2008. — 104 с.

У законодавстві також передбачено, що один і той самий суддя не може брати участь у розгляді справи в різних судових інстанціях, а так само у новому її розгляді в разі скасування судом вищої інстанції попереднього постановленого з його участю рішення (ч. 1 ст. 20 ГПК, ст. 21 ЦПК, ст. 28 КАС, ст. 55 КПК). У кримінально-процесуальному законодавстві встановлені винятки з цього правила. Так, відповідно до п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 грудня 1985 р. № 11 «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» (зі змінами від 30 травня 2008 р.) скасування іншої ухвали, постановленої при розгляді справи в суді першої інстанції, не позбавляє суддю, який брав участь у її постановленні, права брати участь у новому розгляді справи в тій самій інстанції, якщо немає інших обставин, що викликають сумнів у його об'єктивності. Таким чином, постановлення суддею рішень про призначення справи до судового розгляду, зупинення провадження у ній, повернення її на додаткове розслідування, направлення справи за підсудністю не перешкоджає йому брати участь у розгляді цієї самої справи по суті.

Найменше врегульовані питання щодо підстав відводу (самовідводу) судді в ГПК. Так, у ч. 1 ст. 20 цього Кодексу передбачено, що такими підставами можуть бути лише: родинний зв'язок судді з учасниками господарського процесу (при цьому законодавець не визначає ступінь цього зв'язку); участь судді в новому розгляді справи у випадку скасування рішення, ухвали, постановлених з його участю; інші обставини, які викликають сумніви в його неупередженості. Щодо останньої підстави, яка встановлена нормами усіх процесуальних законів, маємо зауваження: по-перше, зазначена норма є оцінною; по-друге, незрозуміло, які саме *інші* обставини маються на увазі. На нашу думку, в цьому випадку потрібно звертатися до практики Суду.

У кожній справі, в якій розглядалося питання про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, Суд вивчав конкретні дії судді на попередніх стадіях її розгляду, щоб з'ясувати, чи є підстави вважати, що у зв'язку з його участю була вірогідність того, що в судді склалося переконання у винності чи невинуватості обвинуваченого. Зокрема, у справі «Губер проти Швейцарії» йшлося про те, що один із суддів на стадії досудового слідства виконував функції слідчого судді, а потім брав участь у судовому розгляді справи. Оскільки цей суддя ще до судового провадження детально ознайомився з обставинами справи, обвинувачена (заявниця) мала підстави побоюватися, що в нього вже склалась думка про її винність або невинуватість, а також що він істотно вплине на рішення суду, який розглядає справу, і, зокрема, може переглянути свої попередні рішення. Тому в цій справі Суд констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з

незабезпеченням заявниці права на розгляд її справи незалежним та неупередженим судом⁸.

Розглядаючи інші справи, Суд критично оцінював твердження про те, що попередня участь судді в розгляді справи є причиною для усунення його від подальшого її розгляду. Так, постановляючи рішення у справі «Нортъє проти Нідерландів», Суд зазначив, що один лише факт того, що суддя приймав рішення на досудовій стадії розгляду справи, не викликає підозр щодо його неупередженості, оскільки при цьому велике значення мають обсяг та характер цих рішень⁹.

У справі «Ремлі проти Франції» йшлося про те, що перед початком слухання в національному суді справи за обвинуваченням двох осіб алжирського походження один із присяжних повідомив, що він за переконанням расист. Він сказав це поза залом судового засідання. Національний суд вирішив не долучати до справи факти, які мали місце не під час безпосереднього судового розгляду, а підсудний у справі не зміг заявити відвід зазначеному присяжному та оскаржити рішення національного суду, оскільки це заборонено національним законодавством. Суд визнав дії національного суду такими, що порушують вимогу щодо неупередженості суду (п. 1 ст. 6 Конвенції), враховуючи важливість довіри, яку в демократичному суспільстві зобов'язані викликати суди в осіб, які до них звертаються¹⁰.

Таким чином, вироблена практикою Суду концепція неупередженості суду не є формальною, оскільки при цьому все залежить від того, які саме дії та рішення і в якому обсязі приймав суддя, котрий здійснював судовий контроль на стадії досудового розслідування справи¹¹.

Суд ухвалив декілька рішень проти України, які стосуються питання щодо неупередженості суддів. Ухвалення цих рішень позитивно вплинуло на вітчизняну правову систему, оскільки викладені в них позиції зумовили внесення змін до законодавства про судоустрій та процесуального законодавства.

У справі «Білуха проти України» йшлося про упередженість голови Артемівського міського суду Донецької області, який одноособово розглядав справу стосовно заявниці в першій інстанції і просив та безоплатно отримував у користування цього суду майно від компанії-відповідача. За таких обставин Суд визнав, що підозри заявниці щодо упередженості голови зазначеного суду були об'єктивно

⁸ Див.: Решение по делу «Губер против Швейцарии» от 23 октября 1990 г. № 188 // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2-х т. — Т. 1 / Под ред. В.А. Туманова. — М., 2000. — 856 с.

⁹ Див.: Решение по делу «Нортъе против Нидерландов» от 24 августа 1993 г. № 276 // Там же.

¹⁰ Див.: Решение по делу «Ремли против Франции» от 23 апреля 1996 г. № 5838 // Там же.

¹¹ Див.: Толочко О. Знач. праця. — С. 253.

виправданими, незважаючи на те, що він задовольнив одну зі скарг заявниці під час судового розгляду, а його рішення залишили без змін суди вищих інстанцій¹².

У справі «Науменко проти України» Суд констатував порушення вимоги щодо суб'єктивної неупередженості судді при вирішенні цивільної справи за протестом у порядку нагляду заступника голови Одеського обласного суду. У справі йшлося про скасування остаточного рішення суду в цивільній справі заявниці на підставі протесту заступника голови зазначеного суду в порядку нагляду. Суд визнав, що подання протесту та розгляд справи в такому порядку порушує як принцип верховенства права та юридичної визначеності, так і засаду неупередженості суду. Було встановлено, що практика розгляду протесту, внесеного до президії, членом та заступником голови якої він був, «є несумісною з вимогами «суб'єктивної неупередженості» судді, який заслуховує справу, оскільки одна особа не може бути одночасно і позивачем, і суддею у справі»¹³. Зазначимо, що під час проведення у 2001 р. так званої малої судової реформи Україна відмовилася від інституту перегляду судових рішень за протестом у порядку нагляду.

Важливою гарантією забезпечення неупередженості суддів є встановлення чіткої процедури їх відводу. У процесуальному законодавстві передбачено різний порядок вирішення заяв про відвід суддів.

Так, у цивільному та адміністративному процесах заява про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу. Заява про відвід кількох суддів або всього складу суду вирішується простою більшістю голосів (ст. 24 ЦПК, ст. 31 КАС).

Відповідно до ст. 57 КПК заява про відвід судді, який одноособово розглядає справу, подається в письмовому вигляді не пізніше ніж за три дні до судового розгляду справи. Відвід, заявлений судді, який одноособово розглядає справу, вирішується постановою голови районного (міського) суду. Відвід, заявлений судді або народному засідателю, вирішується іншими суддями без судді, стосовно якого таке питання вирішується. Останній має право дати пояснення з приводу заявленого відводу. У разі рівності голосів суддя вважається відведеним. Відвід, заявлений двом суддям або всьому складу суду, вирішується судом у повному складі простою більшістю голосів. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті. У випадках, коли відведено голову суду, а також при його самовідводі слухання справи відкладається для заміни його іншим суддею або справа передається до вищестоящого суду для ви-

рішення питання про її підсудність. У разі відводу народного засідателя його замінюють іншим.

Отже, в кримінально-процесуальному законодавстві закладено вихідний принцип, згідно з яким суддя, щодо якого заявлено відвід, не бере участь у вирішенні питання щодо його відводу, замість нього це роблять інші судді, що відповідає давньому правилу римського права: «не можна бути суддею у власній справі». Справді, у кримінальному процесі порівняно з цивільним та адміністративним процесами передбачено більше грантій щодо справедливого вирішення питання про відвід судді, в неупередженості якого є сумніви.

Аналізуючи проблеми щодо забезпечення об'єктивності суддів, потрібно звернути увагу також на положення ст. 24 КПК, відповідно до якого вищестоящі суди здійснюють нагляд за судовою діяльністю. Так, Верховний Суд України здійснює нагляд за судовою діяльністю всіх судів України; апеляційні суди — за діяльністю судів першої інстанції. Подібні положення, які залишились у спадок Україні від процесуального законодавства часів СРСР, не передбачені в нових ЦПК та КАС. У п. 10 постанови від 13 червня 2007 р. № 8 зазначено, що виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством. Оскарження в будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв з таким предметом. Відповідно, і будь-які непередбачені в процесуальному законодавстві способи судового нагляду вищестоящих судових інстанцій за діяльністю нижчестоящих інстанцій, є незаконними.

Отже, ст. 24 КПК можна вважати анахронізмом з огляду на закріплення на міжнародному рівні принципу незалежності суддів та підкорення їх лише закону, а тому має бути виключена з кримінально-процесуального законодавства в процесі його реформування.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що здобуття суддями незалежності, формування впливової судової влади загалом — питання великої соціальної ваги. Тому в межах судової реформи, що провадиться в країні, слід активніше вирішувати питання щодо вдосконалення судочинства в комплексі. Передусім необхідно вживати заходів для забезпечення неупередженості суддів, що сприятиме зміцненню авторитету суду в суспільстві, істотно поліпшить якість правосуддя тощо. При цьому слід пам'ятати: основною гарантією об'єктивної неупередженості суддів є недопущення будь-яких зовнішніх впливів на суд при постановленні ним рішення у справі; суб'єктивну неупередженість суддів потрібно забезпечувати, насамперед удосконалюючи процесуальні механізми відводу суддів.

¹² Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Білуха проти України» від 9 листопада 2006 р. // <http://www.minjust.gov.ua/0/164>

¹³ Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Науменко проти України» від 9 листопада 2004 р. // Там само.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

При вирішенні позову про відшкодування моральної шкоди, завданої невиконанням умов договору оренди, суд повинен враховувати, що моральну шкоду розуміють як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Отже, звертаючись до суду із зазначеним позовом, позивач має довести факт заподіяння йому відповідачем моральної шкоди, яка за змістом ст. 1167 ЦК України завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, вину відповідача, а також яких саме втрат немайнового характеру він зазнав та яке саме їх матеріальне вираження.

Недоведеність позивачем зазначених обставин може бути підставою для відмови у задоволенні позову

Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 грудня 2007 р. (в и т я г)

У грудні 2004 р. З.О. та З.Л. звернулися до суду з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Агрофірма «Крижопіль» (далі — ТОВ) Крижопільського району Вінницької області про стягнення орендної плати за користування земельними паями та відшкодування моральної шкоди.

У позові вони послалися на те, що уклали з відповідачем договір оренди земельної частки (паю) у розмірі 5 га терміном на 10 років. Договір набув чинності 20 лютого 2001 р., і відповідач добросовісно виконував умови договору до 1 січня 2004 р., а в 2004 р. він їх не виконав, зокрема не видав по 2 ц зерна за оренду 1 га землі, а всього 1 тис. кг зерна, не сплатив орендну плату за два земельні паї в сумі 465 грн. З.О. та З.Л. вважали, що цими діями ТОВ їм заподіяно матеріальної та моральної шкоди, оскільки, не отримавши зерна, вони не змогли тримати домашню птицю, поросят. Позивачі просили задовольнити їхні позовні вимоги та стягнути матеріальну шкоду в розмірі 465 грн та моральну шкоду в розмірі 3 тис. грн.

ТОВ звернулось із зустрічним позовом до З.О. та З.Л. про визнання недійсними договорів оренди земельних паїв, послаючись на те, що їх укладено з порушенням вимог законодавства.

Крижопільський районний суд Вінницької області рішенням від 27 жовтня 2005 р. позов З.О. та З.Л. задовольнив частково: стягнув з ТОВ на їх користь по 233 грн орендної плати, 250 грн понесених витрат за надання юридичної допомоги та 51 грн державного мита. У решті позову та в зустрічному позові відмовлено.

Апеляційний суд Вінницької області рішенням від 16 лютого 2006 р. рішення районного суду скасував і ухвалив нове — про задоволення позову З.О. та З.Л. частково. На їх користь із ТОВ стягнуто орендну плату за земельні паї в сумі по 233 грн кожному, 10 ц зерна в рахунок оплати за користування земельними паями площею 5 га за 2004 р., а також по 600 грн у рахунок відшкодування моральної шкоди кожному, 250 грн понесених судових витрат за надання юридичної допомоги та 51 грн державного мита. У решті позову та в зустрічному позові відмовлено.

У касаційній скарзі ТОВ просило скасувати постановлене рішення апеляційного суду та ухвалити рішення про відмову в задоволенні позовних вимог З.О. та З.Л., послаючись на те, що суд порушив норми матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши наведені в скарзі доводи та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Відповідно до ст. 598 ЦК зобов'язання припиняються частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором.

Задовольняючи позовні вимоги З.О., З.Л. у частині стягнення орендної плати в розмірі 465 грн, суд апеляційної інстанції обґрунтовано виходив з того, що відмова відповідача від виконання взятих на себе умов договору оренди належних паїв є недопустимою.

Крім того, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку і про задоволення вимог позивачів у частині стягнення зерна в рахунок оплати за користування земельними паями у 2004 р.

Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обстави-

ни, що не були встановлені в рішенні або відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Згідно зі ст. 337 ЦПК суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу, якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права.

Суд апеляційної інстанції дослідив обставини справи повно, дав оцінку зібраним доказам.

Проте не можна погодитися з висновками суду про стягнення з ТОВ на користь З.О., З.Л. моральної шкоди в розмірі по 600 грн кожному.

Моральну шкоду розуміють як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 1167 ЦК моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, тобто заподіяна моральна шкода відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були безпосередньо порушені протиправними діями (бездіяльністю) інших осіб.

При відшкодуванні моральної шкоди необхідно з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних страждань, а також в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та чим він при цьому керується.

Згідно з п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди обов'язковому з'ясуванню підлягає наявність такої шкоди.

Під час розгляду справи позивачі не довели факту заподіяння їм моральної шкоди.

Суд апеляційної інстанції не встановив підстав для задоволення вимог про відшкодування шкоди, наявності самої шкоди, її розміру.

За таких обставин вважати обґрунтованими висновки щодо задоволення вимог про відшкодування моральної шкоди немає підстав.

Згідно з вимогами ст. 341 ЦПК суд касаційної інстанції має право скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, чи не застосовано закон, який підлягав застосуванню.

Враховуючи викладене, рішення апеляційного суду в частині задоволення позову про відшкодування моральної шкоди підлягає скасуванню з ухваленням нового рішення про відмову в задоволенні таких вимог.

Керуючись статтями 336, 341, 344, 346 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу ТОВ задовольнила частково: рішення Апеляційного суду Вінницької області від 16 лютого 2006 р. в частині задоволення позову про відшкодування моральної шкоди скасувала, у задоволенні позову в цій частині відмовила. У решті рішення цього суду залишено без змін.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 23 КЗпП України трудовий договір може бути укладений на визначений строк, встановлений за погодженням сторін.

У ч. 2 зазначеної статті передбачено, що строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами.

Якщо суд встановить, що безстроковий трудовий договір за бажанням особи та з урахуванням її інтересів був переукладений на строковий трудовий договір, після закінчення строку якого особу з роботи звільнено, підстав для визнання строкового трудового договору недійсним у частині визначення строку та поновлення особи на роботі немає

*Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 вересня 2008 р.
(в и т я г)*

У жовтні 2007 р. Т. звернулася до суду з позовом до Бурштинського вищого професійного училища торгівлі та ресторанного сервісу (далі — Училище) та його директора К. про поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу та відшкодування моральної шкоди.

Позивачка зазначила, що працювала на посаді майстра виробничого навчання в Училищі на умовах безстрокового трудового договору. У 2006 р. в цьому навчальному закладі відбулося скорочення штату працівників, у тому числі й посади, яку обіймала Т., у зв'язку з чим її було попереджено про звільнення. Оскільки Т. не вистачало певного строку для набуття педагогічного стажу, який дає право на пільгову пенсію, вона написала заяву про продовження роботи до 1 жовтня 2007 р., яку К. задовольнив. До закінчення вказаного строку Т. подала заяву про відкликання попередньої заяви та мала намір продовжувати працювати, проте К. наказом від 25 вересня 2007 р. звільнив її з роботи з 1 жовтня 2007 р. у зв'язку із закінченням строкового трудового договору. Посилаючись на те, що жодного

строкового трудового договору вона з К. не уклала, позивачка вважала звільнення незаконним і просила поновити її на роботі з дня звільнення та стягнути з Училища середній заробіток за час вимушеного прогулу до дня її поновлення на роботі. Крім того, вона просила стягнути з відповідача К. 1 тис. 700 грн на відшкодування моральної шкоди.

Галицький районний суд Івано-Франківської області рішенням від 11 грудня 2007 р. у позові відмовив.

Апеляційний суд Івано-Франківської області рішенням від 18 лютого 2008 р. рішенням суду першої інстанції скасував та ухвалив нове, яким позов задовольнив частково: поновив Т. на посаді майстра виробничого навчання Училища та стягнув з цього навчального закладу на її користь 5 тис. 555 грн втраченого заробітку; у позові до директора Училища про відшкодування моральної шкоди відмовив.

У касаційній скарзі Училище просило скасувати рішення апеляційного суду в частині задоволення позову та залишити в силі рішення суду першої інстанції, посилаючись на порушення апеляційним судом норм матеріального права.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, дослідивши матеріали справи та перевіривши наведені в скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи рішення про задоволення позову частково, апеляційний суд виходив із того, що суд першої інстанції не мав підстав вважати, що з позивачкою укладено строковий трудовий договір, оскільки попередній безстроковий трудовий договір із нею розірвано не було, Т. не була звільнена з роботи за скороченням штату працівників, до того ж вона відкликала свою заяву про залишення на посаді до 1 жовтня 2007 р.

Однак погодитися з таким висновком не можна.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 23 КЗпП трудовий договір може бути укладений на визначений строк, встановлений за погодженням сторін. У ч. 2 зазначеної статті передбачено, що строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами.

В абз. 3 п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» судам роз'яснено, що оскільки згідно з ч. 2 ст. 23 КЗпП трудовий договір на визначений строк укладається лише у разі, коли трудові відносини на невизначений строк не може бути встановлено з урахуван-

ням характеру роботи або умов її виконання, або інтересів працівника (наприклад, його бажання), або в інших випадках, передбачених законодавчими актами, укладення трудового договору на визначений строк при відсутності зазначених умов є підставою для визнання його недійсним у частині визначення строку.

Суд встановив, що у зв'язку з тим, що на 2006—2007 навчальний рік в Училище, в якому працювала Т., не було набрано учнів за професією «продавець продовольчих і непродовольчих товарів», а група учнів за професією «конторський службовець» була недоукомплектована, наказом № 87-к в Училищі скорочено три посади майстрів виробничого навчання, у тому числі й посаду, яку обіймала позивачка, і її персонально попередили про звільнення з роботи за скороченням штату працівників.

1 грудня 2006 р. Т. подала заяву з проханням залишити її на посаді майстра виробничого навчання до набуття 1 жовтня 2007 р. педагогічного стажу, який дає право на пільгову пенсію. Цю заяву К. задовольнив і видав наказ від 13 грудня 2006 р. № 112-к про залишення позивачки на посаді майстра виробничого навчання до 1 жовтня 2007 р., а 25 вересня 2007 р. наказом № 84-к звільнив її з роботи з 1 жовтня 2007 р. у зв'язку із закінченням строку трудового договору відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 36 КЗпП.

Таким чином, як установив суд, укладений із Т. безстроковий трудовий договір за її бажанням та з урахуванням її інтересів було переукладено на строковий трудовий договір, після закінчення строку якого відповідач звільнив її з роботи. Відкликання пізніше Т. своєї заяви про переукладення трудового договору на нових умовах після його переукладення правового значення не має, тому що за загальним правилом одностороння зміна умов договору після його укладення не допускається.

Оскільки, як установив суд, строковий трудовий договір укладений з Т. за її бажанням та з урахуванням її інтересів і на вказаний нею в її заяві строк, то підстав для визнання строкового трудового договору недійсним у частині визначення строку немає, тому суд першої інстанції обґрунтовано відмовив у позові про поновлення на роботі, а апеляційний суд помилково скасував рішення районного суду, ухвалене згідно із законом, що відповідно до ст. 339 ЦПК є підставою для скасування рішення апеляційного суду та залишення в силі рішення суду першої інстанції.

Керуючись п. 3 ч. 1 ст. 336, ст. 339, п. 4 ч. 1 ст. 344 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Училища задовольнила: рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 18 лютого 2008 р. скасувала і залишила в силі рішення Галицького районного суду Івано-Франківської області від 11 грудня 2007 р.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Чинним законодавством прокурор не наділений повноваженнями на звернення до адміністративного суду з позовною заявою в інтересах самостійних господарюючих суб'єктів з питань, які не торкаються загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, порушують матеріальні або інші інтереси держави, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, у разі якщо інтереси останніх не збігаються з інтересами органів, уповноважених державою здійснювати відповідні функції

ПОСТАНОВА Іменем України

10 березня 2009 р., розглянувши за винятковими обставинами у відкритому судовому засіданні за скаргою Генеральної прокуратури України справу за позовом заступника прокурора Донецької області (далі — прокурор) в інтересах Кабінету Міністрів України, Державного комітету телебачення та радіомовлення України (далі — ДКТР), Державної акціонерної компанії «Українське видавничо-поліграфічне об'єднання» (далі — ДАК), Державного відкритого акціонерного товариства «Донбаскнига» (далі — ТОВ) до Державної податкової інспекції у Куйбишевському районі м. Донецька (далі — ДПІ), за участю третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, на стороні відповідача — Донецької філії приватного підприємства «Автоексперт», про визнання нечинним акта опису активів, **в с т а н о в и л а:**

У грудні 2005 р. прокурор звернувся з позовними вимогами в інтересах Кабінету Міністрів України, ДКТР, ДАК, ТОВ до ДПІ про визнання нечинним його акта опису активів ТОВ, складеного 21 червня 2004 р. за № 121 на загальну суму 1 млн 603 тис. 153 грн, як такого, що суперечить вимогам закону.

Господарський суд Донецької області постановою від 21 вересня 2006 р. задовольнив позовні вимоги, заявлені в інтересах ДАК та ТОВ, визнав нечинним оспорений акт опису активів та в задоволенні вимог в інтересах Кабінету Міністрів України та ДКТР відмовив.

Донецький апеляційний господарський суд постановою від 19 грудня 2006 р. рішенням суду першої інстанції в частині задоволення позовних

вимог скасував та прийняв нове рішення про відмову, а в іншій частині залишив без змін.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 11 листопада 2008 р. рішенням судів першої та апеляційної інстанцій скасував, позовну заяву залишив без розгляду.

У скарзі до Верховного Суду України про перегляд ухвали Вищого адміністративного суду України за винятковими обставинами Генеральна прокуратура України, пославшись на неоднакове застосування судами касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права, просила її скасувати, а справу направити на касаційний розгляд, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що суд застосував положення ст. 60 КАС у цій справі інакше, ніж під час розгляду інших справ 12 липня 2006 р. та 16 квітня 2008 р.

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслухавши представників сторін, перевіrivши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, вважає, що в задоволенні скарги слід відмовити.

Суди встановили, що ДАК та ТОВ були утворені відповідно до Указу Президента України від 16 вересня 1998 р. № 1033/98 «Про вдосконалення державного управління інформаційною сферою», постанов Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 1998 р. № 1720 «Про утворення Державної акціонерної компанії «Українське видавничо-поліграфічне об'єднання» та від 26 листопада 1998 р. № 1870 «Про забезпечення діяльності Державної акціонерної компанії «Українське видавничо-поліграфічне об'єднання». Вони є юридичними особами, власниками переданого засновниками майна, мають самостійні баланси, рахунки в банківських установах, володіють, користуються і розпоряджаються належним їм на праві власності майном, можуть набувати майнових і особистих немайнових прав, укладати з іншими суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами договори, бути позивачем або відповідачем у суді.

Станом на 2 жовтня 2001 р. у ТОВ обліковувався податковий борг зі сплати за землю в розмірі 2 тис. 914 грн. Податковий орган 7 квітня 2003 р. на підставі підпункту 10.1.1 п. 10.1 ст. 10 Закону від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» прийняв рішення № 88 «Про застосування заходів погашення податкового боргу платників податків за рахунок стягнення його активів», яке головний бухгалтер ТОВ отримав 8 квітня 2003 р.

2 червня 2003 р. податковий керуючий у присутності керівника ТОВ Оніщенко О.А. склав акт опису № 72 активів товариства на загальну суму 36 тис. 527 грн, який затвердив заступник началь-

* Публікується повний текст судових рішень з незначною редакційною правкою.

ника ДПІ. Товарна біржа «Даліса» провела експертну оцінку описаних у цьому акті активів за дійсними ринковими цінами описаного майна, вартість якого станом на 19 січня 2004 р. становила 9 тис. 435 грн. З урахуванням його технічного стану, морального й економічного старіння та комплектності описане обладнання не могло використовуватися за призначенням.

21 червня 2004 р. податковий керуючий Стецюра М.О. склав акт опису активів на суму 1 млн 603 тис. 153 грн, до якого було включено майно, що входить до цілісного майнового комплексу ТОВ. Активи в подальшому були реалізовані на біржі шляхом укладення біржового договору купівлі-продажу майна від 3 серпня 2004 р. № 66-6 за результатами проведених біржових торгів. Однак, незважаючи на застосовані податковим органом заходи з погашення податкового боргу, станом на 21 червня 2004 р. у ТОВ обліковувався податковий борг зі сплати за землю в розмірі 14 тис. 427 грн, а також штрафні (фінансові санкції) за несвоєчасну сплату податку на землю в розмірі 22 тис. 810 грн.

Залишаючи позов без розгляду, Вищий адміністративний суд України виходив із того, що прокурор заявляв позовні вимоги з питання, віднесеного чинним законодавством до виключної компетенції суб'єкта господарювання. Згідно з доповненням до статуту ТОВ (zareєстровані 21 червня 2002 р.) його акціонером і вищим органом є держава в особі ДАК.

Відповідно до статуту ТОВ його учасники (акціонери) мають право: брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному цим статутом; брати участь у розподілі прибутку та одержувати його частку (дивіденди; право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початку строку виплати дивідендів); вийти в установленому порядку з ТОВ; одержувати інформацію про його діяльність — на вимогу акціонера ТОВ зобов'язане надавати для ознайомлення річні баланси, звіти про його діяльність, протоколи зборів; акціонери можуть мати інші права, передбачені законодавством. Стаття 10 Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» регламентує права учасників (акціонерів) товариства, однак її положення не наділяють учасників (акціонерів) правом самостійно подавати позов в інтересах ТОВ. Всупереч наведеному в цій справі прокурор звернувся до суду як представник акціонера (держави) в інтересах ТОВ.

Згідно з п. 2 ст. 121 Конституції України, частин 2, 5 ст. 36¹ Закону від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру» прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається: представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом. Підставою представництва в суді інтересів держави є наявність порушень

або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчинюються у відносинах між ними або з державою. Прокурор самостійно визначає підстави для представництва в судах, форму його здійснення і може здійснювати представництво на будь-якій стадії судочинства в порядку, передбаченому процесуальним законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 60 КАС прокурор здійснює в суді представництво інтересів громадянина або держави в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами.

Інтереси держави закріплюються як нормами Основного Закону, так і нормами інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основу перших покладено потребу в здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо.

Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їхній діяльності, але й у діяльності приватних підприємств, товариств.

З урахуванням того, що інтереси держави є оціночними поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує в позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах.

Таким чином, звернення прокурора до адміністративного суду з позовною заявою в інтересах самостійних господарюючих суб'єктів з питань, які не торкаються загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, порушують матеріальні або інші інтереси держави, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, у разі якщо інтереси останніх не збігаються з інтересами органів, уповноважених державою здійснювати відповідні

функції, за відсутності ознак порушення цими органами матеріальних або інших інтересів держави, не є представництвом інтересів держави і законом прокурора такими повноваженнями не наділено.

У разі виявлення відсутності у прокурора повноважень звертатися до адміністративного суду від імені певних осіб суд має залишити без розгляду таку позовну заяву на підставі п. 2 ч. 1 ст. 155 КАС.

З огляду на викладене оскаржене рішення Вищого адміністративного суду України є правильним.

Керуючись ч. 2 ст. 244 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, **постановила:**

У задоволенні скарги Генеральної прокуратури України про перегляд за винятковими обставинами ухвали Вищого адміністративного суду України від 11 листопада 2008 р. відмовити.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Відповідно до ч. 1 ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала.

Встановлена судами зацікавленість відповідача у використанні території, на якій знаходилися приміщення позивача, не замінює обов'язку доведення обставин, з якими закон пов'язує покладення відповідальності за заподіяння шкоди

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 25 березня 2008 р. (в и т я г)

У серпні 2005 р. товариство з обмеженою відповідальністю «Компанія «АМТ» (далі — ТОВ «АМТ»), звернулося до господарського суду з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «АЙПІЄ-Л» (далі — ТОВ «АЙПІЄ-Л»), третя особа — Інспекція Державного архітектурно-будівельного контролю Львівської міської ради, про відшкодування шкоди в сумі 958 тис. 213 грн, заподіяної відповідачем у результаті знищення дев'ятьох нежитлових приміщень, що належали позивачу на праві власності та знаходились у м. Львові в районі промислового ринку «Південний». Розмір заподіяних збитків ТОВ «АМТ» підтвердило звітом про оцінку майна.

Суди розглядали справу неодноразово.

Верховний Суд України постановою від 27 червня 2006 р. постанови Вищого господарського суду України від 5 квітня 2006 р., Львівського апеляційного господарського суду від 22 листопада 2005 р. та рішення Господарського суду Львівської області від 15 вересня 2005 р. скасував і передав справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

Господарський суд Львівської області рішенням від 5 липня 2007 р. у задоволенні позовних вимог відмовив.

Львівський апеляційний господарський суд постановою від 3 серпня 2007 р., яку залишив без змін Вищий господарський суд України постановою від 26 грудня 2007 р., скасував зазначене рішення

місцевого суду і позов задовольнив: постановив стягнути з ТОВ «АЙПІЄ-Л» на користь ТОВ «АМТ» 958 тис. 213 грн.

У касаційній скарзі ТОВ «АЙПІЄ-Л» просило скасувати названу постанову Вищого господарського суду з мотивів її невідповідності рішенням Верховного Суду України та неправильного застосування норм матеріального і процесуального права.

Верховний Суд України ухвалою від 28 лютого 2008 р. порушив касаційне провадження з перегляду постанови Вищого господарського суду України від 26 грудня 2007 р.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, дослідивши наведені у касаційній скарзі доводи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Вищий господарський суд України погодився з висновком апеляційного господарського суду про те, що неправомірними діями відповідача зруйновано приміщення позивача і завдано шкоди, яка підлягає відшкодуванню.

Проте з таким висновком не можна погодитися з таких підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 1166 ЦК майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала.

Отже, для правильного вирішення спору суду належало встановити наявність обставин, які дають підстави для покладення на відповідача обов'язку відшкодувати шкоду. До таких належать протиправна поведінка особи, настання шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і настанням шкоди та вина завдавача шкоди.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 33 ГПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, на що вказував Верховний Суд України у постанові від 27 червня 2007 р., скасовуючи попередні судові рішення у розглядуваній справі.

Господарський суд першої інстанції, встановивши, що обставини протиправних дій відповідача та

причинного зв'язку між його діями і руйнуванням приміщень не підтверджені доказами, обґрунтовано відмовив у позові.

Апеляційний господарський суд, не навівши об'єктивних доказів, які б спростовували встановлені судом першої інстанції обставини справи, задовольнив позов, ґрунтуючись тільки на доводах позивача.

Вищий господарський суд України не надав юридичного значення тій обставині, що рішення апеляційного суду ухвалене з порушенням вимог статей 4³, 33, 43, 111²¹ ГПК і суперечить ст. 1166 ЦК.

Встановлена судами зацікавленість відповідача у використанні території, на якій знаходилися приміщення позивача, не замінює обов'язку доведення обставин, з якими закон пов'язує покладення відповідальності за заподіяння шкоди.

Виходячи з положень статей 6, 8 Конституції України Судова палата у господарських справах Верховного Суду України не визнала за необхідне направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки це суперечило б положенням ст. 125 Основного Закону, статей 2, 39 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» щодо визначення статусу Верховного Суду України та його завдання забезпечити законність у здійсненні правосуддя і викликало б конституційно недопустиму необхідність скасування законного рішення господарського суду першої інстанції. У зв'язку з цим наведений у ст. 111¹⁸ ГПК перелік наслідків розгляду касаційної скарги на постанову Вищого господарського суду України не є процесуальною перешкодою для прийняття Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України зазначеного рішення.

Враховуючи викладене, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁹, 111²⁰ ГПК, касаційну скаргу ТОВ «АЙПІЕ-Л» задовольнила: постанови Вищого господарського суду України від 26 грудня 2007 р. та Львівського апеляційного господарського суду від 3 серпня 2007 р. скасувала, а рішення Господарського суду Львівської області від 5 липня 2007 р. залишила в силі.

Майно загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР, розташоване на території України, до законодавчого визначення суб'єктів права власності, згідно з Постановою Верховної Ради України «Про майно загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» є загальнодержавною власністю України

*Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 4 листопада 2008 р.
(в и т я г)*

У серпні 2004 р. Регіональне відділення Фонду державного майна України у Миколаївській області

(далі — відділення ФДМ) звернулося до господарського суду з позовом до холдингу «Moldsindbalneotur» (далі — Холдинг), товариства з обмеженою відповідальністю «Виробничо-комерційна фірма «Відпочинок» (далі — ТОВ) про визнання недійсним договору оренди майна від 1 червня 2001 р. № 18/1 (далі — договір оренди майна).

На обґрунтування позову позивач зазначив, що спірною угодою передано в оренду майно, яке згідно з Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994р. № 3943-XII «Про майно загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР» (далі — Постанова № 3943-XII) є загальнодержавною власністю і правом розпорядження цим майном наділений Фонд державного майна України (далі — ФДМ).

У подальшому позивач уточнив позовні вимоги та просив суд визнати договір оренди майна недійсним на підставі ст. 48 ЦК 1963 р., оскільки Холдинг, уклавши спірний договір на порушення статей 4, 32 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-XII «Про власність», розпорядився майном, власником якого він не є.

Суди розглядали справу неодноразово.

Верховний Суд України постановою від 22 січня 2008 р. скасував постанови Вищого господарського суду України від 29 жовтня 2007 р. та Одеського апеляційного господарського суду від 22 травня 2007 р., рішення Господарського суду Миколаївської області від 13 березня 2007 р. і направив справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

Господарський суд Миколаївської області рішенням від 4 березня 2008 р. позов задовольнив: визнав недійсним договір оренди майна, укладений між Холдингом і ТОВ.

Одеський апеляційний господарський суд постановою від 24 квітня 2008 р., з якою погодився Вищий господарський суд України постановою від 7 серпня 2008 р., скасував це рішення місцевого господарського суду, а провадження у справі припинив на підставі п. 1 ч. 1 ст. 12 ГПК.

В основу постанови касаційного суду покладено висновок, що спір непідвідомчий господарським судам у розумінні ст. 12 ГПК.

У касаційній скарзі відділення ФДМ просило скасувати зазначену постанову Вищого господарського суду з мотивів її невідповідності рішенням Верховного Суду України, виявлення різного застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону в аналогічних справах, неправильного застосування норм матеріального і процесуального права.

Верховний Суд України ухвалою від 16 жовтня 2008 р. порушив касаційне провадження з перегляду оскарженої постанови Вищого господарського суду України.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, дослідивши наведені у касаційній скарзі доводи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Господарські суди встановили, що 1 червня 2001 р. Холдинг і ТОВ уклали договір оренди майна, що мав додаток № 1. Відповідно до умов вказаного договору Холдинг надав ТОВ в оренду на 25 років майно загальнозональних об'єктів «Молдавської зони відпочинку», які були створені за часів Союзу РСР і розташовані у зоні відпочинку в с. Коблево Березанського району Миколаївської області.

У п. 1 Постанови № 3943-ХІІ встановлено, що тимчасово, до законодавчого визначення суб'єктів права власності майна загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР, розташованого на території України, зазначене майно є загальнодержавною власністю.

Відповідно до ст. 1 Закону від 10 вересня 1991 р. № 1540-ХІІ «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, розташовані на території України» та ст. 1 Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності від 11 серпня 1994 р., ратифікованої Законом України від 12 липня 2001 р. № 2666-ІІІ (далі — Угода), майно і фінансові ресурси підприємств, установ, організацій та інших об'єктів союзного підпорядкування, розташованих на території України, є державною власністю України.

Угодою регулюються відносини власності на об'єкти виробничого і соціального призначення, розташовані на території України та Республіки Молдова, що були створені (збудовані) за часів існування Союзу РСР.

У статтях 2 і 4 Угоди передбачено порядок проведення робіт з документами щодо визнання прав власності Республіки Молдова на об'єкти, розташовані на території України, і прав власності України на об'єкти, розташовані на території Республіки Молдова.

Відповідно до Угоди стороною, за якою може бути визнано право власності на спірний об'єкт, є держава Україна або Республіка Молдова.

Рішення про визнання права власності оформлюється протоколами між органами сторін, уповноваженими розпоряджатися державним майном (ст. 11 Угоди).

Отже, право власності на об'єкти виробничого і соціального призначення, розташовані на території України, що були створені (збудовані) за часів існування Союзу РСР, може бути визнане за Республікою Молдова на підставі протоколів, укладених між органами, уповноваженими розпоряджатися державним майном обох країн.

Органом, уповноваженим врегульовувати питання власності з боку України на об'єкти соціаль-

ної сфери підприємств союзного підпорядкування, розташованих на її території, відповідно до Постанови Верховної Ради України від 20 жовтня 1994 р. № 217/94-ВР є ФДМ.

Господарський суд установив, що між ФДМ і Урядом Молдови немає протоколу про визнання за Республікою Молдова права власності на об'єкти, які були передані в оренду за спірним договором.

Верховна Рада України Постановою від 10 квітня 1992 р. № 2268-ХІІ встановила, що до визначення правонаступників загальносоюзних громадських організацій колишнього Союзу РСР майно та фінансові ресурси розташованих на території України підприємств, установ та об'єктів, що перебували у віданні центральних органів цих організацій, тимчасово передані ФДМ.

Отже, господарський суд першої інстанції, встановивши, що об'єкти зони відпочинку, розташовані у с. Коблево Березанського району Миколаївської області, не визнавалися власністю Республіки Молдова чи осіб, які перебувають під її юрисдикцією, дійшов правильного висновку, що вказані об'єкти згідно з Постановою № 3943-ХІІ є загальнодержавною власністю України і правом розпорядження ними наділений ФДМ.

За таких обставин постанови Вищого господарського суду України від 7 серпня 2008 р. й Одеського апеляційного господарського суду від 24 квітня 2008 р. підлягають скасуванню, а рішення Господарського суду Миколаївської області від 4 березня 2008 р. залишенню в силі.

Виходячи з положень статей 6, 8 Конституції України Судова палата у господарських справах Верховного суду України не визнала за необхідне направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки це суперечило б положенням ст. 125 Основного Закону, статей 2, 39 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІІІ «Про судоустрій України» щодо визначення статусу Верховного Суду України та його завдання забезпечити законність у здійсненні правосуддя і викликало б конституційно недопустиму необхідність скасування законного рішення суду апеляційної інстанції. У зв'язку з цим наведений у ст. 111¹⁸ ГПК перелік наслідків розгляду касаційної скарги на постанову Вищого господарського суду України не є процесуальною перешкодою для прийняття Судовою палатою у господарських справах Верховного суду України зазначеного рішення.

Керуючись статтями 111¹⁹, 111²⁰ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу відділення ФДМ задовольнила: скасувала постанови Вищого господарського суду України від 7 серпня 2008 р. й Одеського апеляційного господарського суду від 24 квітня 2008 р., а рішення Господарського суду Миколаївської області від 4 березня 2008 р. залишила в силі.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

За змістом ст. 69 КК України суд може не призначати обов'язкове додаткове покарання лише за наявності декількох (не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 26 лютого 2009 р. (в и т я г)

Шевченківський районний суд м. Чернівців вироком від 19 червня 2008 р. засудив Г. до позбавлення волі: за ч. 2 ст. 200 КК — на два роки, за ч. 2 ст. 364 КК із застосуванням ст. 69 КК — на три роки без позбавлення права обіймати посади в банківських установах, за ч. 2 ст. 366 КК із застосуванням ст. 69 КК — на два роки без позбавлення зазначеного права. Відповідно до ст. 70 КК за сукупністю злочинів засудженому остаточно визначено покарання у виді трьох років позбавлення волі без позбавлення права обіймати посади в банківських установах, а на підставі ст. 75 КК його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік і покладено на нього обов'язки, передбачені ст. 76 КК.

Постановлено стягнути із засудженого на користь комерційного банку «ПриватБанк» (далі — Банк) 137 тис. 471 грн на відшкодування матеріальної шкоди.

В апеляційному порядку справа не переглядалася.

Г. визнано винним у тому, що він, обіймаючи посаду керівника сектору кредитування, а з 8 вересня 2006 р. — начальника відділу кредитування філії Банку, як службова особа, наділена адміністративно-розпорядчими та адміністративно-господарськими обов'язками, зловживав своїм службовим становищем та вчиняв незаконні дії із засобами доступу до банківських рахунків за таких обставин.

Із лютого 2006 р. по лютий 2007 р. Г. за попередньою змовою з особою, матеріали справи щодо якої виділені в окреме провадження, незаконно оформив та видав експрес-кредити на загальну суму 108 тис. доларів США, за якими безпосередньо було знято готівкою з карткових рахунків громадян 96 тис. 141 долар США, а решту цих кредитів використано на списання заборгованості за виданими кредитами. Із суми грошей, отриманої готівкою, 62 тис. доларів США було використано на потреби особи, матеріали справи щодо якої виділені в окреме провадження, і 34 тис. доларів США — на погашення заборгованості за кредитами, оформленими на користь цієї особи. Станом на 1 серпня 2007 р. заборгованість за кредитами становила 41 тис. 778 доларів США, що відповідно до курсу Національного Банку України

еквівалентно 210 тис. 979 грн, тобто Банку було заподіяно шкоду на зазначену суму.

У касаційному поданні заступник прокурора Чернівецької області, не оспорожуючи правильності кваліфікації дій засудженого та доведеності його вини у вчиненні злочинів, порушив питання про скасування постановленого вироку і направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону та м'яккістю призначеного Г. покарання. Він зазначив, що суд не призначив засудженому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади, що передбачене санкціями ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК як обов'язкове.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені в касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила його з таких підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК суд, призначаючи покарання, повинен врахувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Згідно зі ст. 75 КК, якщо суд при призначенні покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення його від відбування покарання з випробуванням.

У п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (далі — Постанова) зазначено, що суди, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, повинні виходити з класифікації злочинів, а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив, мета, спосіб вчинення, кількість епізодів, характер і ступінь тяжкості наслідків тощо).

Однак суд цих вимог закону не дотримав.

Так, він, призначаючи Г. покарання, повною мірою не врахував, що за змістом ст. 12 КК злочин, передбачений ч. 2 ст. 364 цього Кодексу, належить до тяжких, а злочини, передбачені ч. 2 ст. 200, ч. 2 ст. 366 цього ж Кодексу, — до злочинів середньої тяжкості. Суд також не взяв до уваги ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину: кількість та суму незаконно оформлених і виданих кредитів, тривалість вчинення злочину із використанням службового становища.

Г., обіймаючи посаду начальника відділу кредитування філії Банку, із лютого 2006 р. по лютий 2007 р. незаконно оформив та видав кредити на загальну суму 108 тис. доларів США.

Як убачається з матеріалів справи, засуджений заподіяну матеріальну шкоду в сумі 137 тис. 471 грн не відшкодував.

Оцінюючи дані про особу Г., суд посправився на його позитивну характеристику з місця роботи і при цьому не звернув увагу на те, що саме під час роботи у філії Банку той, використовуючи своє службове становище, тривалий час вчиняв умисні корисливі злочини. Суд оцінив характеристику Г. як позитивну неправильно, оскільки вона не відповідає дійсності, суперечить матеріалам справи, а тому не може враховуватися при призначенні засудженому покарання.

За змістом ст. 69 КК та згідно з п. 8 Постанови непризначення обов'язкового додаткового покарання може мати місце лише за наявності декількох (не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного.

Відповідно до вказаного пункту Постанови в кожному випадку застосування ст. 69 КК суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину та впливають на пом'якшення покарання, а в резолютивній частині вироку — послатися на застосування ч. 1 цієї статті.

Суд не призначив Г. обов'язкового додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади без додержання зазначених вимог закону.

За таких обставин доводи заступника прокурора Чернівецької області про м'якість призначеного засудженому покарання та неправильне застосування кримінального закону є обґрунтованими.

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Шевченківського районного суду м. Чернівців від 19 червня 2008 р. щодо Г. скасувала, а справу направила на новий судовий розгляд.

Відповідно до ч. 3 ст. 299 КПК України суд управі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспоруються.

Вирок суду скасовано, оскільки суд був не вправі розглядати справу за правилами, передбаченими зазначеною нормою, без участі цивільного позивача або його представника, якого належним чином не повідомили про час та місце розгляду справи

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України
від 19 лютого 2009 р.
(в и т я г)*

Куп'янський міськрайонний суд Харківської області вироком від 2 квітня 2008 р. засудив М. та

Ш. за ч. 2 ст. 185 КК до позбавлення волі строком на три роки шість місяців та на підставі ст. 75 цього Кодексу звільнив їх від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком три роки, поклавши на них обов'язки, передбачені пунктами 3, 4 ч. 1 ст. 76 цього ж Кодексу.

В апеляційному порядку справа щодо засуджених не переглядалася.

М. та Ш. визнано винними у тому, що вони 23 грудня 2007 р. за попередньою змовою між собою таємно викрали дві лави з металевими стійками загальною вартістю 1 тис. 200 грн, заподіявши житлово-комунальному підприємству матеріальну шкоду на зазначену суму.

У касаційному поданні прокурор порушив питання про скасування вироку та направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону. Він зазначив, що суд не дотримав вимог ст. 299 КПК, оскільки не допитав підсудних, розглянув справу без участі представника цивільного позивача та залишив цивільний позов без розгляду.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені в касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що воно має бути задоволене частково з таких підстав.

Так, доводи прокурора про те, що в судовому засіданні не допитали підсудних, визнані необґрунтованими, оскільки М. та Ш. в цьому засіданні повністю визнали свою вину та відмовилися давати показання, не заперечуючи показань, які вони давали під час досудового слідства.

Разом з тим суд при розгляді справи допустив істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону.

Згідно з вироком він визнав за недоцільне досліджувати докази стосовно фактичних обставин справи, оскільки вони ніким не оспорювалися.

Проте, як убачається з постанови, ухваленої під час попереднього розгляду справи, представника цивільного позивача в судове засідання не викликали, в матеріалах справи немає даних про повідомлення його про дату розгляду справи в суді. Згідно з протоколом судового засідання справу розглянуто без участі цивільного позивача, а цивільний позов залишено без розгляду у зв'язку з тим, що він не з'явився в судове засідання та не підтримав свій позов.

Враховуючи те, що суд порушив права цивільного позивача і постановлене ним рішення суперечить вимогам ст. 299 КПК, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 2 квітня 2008 р. щодо М. та Ш. і направила справу на новий судовий розгляд.

Відповідно до вимог ст. 323 КПК України вирок суду повинен бути законним і обґрунтованим. Суд обґрунтовує вирок тими доказами, які були розглянуті в судовому засіданні. Згідно зі ст. 257 цього Кодексу при розгляді справи суд повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Оголошення показань свідка і посилання на них у вирок можливе у випадках, передбачених ст. 306 цього ж Кодексу.

Порушення судом зазначених вимог закону потягло скасування вироку

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України
від 27 січня 2009 р.
(в и т я г)*

Ленінський районний суд м. Луганська вироком від 16 жовтня 2007 р. засудив О.А. та О.Г. за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 209, ч. 2 ст. 366 КК: О.А. — до трьох років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, строком на два роки без конфіскації майна; О.Г. — до двох років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, строком на один рік без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК О.Г. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік і покладено на неї передбачені ст. 76 цього Кодексу обов'язки: не виїжджати за межі України на постійне місце проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи, повідомляти цей орган про зміну місця проживання, роботи або навчання, періодично з'являтися туди для реєстрації.

Цим самим вироком засуджено К. за ч. 2 ст. 367 КК із застосуванням ст. 69 цього Кодексу до двох років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, строком на один рік і на підставі ст. 75 цього ж Кодексу його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік.

Виправдано К. за ч. 5 ст. 191 КК.

Апеляційний суд Луганської області ухвалою від 15 січня 2008 р. виключив із вироку рішення районного суду про призначення К. покарання із застосуванням ст. 69 КК. У решті вирок щодо О.А., О.Г. та К. залишено без змін.

Згідно з вироком суду О.А. та О.Г. визнані винними в тому, що вони за встановлених судом і наведених у вирок обставин у період із 20 травня

1997 р. по 19 березня 2004 р. за попередньою змовою, зловживаючи своїм службовим становищем, групою осіб незаконно привласнили та розтратили чуже майно в особливо великих розмірах — чотири зернозбиральних комбайни із зерновими жатками і транспортними візками та додатковим обладнанням загальною вартістю 1 млн 129 тис. 764 грн.

Вони також визнані винними: у здійсненні фінансової операції та укладанні угоди із зазначеним майном, яке одержано внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; у вчиненні дій, спрямованих на приховання та маскування незаконного походження такого майна, прав на нього та джерела його походження; у володінні майном в особливо великих розмірах та його використанні, яке отримано внаслідок вчинення повторно за попередньою змовою групою осіб суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; у складанні та видачі ними як службовими особами завідомо неправдивих відомостей, що спричинило тяжкі наслідки.

Крім того, засуджено К. за вчинення службової недбалості.

У касаційній скарзі захисник засудженого О.А. послався на невідповідність висновків районного суду фактичним обставинам справи та вважав, що обвинувачення ґрунтується на припущеннях, засудженому призначено надто суворе покарання, ухвала апеляційного суду не відповідає вимогам ст. 377 КПК. У зв'язку з наведеним він просив судові рішення щодо О.А. змінити, перекваліфікувавши його дії з ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 209, ч. 2 ст. 366 на ст. 367 КК та призначивши покарання, непов'язане з позбавленням волі, і звільнити засудженого від цього покарання на підставі Закону від 19 квітня 2007 р. № 955-V «Про амністію».

У касаційному поданні прокурор послався на те, що висновки районного суду про відсутність у діях О.А., О.Г. та К. ознак вчинення злочинів організованою групою не відповідають фактичним обставинам справи, і з огляду на це вважав, що їм призначено надто м'яке покарання. У зв'язку з наведеним він порушив питання про скасування судових рішень щодо засуджених і направлення справи на новий судовий розгляд.

Перевіривши матеріали справи й обговоривши наведені в касаційній скарзі та касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вони мають бути задоволені частково з таких підстав.

Відповідно до вимог ст. 323 КПК вирок суду має бути законним і обґрунтованим. Суд обґрунтовує вирок тими доказами, які були розглянуті в

судовому засіданні, і оцінює їх за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на повному, всебічному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи, керуючись законом. Законним є вирок, постановлений за умови правильного застосування кримінального закону і дотримання при провадженні справи кримінально-процесуального закону.

Однак цих вимог закону районний суд не дотримав: обставини справи розглянув поверхово, докази належним чином не дослідив, частину їх дослідив із порушенням встановленого кримінально-процесуальним законом порядку.

Цей суд також порушив вимоги кримінально-процесуального закону щодо складання вироку, зокрема його мотивувальної частини.

Відповідно до вимог ст. 334 КПК мотивувальна частина вироку має містити формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину, форми вини і його мотивів. У цій частині вироку наводяться обставини, які визначають ступінь тяжкості вчиненого злочину та докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного із засуджених, із зазначенням мотивів, з яких суд відкидає інші докази. В обвинувальній частині вироку мають бути точно описані обставини справи із зазначенням ознак об'єктивної сторони складу злочину, визнаного судом доведеним, та його кваліфікуючих ознак. У цій частині вироку необхідно викласти весь обсяг обвинувачення, обставини, які визначають ступінь винності кожного з підсудних, їх роль у вчиненні злочинів, а потім навести докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного підсудного.

Як убачається з вироку суду, обвинувачення О.А., О.Г. і К., визнане судом доведеним, сформульовано нечітко та неконкретно, юридично не вмотивовано, оскільки в ньому лише наведено інформацію про придбання, використання, розукрупнення сільськогосподарської техніки і передання її з балансу однієї організації на баланс іншої та не визначено ознак об'єктивної й суб'єктивної сторін складу злочинів.

За змістом ст. 334 КПК суд у вироку має зазначити джерело доказу, фактичні дані, що стосуються доказуваної обставини, а також зазначити, які обставини цими доказами спростовуються або підтверджуються. Остаточну оцінку доказам суд дає з точки зору їх допустимості, достовірності та достатності для вирішення питань, зазначених у

ст. 324 КПК, а висновки щодо оцінки доказів він викладає в точних і категоричних судженнях.

У вирокі щодо О.А., О.Г. та К. районний суд навів докази, в тому числі ті, які не досліджував, не зазначаючи, які обставини ними підтверджуються або спростовуються. Тобто суд на обґрунтування своїх висновків щодо винності засуджених не проаналізував докази у справі і фактично не дав їм належної оцінки.

Крім того, відповідно до ст. 257 КПК суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити всі докази у справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи. Лише після безпосереднього дослідження доказів суд може послатися на них у вирокі на обґрунтування своїх висновків. Порядок допиту свідків та потерпілих у судовому засіданні встановлено статтями 303, 308 КПК. У ст. 306 цього Кодексу передбачено, що оголосити показання свідка та потерпілого, які вони давали під час дізнання чи досудового слідства, суд може з власної ініціативи або за клопотанням учасників процесу в разі наявності істотних суперечностей між зазначеними показаннями, неявки в судове засідання свідків або потерпілих, якщо їх явка з тієї чи іншої причини є неможливою, а також в інших передбачених законом випадках.

Усупереч зазначеним вимогам закону суд першої інстанції під час досудового слідства оголосив показання ряду свідків і послався на них у вирокі, не навівши даних про своєчасне та належне повідомлення цих осіб про виклик у судове засідання та не з'ясувавши причин їх неявки.

Районний суд під час розгляду справи допустив істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, що ставить під сумнів законність та обґрунтованість постановленого у справі вироку.

Ці порушення не були усунуті під час апеляційного розгляду справи. Ухвала суду апеляційної інстанції фактично є копією вироку суду першої інстанції і не відповідає вимогам ст. 377 КК, оскільки в ній не зазначено підстав, через які відхилено апеляції прокурора та засуджених.

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала вирок Ленінського районного суду м. Луганська від 16 жовтня 2007 р. та ухвалу Апеляційного суду Луганської області від 15 січня 2008 р. і направила справу на новий судовий розгляд у той самий суд.

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р.¹

Минулого року діяльність судів загальної юрисдикції була спрямована на здійснення судочинства на засадах верховенства права, забезпечення захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави, утвердження і подальше зміцнення судової влади.

До судів загальної юрисдикції в 2008 р. по першій інстанції надійшло 9,9 млн справ і матеріалів, що на 14,7 % більше, ніж у 2007 р., і на 56,8 % більше порівняно з 2004 р., що свідчить про збереження тенденції до збільшення навантаження на суддів. Так, минулого року на розгляд до кожного судді місцевого суду щомісяця надходило в 1,5 раза більше, ніж у 2004 р., справ, заяв, позовних заяв, скарг, подань, клопотань (далі — справ та матеріалів). Насамперед зростання навантаження на місцеві суди (порівняно з 2004 р.) відбулося за рахунок збільшення надходження на понад 2,6 млн справ про порушення Правил дорожнього руху (далі — Правила). У порядку цивільного судочинства на розгляд судів надійшли 1 млн 974 тис. справ та матеріалів, що на 14,5 % більше, ніж у 2007 р.

По першій інстанції суди загальної юрисдикції розглянули 8,9 млн справ та матеріалів, що на 1,2 млн, або на 14 %, більше, ніж у 2007 р. У тому числі розглянули: цивільних — 1,9 млн, що на 12,8 % більше; кримінальних — 576,6 тис., що на 0,5 % менше; про адміністративні правопорушення — 6 млн 688 тис., що на 13,8 % більше.

Надходження до судів значної кількості справ та матеріалів викликало появу ряду проблем у здійсненні судочинства. Завдяки вжитим судами заходам, незважаючи на складні умови, в яких працювали суди, та велику кількість розглянутих ними справ, переважну більшість з них розглянуто якісно і з дотриманням процесуальних строків їх призначення, а також розгляду. Так, з порушенням строків, передбачених статтями 241, 256 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), суди по першій інстанції призначили до розгляду 4,8 тис. кримінальних справ,

що на 9,3 % менше, або 2,6 % [у 2007 р. — 2,8 %]². Оперативність розгляду цивільних справ залишилася майже на рівні попереднього року, але ще наявні факти порушення судами строків розгляду справ позовного та окремого провадження. Так, місцевими загальними судами з порушенням строків, установлених положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), було видано, скасовано судових наказів та розглянуто цивільних справ позовного та окремого провадження 146,8 тис., що становить 8,8 % [8,7 %] від загальної кількості виданих, скасованих судових наказів і розглянутих справ. У місцевих господарських судах справи, в яких порушено строки розгляду, становлять 0,02 % [0,02 %] від кількості справ, провадження в яких закінчено. Збільшення як кількості, так і питомої ваги справ, розглянутих окружними адміністративними судами з порушенням процесуальних строків, пов'язано з несвоєчасним заповненням вакантних посад суддів у зазначених судах та відкладенням початку здійснення цими суддями судочинства. Так, із порушенням строків окружні адміністративні та місцеві загальні суди розглянули 17,7 % [14,6 %] адміністративних справ від числа тих, провадження в яких закінчено.

В апеляційному порядку були скасовані та змінені вироки місцевих судів стосовно 5,7 % [5,8 %] зазначених, щодо яких постановлено вироки; рішень у цивільних справах — 2,6 % [2,6 %] від кількості справ, розглянутих місцевими судами з ухваленням рішення; постанов в адміністративних справах — 4,9 % [5,5 %] від кількості справ, розглянутих місцевими загальними та окружними адміністративними судами з прийняттям постанов.

У 2008 р. апеляційні суди за апеляціями та апеляційними скаргами розглянули 255,6 тис. справ та матеріалів усіх категорій, що на 13,2 % більше.

Вищий адміністративний суд України закінчив провадження у 25,3 тис. справ та матеріалів, Вищий господарський суд України — у 22,5 тис. касаційних скарг, подань.

Верховний Суд України у 2008 р. закінчив провадження у 58 тис. справ та матеріалів; постійно при-

¹ Дані судової статистики опрацювала заступник начальника управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України Г.І. Рудник.

² Тут і далі, якщо не зазначено інше, у квадратних дужках наведено статистичні дані за 2007 р.

діляє увагу забезпеченню однакового та правильного застосування судами чинного законодавства, систематично узагальнює та аналізує судову практику. З цією метою Пленум Верховного Суду України прийняв 16 постанов.

Для забезпечення своєчасного й ефективного захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави судами загальної юрисдикції, а також належної організації їхньої роботи Верховний Суд України спільно з Радою суддів України постійно вживають заходів як для комплексного вивчення стану організації роботи місцевих та апеляційних судів, так і щодо вирішення окремих питань здійснення ними судочинства. Також надавалася методична допомога місцевим та апеляційним судам для підвищення рівня оперативності та якості розгляду справ. Так, упродовж 2008 р. було вивчено практику розгляду судами справ про порушення митних правил та контрабанду, а також скарг на постанови органів досудового слідства про порушення кримінальних справ цієї категорії в: Любомльському та Ратнівському районних судах Волинської області; Мостиському та Яворівському районних судах Львівської області; Глибоцькому та Кельменецькому районних судах Чернівецької області. Вивчено окремі питання щодо організації діяльності Апеляційного суду м. Києва, проведено заходи з комплексного вивчення стану організації здійснення судочинства в судах Автономної Республіки Крим, а також практики розгляду земельних спорів судами Київської області. Матеріали комплексного вивчення стану справ були розглянуті на нарадах суддів відповідних судів, розширених засіданнях президій апеляційних судів. Вжито заходів, спрямованих на поліпшення стану здійснення судочинства на місцях; зокрема, за матеріалами вивчення практики розгляду судових справ, які виникають із земельних правовідносин, Голова Верховного Суду України звернувся з поданням до Вищої ради юстиції щодо звільнення з посад суддів, які систематично допускали грубі порушення законодавства при вирішенні земельних спорів.

Обсяг роботи судів та навантаження на суддів

У 2008 р. в 783 судах фактично працювало 7 тис. 205 суддів. Станом на 1 січня 2009 р. залишалися вакантними 522 посади суддів місцевих загальних і апеляційних судів, їх штатна укомплектованість становила 87,4 % [88,2 %]; у господарських місцевих та апеляційних судах вакантними були 140 посад суддів, штатна укомплектованість — 86,3% [84,5 %]. В адміністративних окружних та апеляційних судах залишалися вакантними 618 посад суддів, штатна укомплектованість — 39,6 % [64,1 %].

На розгляд до місцевих загальних судів надійшло 9 млн 446 тис. справ усіх категорій, що на 13,2 %

більше. До кожного судді місцевого загального суду (з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом) щомісяця в середньому надходило на розгляд по 178,9 [у 2007 р. — 160; у 2006 р. — 138,2; у 2005 р. — 117,7; у 2004 р. — 118,6] справи та матеріалу, в тому числі про адміністративні правопорушення — 126,1 [у 2007 р. — 112,9; у 2006 р. — 96,1; у 2005 р. — 73,1; у 2004 р. — 71], цивільних — 37,3 [у 2007 р. — 33,4; у 2006 р. — 29,5; у 2005 р. — 32,3; у 2004 р. — 36,7], кримінальних — 10,7 [у 2007 р. — 10,9; у 2006 р. — 10,3; у 2005 р. — 11,7]. У деяких місцевих судах цей показник значно більший, зокрема: Івано-Франківському міському — 315,5 [313,7], у тому числі цивільних — 63 [43,5], кримінальних — 11,9 [10,6]; Вишгородському районному Київської області — 327,6 [230,9], у тому числі цивільних — 36,7 [39,5], кримінальних — 9,2 [6,7]; Артемівському районному Луганської області — 326,1 [314,5], з них цивільних — 47,4 [48], кримінальних — 9 [13]; Біляївському районному Одеської області — 403,8 [420,4], у тому числі цивільних — 32,7 [33,8], кримінальних — 9,3 [13,4]; Деснянському районному Чернігівської області — 318,4 [262,8], у тому числі цивільних — 41,9 [38,5], кримінальних — 8,7 [10,3].

Прийняття Закону від 25 грудня 2008 р. № 808-VI «Про внесення змін до статті 18 Кодексу адміністративного судочинства України щодо предметної підсудності адміністративних справ місцевим загальним судам як адміністративним судам» призведе до ще більшого навантаження на суддів цих судів. За інформацією окружних адміністративних судів, станом на 2 лютого 2009 р. на розгляді зазначених судів перебувало 188,1 тис. позовних заяв, справ зазначеної категорії, що в середньому складає майже дві третини (66 %) від загальної кількості справ усіх категорій, що перебували на розгляді судів; із них передано чи підлягає до передачі місцевим загальним судам 78,7 тис. позовних заяв зазначеної категорії. Крім того, підлягають поверненню та повернено позивачам 1,6 тис. заяв; залишено без руху у зв'язку з наданням строку для усунення виявлених недоліків 533 заяви.

На розгляд до апеляційних загальних судів у 2008 р. надійшло 97,3 тис. справ та матеріалів. У середньому щомісяця кожний суддя апеляційного загального суду з урахуванням перегляду в минулому році цивільних справ у касаційному порядку отримував на розгляд по 9,6 [у 2007 р. — 11,3; у 2006 р. — 9,7; у 2005 р. — 8,3; у 2004 р. — 8,4] справи та матеріалу всіх категорій.

Минулого року здійснювали судочинство 23 із 27 окружних адміністративних судів та 6 апеляційних адміністративних судів, а з серпня — і Севастопольський апеляційний адміністративний суд. На розгляд до окружних адміністративних судів у 2008 р. надійшло 324,2 тис. справ та матеріалів. Згідно з даними Державної судової адміністрації України, до кожного судді окружного адміністративного суду, який здійснював судочинство, щомісяця надходило

на розгляд по 78,1 [59,6] справи та матеріалу. В середньому щомісяця кожний суддя апеляційного адміністративного суду отримував на розгляд по 29,9 [11,4] справи та матеріалу. На розгляд до апеляційних адміністративних судів надійшло 114,4 тис. апеляційних скарг, справ.

До Вищого адміністративного суду України по першій інстанції, в апеляційному, касаційному порядку та за нововиявленими обставинами надійшло майже 26 тис. справ та матеріалів. Кожний суддя цього суду щомісяця мав отримувати на розгляд по 24,3 [32] справи, заяви.

До кожного судді місцевого господарського суду щомісяця надходило на розгляд по 39,5 справи та матеріалу [у 2007 р. — 43,5; у 2006 р. — 40,6; у 2005 р. — 43; у 2004 р. — 40], а до кожного судді апеляційного господарського суду — 8,8 [у 2007 р. — 10,6; у 2006 р. — 12,5; у 2005 р. — 11,9; у 2004 р. — 11,1].

На розгляд Вищого господарського суду України в 2008 р. надійшло 22,4 тис. касаційних скарг, подань. У середньому щомісяця до кожного судді цього суду надходило на розгляд по 21,5 [у 2007 р. — 20,5; у 2006 р. — 18,8; у 2005 р. — 27,4; у 2004 р. — 26,9] справи за касаційними скаргами, поданнями.

Упродовж 2008 р. до Верховного Суду України в касаційному порядку, порядку виключного провадження та в порядку провадження за винятковими обставинами надійшло 57,4 тис. справ та матеріалів. Щомісяця до кожного судді надходило на розгляд по 54,9 [56,6] справи та матеріалу.

Розгляд кримінальних справ

На розгляді місцевих та апеляційних судів по першій інстанції перебувало 627,6 тис. кримінальних справ і матеріалів, що на 0,6 % більше, ніж у 2007 р.; із них у 574,9 тис., або 91,6 % [92,5 %], провадження закінчено. У тому числі закінчено провадження у 183 тис. кримінальних справ; із них обвинувальний чи виправдувальний вирок постановлено у 146,7 тис. справ, що становить 80,1 % [76,1 %] від кількості справ, провадження в яких закінчено. Із фіксуванням судового процесу за допомогою звукозаписувальних технічних засобів розглянуто 6,2 тис. справ, що на 13,2 % більше, ніж у 2007 р., або 3,4 % [2,8 %] від кількості справ, провадження в яких закінчено.

Наявна тенденція до зменшення кількості кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами та злочинними організаціями. Так, минулого року у провадженні судів перебувало 892 такі справи, що на 6,2 % менше, ніж у 2007 р. Кількість справ, розглянутих судами з постановленням вироку, також зменшилася на 11,7 % і становила 379, або 81,2 % [76,7 %] від справ, провадження в яких закінчено. На додаткове розслідування та в порядку, передбаченому ст. 249¹ КПК, суди повернули 55 справ, що на 40,2 % менше, або 11,8 % [16,5 %]; провадження

закрито в 11 справах, що на 35,3 % менше. Суди визнали винними у вчиненні злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій понад 1 тис. осіб, або 79 % [76 %] від кількості засуджених за вироками, що набрали і не набрали законної сили; виправдано 13 осіб.

На розгляді судів у 2008 р. перебувало 12,1 тис. кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їх участю, що на 7,1 % менше. Вироки постановлено у понад 8 тис. справ, або 80,8 % [75 %] від розглянутих; кількість справ, у яких провадження закінчено, зменшилася на 38,1 % і становила 1,3 тис.

У 2008 р. тривала тенденція до поліпшення оперативності призначення до розгляду судами кримінальних справ, про що свідчать такі дані. Так, кількість справ, що були призначені з порушенням процесуальних строків, передбачених статтями 241, 256 КПК, порівняно з попереднім роком зменшилася на 9,3 % і становила 4,8 тис., а їх питома вага від тих, провадження в яких закінчено, — 2,6 % [2,8 %]. Водночас відмічено погіршення стану справ з оперативністю призначення справ до попереднього та судового розгляду в судах 11 областей, зокрема: Рівненської — їх питома вага становила 6,7 % [3,7 %], Херсонської — 6,2 % [3,5 %], Черкаської — 1,2 % [0,4 %], а також м. Севастополя — 6,9 % [2,9 %]. Найчастіше порушували зазначені строки суди областей: Харківської — 7,9 % [6,1 %], Житомирської — 6,7 % [9,2 %]. Найменше таких порушень у судах областей: Чернівецької — 1, або 0,04 %, Івано-Франківської — 2, або 0,1 % [0,2 %].

Залишилися нерозглянутими 34,1 тис. кримінальних справ (без урахування справ, провадження в яких зупинено), що на 17,1 % більше, або 14,9 % [12,8 %] від кількості справ, що перебували на розгляді в судах. У тому числі в строк понад 6 місяців суди не розглянули 7,7 тис. справ, що на 42,8 % більше, або 3,4 % [2,4 %]; із них понад один рік у провадженні судів перебувало 2,8 тис. кримінальних справ, або 1,2 % [0,8 %]. Найбільший відсоток таких справ у судах м. Севастополя — 11,5 % (269 справ), а також областей: Дніпропетровської — 2,6 % (515), Харківської — 2,3 % (424), Одеської — 2,3 % (321), Львівської — 1,7 % (134), Житомирської — 1,7 % (102).

Суди на кінець 2008 р. не розглянули 2,6 тис. справ, у яких підсудні трималися під вартою, що на 41 % більше порівняно з 2007 р. Кількість осіб, які трималися під вартою і рахувалися за судами понад 6 місяців, також збільшилася на 42,5 % і становила 3,8 тис. Зокрема, кількість таких справ збільшилась у судах м. Севастополя — з 101 до 238, тобто в 2,4 раза, а також областей: Дніпропетровської — з 144 до 264, або на 83,3 %, Запорізької — з 59 до 111, або на 88,1 %, Полтавської — з 12 до 31, або в 2,6 раза, Закарпатської — з 12 до 26, або в 2,4 раза.

Упродовж 2008 р. суди відклали розгляд 145,8 тис. кримінальних справ, або 64,7 % [62,5 %] від кількості тих, що перебували у провадженні. Неявка в судове

засідання учасників процесу залишається основною причиною, що призводить до тривалого перебування справ на розгляді судів. Так, станом на 1 січня поточного року через неявку підсудних, свідків, захисників, прокурорів та інших учасників процесу було відкладено розгляд 11,3 тис. [10,6 тис.] справ, із них половина — 5,6 тис., або 50 % [49,5 %], через неявку свідків чи потерпілих; 3,7 тис. справ, або 33,1 % [32 %], — підсудного. Суди приймали рішення про привід свідка чи потерпілого під час розгляду 38,8 тис. справ; із них у 15 тис. справ органи внутрішніх справ не виконали постанови судів про привід осіб, що становить 38,6 % [39,9 %] від прийнятих. Кількість справ, у яких суди приймали рішення про привід підсудного, збільшилась на 11,1 % і становила 29 тис.; не виконано постанови судів у 10,5 тис. справ, або 36,2 % [38 %] від прийнятих. Упродовж минулого року було понад 11 тис. випадків відкладення розгляду справ через нездійснення доставки підсудного, який тримається під вартою. На 1 січня 2009 р. з цієї причини відкладено розгляд понад 1 тис. справ, що на 19,7 % більше, ніж на 1 січня 2007 р. Зокрема, в судах м. Севастополя відкладено майже кожену четверту справу, в судах Херсонської області — кожену сьому, Київської області — кожену десяту; кількість таких справ збільшилась в судах 15 областей. У зв'язку зі зривом судових засідань суди постановили окремі ухвали у 1,7 тис. справ, що становить 1,2 % [1,3 %] від кількості тих, у яких розгляд було відкладено; змінено підсудному запобіжний захід на взяття під варту у 4,2 тис. справ. Адміністративне стягнення за прояв неповаги до суду (ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, далі — КпАП) накладено на 1,6 тис. осіб, що на 1,8 % більше порівняно з 2007 р.

Суди по першій інстанції повернули на додаткове розслідування і для усунення виявлених недоліків та істотних процесуальних порушень, а також прокурори відкликали 8,8 тис. справ, або 4,9 % [6 %] від числа тих, провадження в яких закінчено. У тому числі на додаткове розслідування повернено 5,8 тис. справ, що на 16,1 % менше, ніж у 2007 р. Водночас суди надали 3,3 тис. доручень органам досудового слідства щодо виконання певних слідчих дій; із них не виконано 856 судових доручень, або 26 % [22 %] від наданих судами, що також негативно впливає на оперативність розгляду судами справ.

Апеляційні суди у 2008 р. скасували ухвали (постанови) місцевих судів про повернення справ на додаткове розслідування стосовно майже 2 тис. осіб, або 26,2 % [22,4 %] від кількості тих, стосовно яких справи було повернено на додаткове розслідування. Найбільша частка скасованих ухвал (постанов) про повернення справ на додаткове розслідування, постановлених місцевими судами областей: Рівненської — 56,6 %, Закарпатської — 48,7 %, Запорізької — 38,6 %, Дніпропетровської — 38,1 %.

У зв'язку з розшуком підсудних суди зупинили провадження у 9,5 тис. кримінальних справ, що становить 86,1 % [84,6 %] від кількості справ публічного обвинувачення, провадження в яких зупинено.

Виправдувальні вироки у справах публічного обвинувачення місцеві суди постановили стосовно 262 осіб; їх питома вага від числа осіб, стосовно яких постановлено вироки, становила 0,2 % [0,2 %].

За фактами порушення законності при провадженні дізнання чи досудового слідства суди постановили 2,5 тис. окремих ухвал, що становить 42,6 % [34,2 %] від кількості справ, що були направлені на додаткове розслідування. Недостатньо реагують окремими ухвалами на виявлені істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, допущені у справах під час проведення досудового слідства, суди областей: Харківської, які повернули на додаткове розслідування 764 справи, а окремих ухвал постановили лише 54, або 7,4 % [5,4 %]; Одеської — відповідно 438 справ, а окремих ухвал — лише 52, або 11,9 % [14,7 %]; Черкаської — 177 справ, а окремих ухвал — лише 28, або 15,8 % [17,9 %].

Суди розглянули 174,4 тис. подань органів досудового слідства з різних питань, що на 10,6 % більше порівняно з 2007 р. Із них задоволено 161,1 тис. подань, або 92,4 % [93,2 %] від кількості розглянутих. У тому числі розглянуто 44,6 тис. подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, що на 1,3 % більше, з яких задоволено 38,4 тис., або 86,3 % [87,7 %]. Розглянуто 3,7 тис. апеляцій обвинувачених та їх захисників на постанови судів про застосування цього запобіжного заходу, що на 16,1 % більше; задоволено 628 таких подань, або 1,6 % [1,4 %] від кількості винесених судами постанов про взяття під варту. Суди також розглянули 11,6 тис. подань про продовження строків тримання під вартою, що на 0,8 % менше; із них задоволено 11,3 тис., або 97,7 % [97,6 %].

Минулого року за результатами розгляду справ суди взяли під варту 7 тис. осіб, що на 7,4 % менше, ніж у 2007 р.; звільнили з-під варту 6,7 тис. осіб, що також менше на 11,1 %. У тому числі 4,3 тис., або 65 %, — у зв'язку із засудженням особи до іншої міри покарання, не пов'язаної із позбавленням волі на певний строк. Під заставу суди звільнили 161 особу, що на 22,9 % більше. За порушення вимог застави суди постановили звернути на користь держави 119,2 тис. грн. За результатами розгляду кримінальних справ суди касаційної інстанції звільнили з-під варту 53 особи.

У 2008 р. суди розглянули 21,4 тис. скарг на дії органів досудового слідства, що на 5,2 % більше, з яких задоволено 8,6 тис., або 40,4 % [42,1 %] від кількості розглянутих, у тому числі на постанови: про відмову в порушенні кримінальної справи розглянуто 9 тис. [8,9 тис.] скарг, із них задоволено майже 4 тис., або 44,3 % [45,2 %] від кількості розглянутих; про за-

криття справи — 907, що на 3,1 % менше, із них задоволено 411, або 45,3 % [43,8 %]. На постанови про порушення кримінальної справи розглянуто 10,7 тис. скарг, що на 10,5 % більше, з яких задоволено 3,9 тис., або 36,3 % [39,5 %].

Від кримінальної відповідальності суди за поставами слідчих звільнили 7,2 тис. осіб, що на 34,1 % менше. Водночас у 4,3 раза збільшилася кількість розглянутих судами постанов слідчих про вирішення питання щодо закриття справ у зв'язку із закінченням строків давності у справах щодо нестановлених осіб, які вчинили злочини, і становила 32,3 тис.; із них задоволено майже 32 тис., або 99 % [99,2 %] від кількості розглянутих.

Суди в порядку, передбаченому ст. 27 КПК, розглянули 9,1 тис. скарг потерпілих про притягнення осіб до кримінальної відповідальності, що на 14,7 % менше, у тому числі кримінальні справи порушено за 3,5 тис. скарг, або 38,4 % [37,8 %] від кількості розглянутих; відмовлено у задоволенні 1,2 тис. скарг, або 12,6 % [15,8 %].

У 2008 р. з метою усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також з інших підстав суди постановили 5,9 тис. окремих ухвал, що на 1 % менше порівняно з 2007 р.; їх частка серед справ, провадження в яких закінчено, — лише 3,2 % [3,2 %]. Найменше на виявлені під час розгляду справ недоліки постановленням окремих ухвал реагували суди областей: Харківської — 0,9 % [1 %] та Хмельницької — 1 % [1,2 %]. Значно зменшилась як кількість, так і питома вага окремих ухвал у судах областей: Миколаївської — на 64,8 %, а їх частка становила 1,3 % [3,6 %], Одеської — на 35,2 %, або 1,4 % [2,2 %], Волинської — на 30,3 %, або 5,8 % [8,1 %]. У тому числі за фактами порушення законності, допущеними органами досудового слідства, суди постановили 2,5 тис., або 41,7 % [39,5 %] від загальної кількості окремих ухвал. Надійшли повідомлення про вжиті заходи за 4,2 тис. ухвал, що становить 71,1 % [69,9 %] від усіх постановлених.

Минулого року на розгляді військових місцевих судів перебувало 737 кримінальних справ, що на 4,5 % менше, ніж у 2007 р. З постановленням вироку розглянуто 555 справ, або 79,5 % [74,7 %] від тих, провадження в яких закінчено. З порушенням процесуальних строків, передбачених статтями 241, 256 КПК, призначено до розгляду 4 справи, або 0,6 % [1,2 %]. Залишилися нерозглянутими понад 6 місяців (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 8 справ, або 1,1 % [0,6 %] від тих, що перебували на розгляді в судах.

На розгляді в апеляційних судах по першій інстанції перебувало 1,3 тис. кримінальних справ, що на 9,4 % більше, ніж у 2007 р. Закінчено провадження в 915 кримінальних справах. На додаткове розслідування повернено 147 справ, що на 16,7 % більше, або 16,1 % [14,2 %] від числа справ, провадження в яких

закінчено. Із постановленням вироку розглянуто 720 справ, або 78,7 % [80,4 %] від тих, провадження в яких закінчено. Із постановленням вироку найменше справ розглянули апеляційні суди: м. Севастополя — 6, а також областей: Тернопільської — 6, Закарпатської, Рівненської і Сумської — по 8.

До апеляційних судів за апеляціями на вироки, ухвали (постанови) місцевих судів надійшло 46,4 тис. справ та матеріалів, у тому числі за апеляціями на вироки — 22,9 тис. справ, що на 4,9 % менше. Апеляційні суди за апеляціями перевірили законність та обґрунтованість 39,8 тис. вироків, ухвал (постанов) місцевих судів, що на 1,3 % більше. Апеляції задоволено в 15,3 тис. кримінальних справ і матеріалів, що на 1,6 % більше.

На розгляді Верховного Суду України у 2008 р. перебувало 16,8 тис. кримінальних справ, касаційних скарг, подань, клопотань, з яких розглянуто (без урахування повернутих із різних підстав) 16,2 тис., або 96,4 % [94,6 %].

У касаційному порядку перевірено судові рішення в 4,9 тис. кримінальних справ щодо 8,4 тис. осіб; із них касаційні скарги, подання задоволено стосовно 2,8 тис. осіб, що на 18,4 % більше.

В апеляційному порядку скасовано і змінено вироки стосовно 9,5 тис. осіб, що на 1,6 % менше, або 5,7 % [5,8 %] від кількості осіб, щодо яких постановлено вироки. Найбільший відсоток скасованих та змінених за апеляціями вироків постановили суди м. Севастополя — 14,9 % [9,7 %], м. Києва — 7,2 % [6,9 %], а також областей: Донецької — 7,6 % [8,1 %], Кіровоградської — 7,3 % [5,9 %], Київської — 7,1 % [7,4 %], Херсонської — 7,1 % [8 %], Закарпатської — 7 % [8,6 %].

У касаційному порядку скасовано і змінено вироки щодо 2,1 тис. осіб, або 1,2 % [1,2 %] від кількості тих, стосовно яких суди по першій інстанції постановили вироки. Найчастіше за касаційними скаргами переглядалися вироки, постановлені військовими судами Центрального регіону — 4,8 % [6,7 %], а також судами областей: Херсонської — 3 % [2,6 %], Івано-Франківської — 2,7 % [1,4 %], Кіровоградської — 2,2 % [2 %], Чернівецької — 2 % [1,4 %].

Усього скасовано вироки щодо 7,1 тис. осіб; їх питома вага від кількості осіб, стосовно яких постановлено вироки, залишилася стабільною і становила 4,2 % [4,2 %], із них в апеляційному порядку — щодо 5,7 тис. осіб, або 3,4 % [3,4 %], у касаційному — 1,4 тис., або 0,9 % [0,8 %]. У тому числі за відсутності події або складу злочину в справах публічного обвинувачення із закриттям провадження у справі скасовано вироки щодо 56 [62] осіб, або 0,8 % [0,9 %] від загальної кількості скасованих у касаційному та апеляційному порядку. Найчастіше в апеляційному порядку підставами для скасування вироків були істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону (ст. 370 КПК) — щодо 2,2 тис. осіб, або 38,9 % від кількості тих, стосов-

но яких вироки скасовано; односторонність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства (ст. 368 КПК) — щодо 1,3 тис. осіб, або 23,5 %.

В апеляційному та касаційному порядку з поверненням справи публічного обвинувачення на додаткове чи нове розслідування через неповноту досудового слідства, зокрема порушення права на захист, недотримання принципу всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин вчинення злочину, скасовано вироки стосовно 1,2 тис. осіб, або 17,8 % [18,9 %] від кількості тих, стосовно яких вироки скасовано.

За апеляціями скасовано вироки з направленням справи на новий судовий розгляд щодо 3,5 тис. осіб, або 62,5 % [61,5 %] від усіх скасованих. Верховний Суд України скасував ухвали апеляційних судів з направленням справ на новий апеляційний розгляд щодо 393 осіб, або 27,3 % [27,9 %] від усіх скасованих. Найчастіше направляли справи на новий розгляд до апеляційних судів областей: Чернівецької — 45,9 % [15,4 %], Львівської — 45,7 % [20 %], Черкаської — 44,7 % [41,7 %], Одеської — 42 % [39,6 %].

Апеляційні суди постановили свої вироки, скасувавши вироки місцевих судів, щодо 738 осіб, що на 2,5 % більше, або 13 % [12,8 %] від кількості тих, стосовно яких вироки скасовано. У тому числі через необхідність застосування більш суворого покарання апеляційні інстанції постановили нові вироки щодо 562 осіб, або 76,2 % [77,8 %]; у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин чи збільшення обсягу обвинувачення — щодо 78 осіб, або 10,6 % [9,3 %]. Найменший відсоток нових вироків постановив Апеляційний суд Закарпатської області — щодо 5 осіб, або 3,6 % [4 осіб, або 2,2 %].

В апеляційному порядку змінено вироки стосовно 3,8 тис. осіб, або 2,3 % [2,4 %] від постановлених по першій інстанції; із них без зміни кваліфікації злочину з пом'якшенням покарання змінено вироки щодо 2 тис. осіб, або 52,9 % [52,5 %] від усіх змінених; у касаційному порядку — щодо 613 осіб, або 0,4 % [0,4 %] від постановлених місцевими та апеляційними судами.

У 2008 р. в апеляційному порядку виправдувальні вироки скасовано щодо 174 осіб; із них із направленням справи на додаткове розслідування — стосовно 57 осіб, або 21,8 % [17,3 %] від кількості тих, стосовно яких місцеві суди постановили виправдувальні вироки у справах публічного обвинувачення; постановлено новий вирок у зв'язку зі скасуванням необґрунтованого виправдувального вироку — щодо 8 осіб, або 1,5 % [1,7 %] від кількості виправданих осіб.

Апеляційні суди в 2008 р. постановили 1,1 тис. окремих ухвал, що на 12,2 % менше, із них за виявленими фактами порушення закону, допущеними суддями місцевих судів, — 624 окремих ухвали, що також на 14,2 % менше.

У касаційному порядку Верховний Суд України перевіряв вироки у кримінальних справах стосов-

но 115 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі за умисне вбивство за обтяжуючих обставин. Стосовно 82 засуджених вироки залишено без змін, скасовано — щодо 13 осіб. Довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк без перекваліфікації злочину 19 особам, з перекваліфікацією злочину — 1 особі. У порядку виключного провадження було розглянуто справи щодо 5 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі за умисне вбивство за обтяжуючих обставин; із них щодо 4 осіб вироки залишено без змін; щодо 1 засудженого до довічного позбавлення волі вирок скасовано.

За вироками, що набрали законної сили, у 2008 р. засуджено 146,9 тис. осіб, що на 3,9 % менше, ніж у 2007 р. Зменшення кількості засуджених осіб пов'язано зі зміною законодавства, спрямованого на гуманізацію кримінальної відповідальності (Закон від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»). Зменшилася також на 4,2 % кількість зареєстрованих органами внутрішніх справ та прокуратурою злочинів. У тому числі за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 52,6 тис. осіб, що на 13,9 % менше, або 35,8 % [40 %] від числа всіх засуджених, а кількість осіб, засуджених за вчинення злочинів невеликої тяжкості, збільшилася на 8,9 % і становила 30,3 тис., або 20,6 % [18,2 %].

За вчинення злочинів проти власності засуджено 52,2 тис. осіб, що на 12,4 % менше; проте, незважаючи на зменшення їх кількості, їх частка в структурі всіх засуджених становить 35,6 % [39 %]. За вчинення злочинів: у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів засуджено 30,7 тис. осіб, що на 0,7 % менше, а їх частка становила 20,9 % [20,2 %]; проти життя та здоров'я особи засуджено 13,2 тис. осіб, що на 8,5 % менше, або 9 % [9,5 %].

Минулого року за вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 10,1 тис. осіб, що на 9,8 % менше; їх частка в числі всіх засуджених також зменшилась і становила 6,9 % [7,3 %]. У тому числі у віці від 14 до 16 років вчинили злочин 2,4 тис. осіб, що на 11,7 % менше, або 24 % [24,5 %]. За тяжкі та особливо тяжкі злочини засуджено 6,3 тис. осіб, або 62,9 % [70 %] від числа засуджених неповнолітніх. До позбавлення волі на певний строк засуджено майже 2 тис. неповнолітніх осіб, що на 17,2 % менше, або 19,6 % [21,4 %]. Суди звільнили від покарання з випробуванням понад 7 тис. підлітків, або 69,9 % [69,8 %] від засуджених неповнолітніх. Стосовно майже 2 тис. неповнолітніх справи закрито із застосуванням примусових заходів виховного характеру, що на 12,2 % менше.

Кількість жінок, засуджених за вчинення всіх видів злочинів, залишилася майже на рів-

ні попереднього року і становила 18,3 тис., або 12,4 % [11,6 %] від загального числа засуджених.

У 2008 р. порівняно з попереднім роком кількість засуджених за вчинення злочинів у складі організованої групи чи злочинної організації зменшилася на 20,5 % і становила 723 особи.

Кожний четвертий засуджений, як і в 2007 р., вчинив злочин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Кількість таких засуджених зменшилася на 6,1 % і становила 38,8 тис. осіб.

На час вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися чи перебували на обліку в державній службі зайнятості, як і в 2007 р., дві третини засуджених, або 97,5 тис. осіб, із них: раніше судимі — 21,1 тис. осіб, що на 10,8 % менше, перебували на обліку в службі зайнятості — 8 тис. осіб, що на 12,1 % більше; 34,8 тис. осіб, або 23,7 % [25,6 %] від загальної кількості засуджених, були раніше судимими і мали не зняту або непогашену судимість, із них раніше було звільнено умовно-достроково 8,8 тис. осіб, або 25,3 % [23,8 %], тобто кожний четвертий засуджений, який мав не зняту або непогашену судимість.

Провадження у справах було закрито щодо 24,7 тис. осіб, що на 27,4 % менше, ніж у 2007 р. Звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим — 4,6 тис.; зі зміною обстановки — 4,4 тис. осіб; з амністією — 3,4 тис. осіб; з дійовим каяттям — 3,4 тис.; із передачею особи на поруки — 2,3 тис. У тому числі у справах публічного обвинувачення було закрито провадження стосовно 22,3 тис. осіб [30,8 тис.], із них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим — майже 3 тис. осіб. За відсутності події або складу злочину суди закрили провадження у справах публічного обвинувачення щодо 99 осіб [164].

За вироками, що набрали законної сили, суди виправдали 270 осіб, із них 85 [159] осіб — у справах публічного обвинувачення; 185 [300] осіб — у справах, які порушуються не інакше як за скаргами потерпілих. Примусові заходи медичного характеру застосовано до майже 1 тис. неосудних осіб.

У 2008 р. збереглася тенденція до гуманізації призначення судами кримінального покарання особам, визнаним винними у вчиненні злочинів. Так, частка засуджених, до яких суди застосували покарання, альтернативні позбавленню волі на певний строк, від числа усіх засуджених поступово збільшується: у 2004 р. вона становила 11,6 %; у 2005 р. — 13 %; у 2006 р. — 15,8 %; у 2007 р. — 17,7 %; у 2008 р. — 24,5 %. Зокрема, штраф як основне покарання накладено майже на 22 тис. осіб, що на 40,8 % більше, ніж у 2007 р., або 15 % [10,2 %] від загальної кількості засуджених; громадські роботи призначено 5,2 тис. осіб, що на 23 % більше, або 3,6 % [2,8 %]; обмеження волі застосовано до 3,8 тис. осіб, або 2,6 % [2,4 %], що на 5,9 % більше; арешт — до 3,3 тис. осіб, або 2,3 % [1,3 %].

Кількість засуджених осіб, до яких застосовано виправні роботи, продовжує поступово зменшуватися; зазначений вид покарання суди призначили 1,3 тис. осіб, що на 3 % менше; їх питома вага від загальної кількості засуджених є стабільною і становить 0,9 % [0,9 %].

До позбавлення волі на певний строк засуджено 32,9 тис. осіб, що на 13,9 % менше, ніж у 2007 р., або 22,4 % [25 %] від загальної кількості засуджених. Таке покарання суди здебільшого призначали засудженим за тяжкі та особливо тяжкі злочини; їх частка серед осіб, до яких застосовано позбавлення волі на певний строк, як і в попередньому році, становила дві третини, або 67,9 % [67,8 %]. До цього виду покарання засуджено 22,4 тис. осіб, або 42,5 % [42,4 %] від усіх засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Найчастіше позбавлення волі на певний строк засудженим за тяжкі та особливо тяжкі злочини застосовували суди Автономної Республіки Крим — 55,3 % [57,7 %], м. Києва — 58,5 % [55,3 %], м. Севастополя — 50,9 % [47,5 %] та областей: Донецької — 56,8 % [59,6 %], Херсонської — 50,9 % [50,9 %], Дніпропетровської — 49,3 % [52,4 %].

Зокрема, до позбавлення волі засуджено за вчинення таких злочинів: умисне вбивство — 1,7 тис. осіб, або 95,1 % [93,3 %] від усіх засуджених за цей злочин; заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень — 2,4 тис. осіб, або 63,4 % [62,7 %]; бандитизм — 7 осіб, або 100 % [64,3 %]; розбійний напад — 2,8 тис. осіб, або 74,2 % [73,8 %]; зґвалтування — 370 осіб, або 77,9 % [77,9 %]; грабіж — 5 тис. осіб, або 39,9 % [39,7 %]; торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини — 23 особи, або 39 % [39 %]; катування — 20 осіб, або 50 % [38,1 %]; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — 2,2 тис. осіб, або 41,3 % [39,1 %].

З урахуванням особи винного і наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди призначили більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом, 13,2 тис. особам, або 9 % [10,4 %] від загальної кількості засуджених.

У 2008 р. суди звільнили від відбування покарання 77,9 тис. засуджених, або 53,1 % [57,2 %]; із них 76,7 тис. осіб — з випробуванням, або 52,2 % [55,3 %] від загальної кількості засуджених. У тому числі за тяжкі злочини звільнено від відбування покарання з випробуванням 26,9 тис. засуджених, а за особливо тяжкі — 1,4 тис.

Суди застосували додаткове покарання у виді конфіскації майна до 4,4 тис. засуджених, що на 22,7 % менше, або 33,8 % [36 %] від кількості засуджених за статтями Кримінального кодексу України, санкцією яких передбачено застосування конфіска-

ції; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю — до 3,6 тис., що на 10,1 % більше, або 2,5 % [2,2 %].

Розгляд цивільних справ

У 2008 р. збереглася тенденція до збільшення кількості звернень громадян до судів. Так, протягом 2008 р. до судів надійшло 1 млн 974 тис. заяв від громадян і юридичних осіб про захист їхніх прав і свобод, що на 14,5 % більше, ніж у 2007 р. Судди розглянули 1 млн 923 тис. цивільних справ та матеріалів, або 86,5% [87,2 %] від тих, що перебували на розгляді, що на 12,8 % більше, ніж у минулому році, у тому числі з ухваленням рішення розглянуто 988,8 тис. справ позовного та окремого провадження, що на 0,6 % більше. При цьому на 10 % зменшилася кількість скарг на рішення місцевих судів, що надійшли до апеляційних судів. За апеляційними скаргами апеляційні суди перевірили судові рішення в 76,3 тис. справ та матеріалів, що на 4,4 % більше, ніж у попередньому році.

Істотно збільшилася кількість справ наказного провадження. Зокрема, місцевими судами було видано, за винятком скасованих, 367,9 тис. судових наказів, що на 61,4 % більше. Найбільше зростає їх кількість у м. Києві — у 4 рази, а також в областях: Івано-Франківській та Запорізькій — у 2,3 рази, у Волинській та Миколаївській — у 2,2 рази, в Луганській — у 2,1 рази, у Дніпропетровській — удвічі. Як і в попередньому році, найбільше видано судових наказів на вимогу, яка ґрунтується на правочині, вчиненому в письмовій формі, — 335 тис., при цьому питома вага справ цієї категорії зростає з 86,1% до 91,6 %. Натомість майже удвічі зменшилася частка судових наказів, виданих на вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникам суми заробітної плати, — їх було видано 26,2 тис., або 7,1 % [13,1 %]. Задоволено вимоги про стягнення нарахованої заробітної плати в сумі 67 млн 622 тис. грн.

За заявами позовного та окремого провадження суди відкрили провадження в 1 млн 276 тис. справ; відмовили у відкритті — за 17,5 тис.; повернули позивачам з різних підстав 108,5 тис. заяв, із них майже 84,7 тис., або 78 % [81 %], — у зв'язку з неусуненням виявлених у заявах недоліків. Закінчено провадження в 1 млн 257 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження, або 83,3 % [85,6 %] від тих, що перебували на розгляді. З ухваленням рішення розглянуто 988,8 тис. справ; заявлені вимоги задоволено у 891 тис. справ, або 90,1 % [91,5 %] від кількості справ, розглянутих з ухваленням рішення. У тому числі ухвалено рішення у майже 90 тис. справ окремого провадження, їх частка серед числа справ, розглянутих з ухваленням рішення, становила 9,1 % [8,5 %]. Заочне рішення ухвалено у 241,3 тис. справ позовного провадження,

з яких місцевими судами скасовано понад 6,5 тис. заочних рішень, або 2,7 % [2,3 %] від ухвалених.

Минулого року збільшилася кількість розглянутих судами справ позовного провадження чотирьох категорій. У спорах, що виникають з договорів, судами закінчено провадження в 372,7 тис. справ, що на 11,9 % більше, і становить найбільшу питому вагу в структурі справ позовного провадження — 32,2 %. Розглянуто 116,7 тис. справ у спорах щодо права власності, а також справ про спадкове право; питома вага кожної з цих категорій становить 10,1 % від числа справ позовного провадження. При цьому привертає увагу істотне збільшення справ про спадкове право — на 41,6 %, а справ у спорах щодо права власності — на 9,2 %. Помітно збільшилося також число спорів про право інтелектуальної власності, яких розглянуто 326. Хоча їх частка серед справ позовного провадження залишається незначною — лише 0,03 %, динаміка їх зростання істотна — 57,5 %.

Кількість справ позовного провадження всіх інших категорій зменшилася порівняно з попереднім роком. Особливо помітним є зменшення на 30 % кількості справ у спорах, що виникають з трудових правовідносин (їх розглянуто 29,1 тис.), та на 23,1 % — справ у спорах про відшкодування шкоди (розглянуто 56,2 тис.).

Суди розглянули 99,8 тис. справ окремого провадження, що на 7,6 % більше.

Оперативність розгляду справ місцевими судами в 2008 р. залишилася майже на рівні попереднього року. В минулому році місцеві суди розглянули 138,7 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження з порушенням строків розгляду, визначених положеннями ст. 157 ЦПК, що на 12,3 % більше; питома вага таких справ становила 11 % [10 %] від числа всіх розглянутих. Найбільший відсоток порушень процесуальних строків розгляду справ зафіксовано в судах м. Севастополя — 31,5 % [29,9 %], м. Києва — 26,5 % [26,3 %], областей: Дніпропетровської — 23,8 % [15,3 %], Харківської — 20 % [21,3 %], а також Автономної Республіки Крим — 22 % [20,1 %].

Також збільшилася з 6 тис. до 7,8 тис., або на 29 %, кількість судових наказів, виданих з порушенням триденного строку (ч. 1 ст. 102 ЦПК). Незважаючи на це, а також на загальне зростання кількості справ наказного провадження, частка судових наказів, виданих з порушенням строку, зменшилася і становить 2 % [2,5 %] від їх загальної кількості. Найчастіше порушували зазначений строк у судах м. Севастополя — 18,7 % [2,6 %], Київської області та Автономної Республіки Крим — 6,8 % [відповідно 16,1 та 15,5 %]. З порушенням п'ятиденного строку (ч. 1 ст. 106 ЦПК) скасовано 283 судових накази, або 1,5 % [1,6 %] від числа скасованих.

Залишилися нерозглянутими (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 230,9 тис. справ, що на 25,7 % більше, або 15,3 % [12,7 %]

від кількості справ, що перебували в провадженні судів. У тому числі у строк понад 3 місяці (без урахування справ, провадження в яких зупинено) не розглянуто 60,2 тис. цивільних справ, що на 47,3 % більше; також зростає їх питома вага від кількості тих, що перебували в провадженні, вона становить 4 % [2,8 %]. Через неодноразове відкладення розгляду залишилися не вирішеними понад 1 рік 10,6 тис. цивільних справ позовного провадження, що на 76 % більше, ніж у 2007 р., або 0,8 % [0,4 %] від кількості справ, які перебували в провадженні. Найбільша питома вага таких справ у судах м. Севастополя — 5,7 % [1,6 %] та областей: Дніпропетровської — 2,9% [1,7 %], Одеської — 2,8 % [1,6 %], Житомирської — 1,5 % [0,5 %], Івано-Франківської — 1,1 % [0,3 %]. У решті областей частка таких справ становить не більше 1 %.

Причинами порушення строків розгляду цивільних справ, як і в попередньому році, найчастіше були: неявка належно повідомлених про місце і час розгляду справи свідків, сторін та їхніх представників, інших учасників процесу — відкладено розгляд 38,3 тис. справ, або 28,8 % [30,1 %] від кількості справ, провадження в яких відкладено; застосування судами не в повній мірі заходів процесуального примусу до осіб, які перешкоджають здійсненню цивільного судочинства (зокрема, через неявку свідків відкладено розгляд 9,4 тис. справ, що на 5,6 % більше, а судами постановлено лише 188 ухвал про їх привід, що в 2,2 раза менше, ніж у попередньому році); тривале проведення експертиз; необґрунтовано великі перерви між судовими засіданнями; неналежний рівень вивчення та підготовки справи до розгляду; ухилення осіб від одержання повісток; відсутність зворотних повідомлень про їх вручення (через неявку однієї зі сторін або будь-кого з інших учасників процесу, про яких немає відомостей, що їм вручено судові повістки, було відкладено розгляд понад 65,1 тис. справ, або 48,9 % [45 %]).

Суди, виявивши під час розгляду справи порушення закону, для вжиття заходів щодо усунення встановлених причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення, постановили і надіслали відповідним особам 1,3 тис. окремих ухвал, що на 8,2 % менше, ніж у 2007 р., або 0,1 % [0,1 %] від кількості справ, розглянутих з ухваленням рішення. При цьому істотне зменшення їх кількості сталося в судах областей: Івано-Франківської — у 12 разів, Рівненської — у 3,3 раза, Сумської — у 3 рази. Надійшло 798 повідомлень про вжиті заходи за зазначеними ухвалами, або 60,7 % [56,8 %] від постановлених ухвал.

Місцеві суди розглянули майже 6 тис. заяв про перегляд судових рішень, ухвал чи судових наказів у зв'язку з нововиявленими обставинами. Судами задоволено 3,3 тис. заяв, або 55,4 % від розглянутих. Зокрема, скасовано 2,7 тис. рішень, 115 ухвал та 486 судових наказів.

У 2008 р. до апеляційних судів надійшло 97,3 тис. справ та матеріалів за апеляційними скаргами, поданнями, що на 2,7 % менше. З них 65,3 тис. скарг на рішення місцевих судів, або 6,6 % [7,4 %] від числа справ, розглянутих з ухваленням рішення.

У провадженні апеляційних судів за апеляційними скаргами на рішення та ухвали місцевих судів перебувало 110,2 тис. цивільних справ і матеріалів, що на 0,4 % менше. Розглянуто за апеляційними скаргами 77 тис. справ, або 69,9 % [66,6 %] від тих, що перебували у провадженні (без урахування повернутих та залишених без розгляду). У тому числі розглянуто 53,8 тис. цивільних справ за апеляційними скаргами тільки на рішення (без ухвал, постанов) місцевих судів. Апеляційні скарги задоволено в 25,6 тис. справ, або 47,6 % [46,1 %] від кількості розглянутих. Призначено до розгляду з порушенням строків, встановлених положеннями ч. 2 ст. 302 ЦПК (15 днів після закінчення дій з підготовки справи до розгляду), 12,5 тис. справ за апеляційними скаргами, або 17,4 % [16,8 %] від тих, у яких апеляційні скарги прийнято до розгляду. Залишилися нерозглянутими 10,1 тис. справ, що на 21,9 % менше, або 9,2 % [11,7 %].

У 2008 р. в апеляційному порядку скасовано і змінено 38,2 тис. судових рішень (рішень, ухвал) у цивільних справах, що на 8,8 % більше. У тому числі в апеляційному порядку скасовано і змінено 25,6 тис. рішень у цивільних справах, що на 0,5 % менше; їх частка не змінилася і становить 2,6 % [2,6 %] від ухвалених місцевими судами. Найбільший відсоток скасованих і змінених рішень, ухвалених судами м. Києва, — 5,2 % [3,9 %], областей: Дніпропетровської — 4,7 % [4,4 %], Закарпатської — 3,8 % [3,5 %], Київської — 3,5 % [2,6 %], а також Автономної Республіки Крим — 4,1 % [3,5 %].

Із направленням справи на новий судовий розгляд в апеляційному порядку скасовано 8,8 тис. рішень місцевих судів у цивільних справах, що на 10,7 % більше, або 40,1 % [36,7 %] від усіх скасованих. Підставою для скасування 4 тис. рішень, або 44,9 % [43,1 %] від усіх скасованих із направленням справи на новий судовий розгляд, було вирішення місцевими судами питання про права й обов'язки осіб, які не брали участі в розгляді справи. Найчастіше з цієї підстави скасовувалися рішення, ухвалені місцевими судами областей: Волинської — 73,4 % [63,6 %], Чернігівської — 73,2 % [56,8 %], Рівненської — 67,1 % [60 %]. Більше, ніж кожне третє рішення, або 36,4 % [32,5 %] від усіх скасованих із направленням справи на новий судовий розгляд, скасовано у зв'язку з розглядом справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у розгляді справи і яких належним чином не було повідомлено про час та місце судового розгляду. Найбільший відсоток скасованих із зазначеної підстави рішень в судах областей: Київської — 71,6 % [55,9 %], Донецької — 49,4 % [40,5 %], Чернігівської — 42,9 % [36,4 %], а також м. Севастополя — 46,3 % [50 %] та м. Києва — 46,1 % [37,3 %].

Кількість нових рішень, ухвалених минулого року апеляційними судами за результатами розгляду апеляційних скарг, зменшилася на 6,5 % і становила 11,3 тис.; їх питома вага також зменшилась — 51,4 % [55,6 %] від усіх скасованих. Найменша частка нових рішень, ухвалених апеляційними судами областей: Вінницької — 32,3 % [39,7 %], Одеської — 34,1 % [36,1 %], Луганської — 40,9 % [78, %], Харківської — 41,6 % [39,1 %], Черкаської — 44,4 % [61,3 %].

Судами апеляційної інстанції скасовано і змінено 12,6 тис. ухвал місцевих судів, або 2,4 % [2,1 %] від ухвалених, із них: скасовано 12,3 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 2,2 тис., або 17,8 % [18,5%] від скасованих; змінено 321, або 2,6 % [0,1 %] від постановлених.

Кількість окремих ухвал, постановлених апеляційними судами за результатами розгляду апеляційних скарг на судові рішення місцевих судів, збільшилася на 35,2 % порівняно з 2007 р. і становила 806, у тому числі на порушення норм права та помилки, допущені судом першої інстанції, — 626; із них найбільше — на порушення, допущені місцевими судами Автономної Республіки Крим, — 76, а також областей: Донецької — 120, Полтавської — 75, Запорізької — 51.

У 2008 р. на розгляд Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України надійшло у касаційному порядку, за нововиявленими та винятковими обставинами 32 тис. касаційних скарг, справ та матеріалів, що порівняно з попереднім роком на 3,4 % менше. Розглянуто, не враховуючи повернутих та переданих до інших судів, 27,7 тис. касаційних скарг; із них за 9,7 тис. — касаційне провадження відкрито; відмовлено у відкритті за 18 тис. Попередній розгляд за касаційними скаргами проведено у 9 тис. цивільних справ; у 4,3 тис. справ касаційні скарги відхилено із залишенням судового рішення без змін; скасовано 101 судові рішення з передачею справи на новий розгляд. Судом касаційної інстанції розглянуто 4,3 тис. справ; із них у 3,7 тис. касаційні скарги задоволено. На кінець року залишилися нерозглянутими 3 тис. касаційних скарг, справ та матеріалів.

Верховний Суд України у касаційному порядку скасував і змінив 3,8 тис. судових рішень, або 5 % [3,2 %] від кількості тих, що розглядалися в апеляційному порядку в 2008 р. Найбільший відсоток скасовано і змінено судових рішень, ухвалених апеляційними судами за результатами перегляду судових рішень місцевих судів областей: Луганської — 19 %, Дніпропетровської — 8,2 %, Вінницької — 7,1 %, Закарпатської — 6,3 %.

У касаційному порядку скасовано 2,2 тис. судових рішень із направленням цивільних справ на новий розгляд. У тому числі колегіями в складі 5 судів Верховного Суду України на новий апеляційний розгляд направлено 939 судових рішень; із залишенням в силі судових рішень місцевих судів скасовано 334 судових рішення апеляційної інстанції — 300 рі-

шень і 34 ухвали. За результатами перегляду Верховним Судом України ухвалено понад 1 тис. нових рішень. Скасовано і змінено 4 ухвали із вирішенням питання по суті.

Апеляційними судами у касаційному порядку скасовано, з урахуванням попереднього розгляду касаційних скарг, 1,8 тис. судових рішень, ухвалених судами за попередні роки.

Згідно зі змінами, внесеними Законом від 8 вересня 2005 р. № 2875-IV «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (далі — Закон № 2875-IV) до розд. XI «Прикінцеві та перехідні положення» ЦПК, до 1 січня 2008 р. повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу здійснюється судом тільки за вимогою особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду. Таким чином, з початку 2008 р. суди повинні були здійснювати фіксування всіх судових розглядів за допомогою звукозаписувальних технічних засобів. У відповідності з цими положеннями число цивільних справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу за допомогою звукозаписувальних технічних засобів, істотно збільшилося — до 792,9 тис. [43,6 тис.], або 63 % [3,5 %] від кількості розглянутих справ.

Розгляд адміністративних справ

У 2008 р. судочинство в адміністративних справах здійснювали 23 із 27 окружних та 6 апеляційних адміністративних судів, а з серпня — також Севастопольський апеляційний адміністративний суд. Упродовж минулого року більше ніж удвічі зростає кількість позовних заяв, адміністративних справ, клопотань, заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, що перебували на розгляді в окружних адміністративних та місцевих загальних судах, і становила 636,6 тис. Усього окружні адміністративні та місцеві загальні суди розглянули 407,2 тис. справ та матеріалів — з урахуванням повернутих, або 64 % [74,4%] від тих, що перебували на розгляді, що в 2,1 раза більше, ніж у 2007 р.; із них окружними адміністративними судами — 210,4 тис. У тому числі провадження закінчено у 325,1 тис. адміністративних справ, або 62,8 % [77,6 %] від тих, що перебували на розгляді. Суди не розглянули 229,4 тис. [67,7 тис.] адміністративних справ та матеріалів, або 36 % [25,6 %] від усіх, що перебували на розгляді.

Переважну більшість у структурі адміністративних справ, що перебували на розгляді судів, становили справи щодо оскарження дій або бездіяльності, рішень (правових актів індивідуальної дії), крім пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму, суб'єктів владних повноважень — 80,8 % (417,2 тис.); справи за зверненнями до органів місцевого самоврядування їх посадової або службової

особи — 9,3 % (48,2 тис.); справи щодо призначення та перерахунку виплат особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, — 8,3 % (42,8 тис.). справи за зверненнями суб'єкта владних повноважень та їх органів на місцях становили 17,4 % (90,1 тис.), у тому числі: за позовами Державної податкової адміністрації України — 8,6 % (44,5 тис.); за позовами Пенсійного фонду України — 3,2 % (16,7 тис.). справ з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби було 1,4 % (7,4 тис.); із них справ щодо призначення та перерахунку виплат — 1,1 % (5,4 тис.).

Із прийняттям постанови суди розглянули 267,5 тис. [124,4 тис.] адміністративних справ, що вдвічі більше, ніж у 2007 р.; позови задоволено у 242,9 тис., або 90,8 % [81,5 %] від розглянутих із прийняттям постанови. Позовні заяви залишено без розгляду у 28,6 тис. справ, із закриттям провадження розглянуто 16,8 тис. справ. У справах за позовами щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень прийнято постанови у 210,6 тис. справ, позовні вимоги задоволено у 191,5 тис. справ, або 90,9 % [76,6 %] від розглянутих із прийняттям постанови. За заявами до судів загальної юрисдикції як суб'єктів владних повноважень із прийняттям постанови розглянуто 113 справ, або 43,1 % від числа справ, провадження в яких закінчено, вимоги задоволено у 38 справах, або 33,6 % від розглянутих із прийняттям постанови. За зверненнями суб'єкта владних повноважень та їх органів на місцях прийнято постанови у 52 тис. справ, або 82,1 %. У тому числі за позовами Державної податкової адміністрації України вимоги задоволено у 27,1 тис. справ, або 95,7 % від розглянутих із прийняттям постанови.

У 2008 р. порівняно з попереднім роком дещо погіршилась оперативність розгляду адміністративних справ. Так, із порушенням строків розглянуто 57,4 тис. адміністративних справ, або 17,7 % [14,6 %] від числа тих, провадження в яких закінчено. У тому числі місцевими загальними судами порушено терміни розгляду в 13,9 тис. адміністративних справ, або 9,3 % [11,5 %], окружними адміністративними — у 43,5 тис. [8,6 тис.] справ, або 24,7 % [28,7 %] від числа тих, провадження в яких закінчено. Найбільша частка розглянутих із порушенням строків справ у місцевих загальних судах: Автономної Республіки Крим — 37,9 % [26,1 %], м. Севастополя — 36,2 % [40,8 %], а також окружних адміністративних судах: Дніпропетровському — 56,2 %, Житомирському — 39 %, Закарпатському — 36,6 %. Це пов'язано, зокрема, з неукомплектованістю штатної чисельності окружних адміністративних судів.

Кількість адміністративних справ, які залишилися нерозглянутими на кінець 2008 р., без урахування справ, провадження в яких зупинено, збільшилась у 4,4 раза і складає 186,2 тис., або 36 % [20,8 %] від тих,

що перебували в провадженні. У строк понад 2 місяці (без урахування справ, провадження в яких зупинено) не розглянуто 43,9 тис. справ, або 8,5 % [5 %] від тих, що перебували в провадженні.

Упродовж минулого року відкладено розгляд у 54,3 тис. адміністративних справ. У тому числі розгляд відкладався через: неприбуття в судове засідання сторони або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, про яких немає відомостей, що їм вручено повістки, — 19,3 тис. справ, або 35,5 % [43,2 %] від числа відкладених справ; неявку в судове засідання належно повідомлених свідків, прокурорів, представників сторін, інших учасників процесу — у 18,8 тис. справ, або 34,6 % [31,3 %]; із них у зв'язку з неявкою представника — у 5,4 тис. справ, або 10 % [15,5 %] від усіх відкладених. Понад один рік через неодноразове відкладення розгляду залишилися нерозглянутими 2,3 тис. справ, або 0,4 % [0,3 %] від числа тих, що перебували в провадженні. Найбільша частка невирішених понад один рік справ у місцевих загальних судах областей: Одеської — 3,4 % (163), Харківської — 3 % (73), Івано-Франківської — 2,4 % (52), Дніпропетровської — 2,3 % (178), Львівської — 1,6 % (78), а також Одеському окружному адміністративному суді — 8,9 % (1,1 тис.).

На виявлені під час розгляду адміністративних справ порушення закону суди постановили 179 окремих ухвал, що на 7,7 % менше, ніж у 2007 р., або 0,1 % [0,2 %] від кількості справ, розглянутих із прийняттям постанов. Про вжиті заходи щодо усунення причин та умов, що призвели до порушення закону, повідомлення надійшли за 68 окремими ухвалами, або 38 % [46,4 %] від усіх постановлених.

Кількість позовних заяв про визнання актів недійсними, що перебували на розгляді у місцевих господарських судах і підлягали розгляду за правилами Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС), зменшилась на 40,1 % і становила 16,4 тис. Розглянуто 10,2 тис. справ, у тому числі прийнято судові рішення у 7,7 тис. справ. Позовні вимоги задоволено у 4,7 тис. справ, або 60,7 % [64,5%] від розглянутих із прийняттям рішення. Залишилися нерозглянутими 3,7 тис. справ.

У провадженні окружних адміністративних та місцевих загальних судів перебувало 864 заяви щодо перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, з яких розглянуто 550, або 63,7 % [62 %]. Задоволено 189 заяв, або 34,4 % [35,1 %] від розглянутих, у тому числі за результатами перегляду прийнято 169 нових постанов і 20 нових ухвал; залишено без задоволення 301 заяву. Залишилися нерозглянутими 314 заяв, або 36,3 % [30,9 %] від кількості тих, що перебували у провадженні.

Згідно зі змінами, внесеними Законом № 2875-IV до розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» КАС, до 1 січня 2008 р. повне фіксування судо-

вого засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу здійснюється судом тільки за вимогою особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду. Таким чином, минулого року суди повинні були здійснювати фіксування всіх судових засідань за допомогою звукозаписувальних технічних засобів. У відповідності з цими положеннями число адміністративних справ, розглянутих із фіксуванням судового процесу за допомогою звукозаписувальних технічних засобів, істотно збільшилося і становило 169,6 тис. справ, або 52,2 % [4,8 %] від числа тих, провадження в яких закінчено.

До апеляційних загальних та адміністративних судів на розгляд надійшло 117,2 тис. справ за апеляційними скаргами, у тому числі за апеляційними скаргами на постанови — 102,1 тис. справ, або 21,6 %. Перебувало на розгляді 131,5 тис. справ за апеляційними скаргами на судові рішення місцевих судів, що в 2,8 раза більше порівняно з 2007 р.; із них в апеляційних адміністративних — 128,1 тис. справ. Апеляційні суди залишили без розгляду 7,3 тис. справ, або 5,6 % [10,2 %] від числа тих, що перебували в провадженні. Апеляційне провадження відкрито у 68,5 тис. скарг, або 52,1 % [60,9 %], відмовлено у відкритті у 1,7 тис. скарг. Провадження закінчено без урахування повернутих з різних підстав у 44,8 тис. справ, або 34,1 % [49,7 %] від тих, що перебували на розгляді. Апеляційні скарги задоволено майже у 19 тис. справ, або 42,3 % [42 %] від розглянутих, у тому числі на постанови — 15,1 тис. справ, або 40,9 % [39,5 %]. Залишилися невіршеними 73,7 тис. справ, або 56 % [30,5 %] від тих, що перебували на розгляді, що пов'язано з великою кількістю справ, які надійшли на розгляд до апеляційних адміністративних судів, та їх штатною неуккомплектованістю.

Апеляційні адміністративні та загальні суди скасували та змінили 13 тис. постанов; із них скасовано 10,6 тис., змінено 2,4 тис. У тому числі скасовано і змінено 8,1 тис. постанов місцевих загальних судів, або 7,2 % [5,8 %] від ухвалених цими судами, та 2,8 тис. постанов окружних адміністративних судів, або 1,8 % [0,3 %] від кількості прийнятих ними. Найбільший відсоток скасовано і змінено постанов, ухвалених місцевими загальними судами областей: Кіровоградської — 27,9 % [6,8 %], Луганської — 27,8 % [18,7 %], Харківської — 26 % [8,3 %], Вінницької — 25,2 % [0,8 %], а також окружними адміністративними судами: Харківським — 5,4 % [0,4 %], Донецьким — 4,9 % [1,4 %] та Луганським — 3,2 % [0,4 %].

В апеляційному порядку за результатами розгляду апеляційних скарг прийнято 8,5 тис. нових постанов, їх частка в числі скасованих апеляційними судами постанов становить 79,9 % [67 %]. Зменшилась як кількість, так і частка справ, у яких постанови місцевих судів скасовано з направленням справи на новий судовий розгляд, на 19,2 % і складає 862 постанови,

або 8,1 % [16,7 %] від числа скасованих; із закриттям провадження у справі скасовано 1,2 тис. постанов, або 11,5 % [15,4 %].

Апеляційні адміністративні та загальні суди у зв'язку з нововиявленими обставинами розглянули 110 заяв, або 81,5 % [90 %] від тих, що перебували в провадженні, у тому числі 31 заяву задоволено, за результатами перегляду прийнято 21 нову постанову та 10 ухвал.

У 2008 р. Вищий адміністративний суд України по першій інстанції закінчив провадження у 39 позовних заявах; повернено з різних підстав 34 заяви, або 87,2 % [75,4 %] від розглянутих, відмовлено у відкритті провадження у справі за 5 заявами.

У провадженні зазначеного суду в апеляційному порядку перебувало 14 апеляційних скарг на судові рішення Окружного адміністративного суду м. Києва за скаргами, пов'язаними із виборами народних депутатів України; відмовлено у відкритті провадження у справах за 5 скаргами, повернено з різних підстав 9 скарг.

На розгляді Вищого адміністративного суду України перебувало 48,1 тис. касаційних скарг, з яких на розгляд суддів передано 24,1 тис. Касаційне провадження відкрито за 20,7 тис. скарг, або 82,1 % [82,8 %]; залишилися нерозглянутими 22,9 тис., або 47,6 % [47,4 %] від кількості касаційних скарг, що перебували на розгляді; із них на розгляд суддів передано 2,4 тис.

Вищий адміністративний суд України в касаційному порядку розглянув 14,1 тис. справ, що на 1,6 % менше. За результатами розгляду 9,4 тис. касаційних скарг залишено без задоволення, а судові рішення — без змін. Скасовано та змінено майже 4 тис. судових рішень, або 28,2 % [23,1 %] від тих, що були розглянуті в касаційному порядку; із них 3,8 тис., або 27 % [22 %], — скасовано, їх питома вага від ухвалених місцевими загальним та окружними адміністративними судами становить 1,3 % [2,3 %]. У тому числі в касаційному порядку скасовано 1,3 тис. судових рішень апеляційних судів; із них 1 тис. 37 — постанови, з яких 428 — із залишенням у силі постанов місцевих судів. За результатами скасування у касаційному порядку ухвалено 695 нових рішень, або 18,1 % [17,8 %] від скасованих у касаційному порядку.

За винятковими обставинами на розгляді Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України перебувало 2,6 тис. скарг, що на 15,9 % менше, ніж у 2007 р. З різних підстав повернено 766 скарг, але їх питома вага від числа тих, що перебували на розгляді, залишилася такою ж і становила 29,3 % [29,3 %]. Розглянуто 1,7 тис. скарг, або 63,7 % [59,7 %] від тих, що перебували на розгляді. У тому числі за 229 — винесено ухвали про допуск скарги до провадження, витребування справи; відмовлено у допуску за 1 тис. скарг. У 2008 р. розглянуто 286 справ, що в 2,3 раза

більше, ніж у попередньому році. У результаті перегляду за винятковими обставинами скасовано 203 постанови, із них 199 — Вищого адміністративного суду України, з яких 53 — із залишенням у силі помилково скасованих судових рішень першої та апеляційної інстанцій. Підставою для скасування постанов було неоднакове застосування судами однієї й тієї самої норми права.

Розгляд справ про адміністративні правопорушення

Збереглася тенденція до збільшення в судах кількості справ про адміністративні правопорушення насамперед за рахунок збільшення кількості справ про порушення Правил. Так, у 2008 р. на розгляді судів перебувало 6 млн 694,6 тис. справ про адміністративні правопорушення, що на 12,9 % більше, ніж у 2007 р., у тому числі кількість справ про порушення Правил збільшилася на 14,3 %. Із винесенням постанов суди розглянули понад 6 млн 443 тис. справ про адміністративні правопорушення стосовно 6 млн 447 тис. осіб, що на 12,1 % більше. У тому числі винесено постанови у 5 млн 550 тис. справ про порушення Правил, що також на 13,2 % більше; їх питома вага від числа всіх справ, розглянутих із винесенням постанов, становила 86,1 % [85,3 %]. За вчинення адміністративних правопорушень суди застосували різні види стягнень до 6 млн 23 тис. осіб, що на 13,3 % більше, із них за порушення Правил — до 5 млн 285 тис. осіб. Зокрема, за перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонений сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху (ст. 122 КпАП) притягнуто до адміністративної відповідальності майже 3 млн 921 тис. осіб, що на 9,6 % більше, а їх питома вага становить 65,1 % [67,3 %] від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення; права керування транспортним засобом позбавлено 34,9 тис. водіїв. За керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КпАП), накладено адміністративне стягнення на 322,1 тис. осіб, що на 33,1 % більше; позбавлено права керування транспортним засобом 123,5 тис. осіб, або 38,3 % [26,1 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення.

Закрито провадження у справах стосовно 413,7 тис. осіб, що на 4 % менше, або 6,4 % [7,5 %] від загальної кількості осіб, щодо яких винесено постанови. У тому числі у зв'язку із закінченням строків для накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КпАП та ст. 328 Митного кодексу України (далі — МК), суди закрили провадження у справах щодо 254,9 тис. осіб, що на 5,8 % менше, або

4 % [4,7 %] від кількості тих, стосовно яких справи розглянуто з винесенням постанов. Найчастіше з цієї підстави закривали провадження в справі суди м. Києва — 10,5 % (50,3 тис.), а також областей: Кіровоградської — 10,8 % (16,7 тис.), Київської — 8 % (22,3 тис.), Закарпатської — 5,5 % (6,7 тис.). У зв'язку з відсутністю події та складу адміністративного правопорушення закрито справи стосовно 60,5 тис. осіб, або 0,9 % [0,9 %] від кількості тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. За малозначністю вчиненого правопорушення з усним зауваженням на адресу правопорушника щодо недопустимості протиправних діянь суди звільнили від адміністративної відповідальності 92,2 тис. осіб, що на 10,6 % менше, або 1,4 % [1,8 %] від кількості тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. Найбільша питома вага звільнених осіб судами м. Севастополя — 4 % (2,8 тис.) та областей: Закарпатської — 3,2 % (3,9 тис.), Житомирської — 3,1 % (5 тис.), Херсонської — 2,3 % (4,5 тис.).

Минулого року на розгляд до судів надійшло 7,2 тис. справ про корупційні правопорушення, що порівняно з 2007 р. на 4,2 % більше. Із винесенням постанов суди розглянули 6,5 тис. справ про корупційні правопорушення, або 89,2 % [90,1 %] від кількості справ, що перебували на розгляді. За порушення вимог Закону від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР «Про боротьбу з корупцією» (далі — Закон № 356/95-ВР) накладено штраф на 4,7 тис. осіб, або 73,1 % [72,7 %] від тих, щодо яких винесено постанови, що на 3,7 % більше. Зокрема, накладено штраф за: порушення спеціальних обмежень, встановлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави (ст. 8 Закону № 356/95-ВР), — на 3,1 тис. осіб, або 64,8 % [75,5 %] від кількості всіх осіб, на яких накладено цей вид стягнення; нежиття заходів щодо припинення корупційних діянь підлеглими та неповідомлення про вчинення цих діянь (ст. 10 Закону № 356/95-ВР) притягнуто до відповідальності 9 керівників [3].

Серед осіб, стосовно яких винесено постанови про накладення штрафу, державні службовці становили 39,2 % [42,3 %]; посадові особи місцевого самоврядування — 42,2 % [37,1 %]; військові посадові особи Збройних Сил України та інших військових формувань — 8,4 % [9,9 %]; працівники системи МВС України — 7,1 % [6,5 %].

Стосовно 1,7 тис. осіб справи про корупційні правопорушення закрито, що на 1,7 % менше, ніж у 2007 р. У тому числі щодо 35 осіб справи закрито з переданням матеріалів прокурору, органу досудового слідства чи дізнання для вирішення питання про порушення кримінальної справи. У зв'язку з відсутністю події та складу адміністративного правопорушення закрито справи стосовно 1,2 тис. осіб, або 18,6 % [16,6 %] від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. Звільнено від адміністративної відповідальності за малозначністю

вчиненого корупційного правопорушення 207 осіб, або 3,2 % [5,8 %] від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов, що на 42,8 % менше, ніж у 2007 р.

За порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплату її не в повному обсязі, а також інші порушення вимог законодавства про працю та охорону праці (ст. 41 КпАП) накладено адміністративне стягнення на 21,2 тис. осіб, що на 24,8 % більше, ніж у 2007 р.

Кількість осіб, на яких накладено адміністративне стягнення за дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КпАП), становила 21,1 тис., що на 11 % більше.

Заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КпАП, застосовано до 10,5 тис. неповнолітніх осіб, що на 25,4 % більше. Кількість батьків або осіб, що їх замінюють, на яких накладено адміністративне стягнення за невиконання ними обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КпАП), збільшилася на 7,3 % і становила 30,8 тис. За вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису (ст. 173² КпАП) накладено адміністративне стягнення на 80,4 тис. осіб, що на 2,4 % більше.

Адміністративне стягнення за порушення митних правил накладено на 15,2 тис. осіб, що на 14,3 % менше, у тому числі за недекларування товарів, транспортних засобів (ст. 340 МК) — на 7 тис., або 46,4 % [51,8 %] від кількості осіб, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; за контрабанду товарів (статті 351, 352 МК) — майже на 4 тис. осіб, що на 7,8 % менше. Конфіскація товарів, а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, застосована до 3,7 тис. осіб, або 93,5 % [95,7 %].

У структурі видів адміністративних стягнень, застосованих судами у 2008 р. за вчинення всіх видів адміністративних правопорушень, найпоширенішим видом був штраф. Суди оштрафували 3 млн 805 тис. осіб, що на 19,1 % більше, ніж у 2007 р., або 63,2 % [60,1 %] від числа тих, на кого накладено адміністративне стягнення. Загальна сума накладеного судами штрафу становила 247 млн 427 тис. грн, добровільно сплачено 88 млн 243 тис. грн, або 35,7 % [27,5 %].

Кількість осіб, щодо яких суди застосували попередження, залишилася майже на рівні попереднього року і становила майже 1 млн 940 тис., або 32,2 % [36,5 %] від тих, на кого накладено адміністративне стягнення.

Виправні роботи суди застосували до 509 осіб, що на 38,7 % менше, ніж у 2007 р., або 0,01 % [0,02 %]. Адміністративний арешт призначено 79,4 тис. осіб, що також менше на 4,3 %, або 1,3 % [1,6 %].

Законом від 24 вересня 2008 р. № 586-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» (далі — Закон № 586-VI) введено новий вид адміністративних стягнень — громадські роботи (ст. 30¹ КпАП). Минулого року цей вид стягнення суди призначили 4,2 тис. осіб, або 0,07 % від числа тих, на кого накладено адміністративне стягнення.

Із прийняттям Закону № 586-VI значно збільшилася кількість фактів застосування судами оплатного вилучення предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, — до 1 тис. 3 [250] осіб, зокрема за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (частини 2, 3 ст. 130 КпАП), — до 919 [186] осіб.

Конфісковано предмети, що були знаряддями вчинення або безпосередніми об'єктами адміністративного правопорушення, у 51,2 тис. осіб, що на 1,3 % більше.

Вилучено 224 одиниці вогнепальної зброї. Конфісковано товари та цінності на суму 36 млн 224 тис. грн, валюту — на суму 20 млн 291 тис. грн.

Суди позбавили спеціального права 180,1 тис. осіб, що в 2,3 раза більше. Водночас суди розглянули майже 11 тис. клопотань про скорочення строку позбавлення спеціального права, що на 78,3 % більше; із них задоволено 9,2 тис., що становить 5,1 % [3,1 %] від кількості фактів позбавлення спеціального права.

У 2008 р. кількість подань прокурорів та скарг від осіб на постанови місцевих судів у справах про адміністративні правопорушення, що надійшли на розгляд до апеляційних судів (голів апеляційних судів та їх заступників), порівняно з 2007 р. збільшилася на 84,9 % і становила 17,8 тис. Розглянуто 17,7 тис. скарг від осіб та подань прокурорів, що також майже вдвічі більше. За результатами перегляду скасовано та змінено 8,8 тис. постанов, що більше на 79 %. Незважаючи на значне збільшення кількості скасованих і змінених постанов, їх питома вага в загальному числі винесених постанов становила лише 0,14 % [0,09 %]. У тому числі скасовано та змінено понад 6,2 тис. постанов за порушення Правил, що вдвічі більше, або 0,11 % [0,06 %]; за порушення вимог Закону № 586-VI скасовано та змінено 629 постанов, що на 40,7 % більше, або 9,7 % [7,1 %]; за порушення вимог МК скасовано та змінено 969 постанов, що вдвічі більше, або 5,9 % [2,5 %] від постановлених.

Розгляд господарських справ

У 2008 р. збереглася тенденція до зменшення кількості справ, розглянутих господарськими судами; зокрема, цьому сприяло і здійснення судочинства більшістю окружних адміністративних судів. Так, за правилами, передбаченими положеннями

Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) та КАС, місцеві господарські суди закінчили провадження у 168,7 тис. справ, що на 27,5 % менше, ніж у 2007 р. Значно зменшилася кількість таких справ у місцевих господарських судах областей: Луганської — на 65,6 %, Житомирської — на 62,2 %, Вінницької — на 50,4 %, Рівненської — на 50,2 %. Незначне збільшення кількості справ, провадження в яких закінчено, зафіксовано лише в місцевих господарських судах двох областей: Волинської — на 5,2 % та Запорізької — на 4,7 %. Із прийняттям рішення розглянуто 121,8 тис. справ, що на 32,1 % менше; повністю або частково позови задоволено в 101,7 тис. справ, або 83,5 % [87,1 %] від розглянутих з ухваленням рішення.

Минулого року частка майнових спорів у структурі справ, провадження в яких закінчено, дещо збільшилася — 54 % [50,4 %], водночас кількість таких справ порівняно з 2007 р. зменшилася на 22,2 % і становила 91,1 тис., у тому числі 42,1 тис. спорів пов'язано з розрахунками за продукцію, товари та послуги, або 44,1 % [36 %] від усіх майнових спорів. Також дещо збільшилася частка справ про: банкрутство — до 8,1 % [5,8 %]; укладення, зміну, розірвання договорів та визнання їх недійсними — до 7,6 % [5,5 %]. Кількість справ про визнання актів недійсними зменшилася на 40,9 % і становила 10,2 тис., а їх частка в структурі розглянутих справ — до 6,1 % [7,4 %]. Також зменшилася на 43,1 % кількість інших позадоговірних немайнових спорів і становила 40,6 тис., або 24,1 % [30,7 %].

Суди у межах провадження та на стадії їх виконання прийняли 86,1 тис. судових рішень, що у 2,3 раза більше порівняно з 2007 р., у тому числі кількість таких рішень у справах про банкрутство збільшилася до 53,4 тис. [11,5 тис.], або у 4,7 раза. Водночас за межами провадження прийнято 1,6 тис. судових рішень, що на 32 % менше; із них про вжиття запобіжних заходів до порушення провадження у справі — 163 [205 %]. За нововиявленими обставинами переглянуто 615 рішень та ухвал, що на 10,1 % менше.

Понад строк, передбачений положеннями ст. 69 ГПК, місцеві господарські суди вирішили 9 [44] справ. Кількість таких справ відображена лише у звітах судів м. Севастополя — 4 [34] та областей: Черкаської — 4 [6], Житомирської — 1[3]. Із порушенням процесуального строку, встановленого ст. 87 ГПК, розіслано 7 [20] рішень та ухвал господарських судів. Залишилися нерозглянутими 48,1 тис. справ, або 18,8 % [15,5 %] від тих, що перебували в провадженні; із них провадження зупинено у 11,9 тис. справ, або 24,7 % [24 %] від нерозглянутих.

Місцеві суди на виявлені під час вирішення господарського спору порушення законності чи недоліки в діяльності постановили та надіслали 896 окремих ухвал, що на 40,4 % менше, ніж у 2007 р., та 225 інформацій із зазначених питань, що на 3 % менше.

Для вирішення питання про порушення кримінальної справи органам внутрішніх справ і прокурорам надіслано 405 повідомлень про виявлені у діяльності працівників підприємств та організацій порушення законності, що також менше на 10,6 %. Надійшло 412 відповідей про виконання окремих ухвал, розгляд повідомлень та інформацій судів, або 27 % [23 %] від усіх надісланих судами.

До апеляційних господарських судів у 2008 р. надійшло на розгляд 33,6 тис. апеляційних скарг, подань на судові рішення місцевих господарських судів, що на 8,8 % менше, ніж у 2007 р., тобто в апеляційному порядку оскаржено 11,3 % [11,4 %] від кількості постановлених ними процесуальних документів. Відмовлено у прийнятті до провадження за 1,6 тис. апеляційних скарг, подань, що на 22,5 % більше; відмовлено у відновленні пропущеного строку за 627 апеляційними скаргами, що на 14,5 % менше; повернено з різних підстав — 3,1 тис., що на 6,6 % менше. Розглянуто 26,4 тис. апеляційних скарг, подань, що на 17,8 % менше; їх питома вага також зменшилась і становила 68,6 % [74,3 %] від тих, що перебували на розгляді. Крім того, до апеляційних господарських судів надійшло 1,3 тис. апеляційних скарг на судові рішення місцевих загальних судів у справах зі спорів у сфері корпоративних правовідносин; із них розглянуто 787, або 62,1 % від тих, що перебували на розгляді.

В апеляційному порядку скасовано чи змінено 8,8 тис. процесуальних документів місцевих господарських судів, або 3 % [3,3 %] від ухвалених цими судами, із них скасовано 7,7 тис. У тому числі скасовано і змінено майже 6 тис. рішень, або 4,9 % [4,1 %] від постановлених. Найбільший відсоток скасованих і змінених в апеляційному порядку рішень, ухвал, постанов місцевих господарських судів областей: Одеської — 5,1 % [4,7 %], Івано-Франківської — 4,8 % [4 %], Вінницької — 3,7 % [2,2 %], Полтавської — 3,6 % [3,2 %], а також м. Києва — 5 % [5,7 %]; найменший — Закарпатської — 1,6 % [2,2 %], Запорізької — 1,8 % [2,3 %], Чернівецької — 1,8 % [1,8 %], Хмельницької — 1,9 % [1,3 %] від прийнятих.

Апеляційні господарські суди, крім того, скасували і змінили 95 судових рішень місцевих загальних судів у справах зі спорів у сфері корпоративних правовідносин, що в 3,7 раза менше, ніж у 2007 р., із них — 75 рішень.

На розгляд до Вищого господарського суду України надійшло 22,4 тис. справ за касаційними скаргами, поданнями, що на 9,4 % більше порівняно з попереднім роком. Повернено з різних підстав 5 тис. касаційних скарг, подань, що на 19,5 % більше; відмовлено у прийнятті до провадження за 1,4 тис., що на 35 % більше. Розглянуто 15,7 тис. справ за касаційними скаргами, поданнями, або 64 % [66,4 %] від числа справ, що перебували на розгляді. У тому числі до цього суду надійшло 159 касаційних скарг на судові рішення місцевих загальних судів у справах зі спорів

у сфері корпоративних правовідносин, із них розглянуто 119, або 43,9 % [65,9 %] від тих, що перебували на розгляді.

У касаційному порядку Вищий господарський суд України скасував і змінив 5,9 тис. процесуальних документів, із них — 4,7 тис. ухвал, постанов апеляційних господарських судів, або 14,5 % [10,3 %] від усіх ухвал, постанов, прийнятих ними в апеляційному порядку. Також у касаційному порядку скасовано і змінено 50 процесуальних документів, із них 6 ухвал і 33 постанови апеляційних судів, ухвалених ними за результатами перегляду судових рішень місцевих загальних судів у справах зі спорів у сфері корпоративних правовідносин. Найбільший відсоток скасовано та змінено в касаційному порядку процесуальних документів, ухвалених апеляційними господарськими судами: Київським — 17,4 % [12,5 %], Львівським — 16,6 % [9,6 %], Київським міжобласним 15,9 % [12,3 %], Одеським — 15,3 % [10,1 %]; найменше — Житомирським апеляційним господарським судом — 9,2 % [5,1 %].

У 2008 р. на розгляд Судової палати у господарських справах Верховного Суду України надійшло 6,2 тис. справ за касаційними скаргами, поданнями на судові рішення Вищого господарського суду України, що на 27,1 % більше порівняно з 2007 р., у тому числі на постанови — 4,8 тис. Поручено касаційне провадження за 341 касаційною скаргою, поданням; їх питома вага серед тих, що перебували в провадженні, становила 5,6 % [7,1 %], відмовлено — за 5,8 тис. касаційних скарг та подань, що на 26,7 % більше.

За касаційними скаргами, поданнями на судові рішення Вищого господарського суду України розглянуто 353 справи, із яких залишено без зміни 38 постанов [54] і 1 ухвалу [2]. За результатами перегляду в касаційному порядку скасовано 314 [295] постанов та ухвал Вищого господарського суду України, або 1,5 % [1,6 %] від прийнятих цим судом. У тому числі скасовано 257 постанов, із них із залишенням у силі судового рішення місцевого чи апеляційного господарського суду — 119 постанов, або 46,3 % [44,6 %]. Найчастіше залишалися в силі судові рішення, ухвалені місцевими та апеляційними господарськими судами областей: Київської — 45, Дніпропетровської — 15, Одеської — 9, Запорізької та Харківської — по 7, а також м. Києва — 13. На новий судовий розгляд направлено 185 справ, із них 129 — зі скасуванням постанов. Припинено провадження у 10 справах. У зв'язку з виявленням випадків різного застосування Вищим господарським судом України закону при вирішенні аналогічних справ було скасовано 128 постанов та ухвал, або 40,8 % [35,6 %] від усіх скасованих.

Звернення до виконання рішень судів

У 2008 р. суди в основному дотримувалися строків звернення до виконання судових рішень в адмі-

ністративних, кримінальних, цивільних справах та справах про адміністративні правопорушення. З порушенням строків, передбачених КПК, суди звернули до виконання 541 вирок у кримінальних справах, що набрав законної сили, або 0,4 % [0,3 %] від постановлених, та 158 ухвал.

Минулого року загальні місцеві, окружні адміністративні, апеляційні загальні та адміністративні суди передали на виконання понад 5 млн 778 тис. виконавчих документів, за якими підлягало стягненню 2 млрд 683 млн 942 тис. грн, зокрема: про відшкодування збитків, завданих злочинами, — 40,2 тис. виконавчих документів, що на 17,2 % менше, на суму 235 млн 373 тис. грн; про конфіскацію майна засуджених стільки ж, як і в 2007 р., — 5,9 тис.; про виконання рішень у трудових спорах — 24,4 тис., що на 32,1 % менше, на суму 98 млн 794 тис. грн; про стягнення аліментів — 83,6 тис., що на 13,7 % менше; про виконання рішень в адміністративних справах — 89,9 тис., що на 83,6 % більше, на суму 1 млрд 30 млн 560 тис. грн; у справах про адміністративні правопорушення — майже 3 млн 96 тис. постанов, що на 7,1 % менше, із них про стягнення штрафу — на суму 165 млн 281 тис. грн. Про стягнення судового збору передано на виконання 493,7 тис. документів на суму 31 млн 548,8 тис. грн.

У 2008 р., згідно з даними Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, примусовому виконанню підлягало 6 млн 426,9 тис. виконавчих документів, виданих на підставі судових рішень загальних судів; із них залишилися невиконаними 2 млн 394,4 тис. документів, або 37,3 % [39,7 %] від тих, які фактично підлягали примусовому виконанню. Найбільший відсоток невиконання судових рішень у відділі примусового виконання — 52,7 % [77,9 %], м. Севастополі — 47,9 % [62,6 %], а також в областях: Донецькій — 46,6 % [45,4 %], Житомирській — 45,9 % [42,3 %], Харківській — 45,4 % [55,4 %], Рівненській — 42,5 % [51,3 %].

Із 288,6 тис. виконавчих документів, що підлягали примусовому виконанню, виданих на підставі судових рішень господарських судів, залишилися невиконаними 125,2 тис. цих документів, або 43,4 % [44 %]. Найбільший відсоток невиконання судових рішень у відділі примусового виконання — 71,9 % [54,4 %], та в областях: Донецькій — 64,4 % [56,4%], Харківській — 53,2 % [57,9 %], Луганській — 52,6 % [47,7 %], Житомирській — 50,5 % [50,7 %].

Як свідчать матеріали проведеного аналізу, суди загальної юрисдикції в минулому році, незважаючи на складні умови, в яких вони працювали, загалом забезпечили належне здійснення судочинства у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення.

Чи потрібні Україні мирові суди?

М.І. Хавронюк,
заступник керівника
апарату—начальник
правового управління
Верховного Суду України,
доктор юридичних наук

С.Ф. Мироненко,
головний консультант
правового управління
Верховного Суду України

Для того, щоб відповісти на питання, винесене в заголовок статті, спочатку необхідно з'ясувати, що таке мирові суди, що може ховатися за такою привабливою назвою.

Це питання вже неодноразово за останні роки було предметом зацікавленості юристів — науковців і практиків. Як приклад можна навести роботи вітчизняних дослідників О.В. Гетманцева¹, В.М. Кампо², В.М. Тертишника³, Д.А. Шигала⁴, В.І. Шишкіна⁵ та ін. Обґрунтовуючи своє прихильне ставлення до діяльності мирових судів, науковці застосовують історичний та компаративний методи досліджень, у контексті першого говорячи навіть про «відродження» в Україні системи мирових судів. На нашу думку, застосування такого визначення, як «відродження» є дещо некоректним, оскільки державний та адміністративно-територіальний устрої, інші політичні, правові, соціальні умови функціонування мирових судів в українських губерніях Російської імперії складно порівнювати з аналогічними факторами, що зумовлюють судовий устрій сучасної

України. Отже, теоретично може йтися лише про створення в Україні інституту мирових судів.

Що ж до компаративного методу, то доступні джерела⁶ дають нам змогу стверджувати, що зарубіжний досвід свідчить лише про те, що моделі як судоустрою загалом, так і системи мирових судів у різних правових системах дуже різні. До того ж амплітуда відмінностей така, що коли, приміром, в Італії мировий суддя не є професійним юристом і розглядає лише цивільні справи з невеликою сумою позову, то в Ізраїлі мировий суддя — професійний юрист, який крім цивільних і сімейних розглядає кримінальні справи та може призначити покарання у виді позбавлення волі на строк до семи років; якщо в Бразилії мирових суддів обирає населення прямим, загальним і таємним голосуванням, то у Новій Зеландії їх призначає Генерал-губернатор; якщо в Російській Федерації (РФ) районний суд є вищестоящою судовою інстанцією для мирових судів, то у Південно-Африканській Республіці (ПАР) рішення мирового суду є остаточним і перегляду не підлягає... В країнах англосаксонської правової сім'ї навіть і назви такої немає — мирові суди, а суди найнижчого рівня у різних штатах і територіях називаються «місцевими», «магістратськими» чи «судами малих сесій» (Австралія) або «магістратами» (Англія та Уельс, Канада, Нова Зе-

¹ Див.: Гетманцев О.В. Історичні та процесуальні аспекти створення і діяльності мирових судів в Україні // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2004. — Вип. 236. Правознавство. — С. 58—62.

² Див.: Кампо В. Чи потрібні нам мирові судді? // Український юрист. — 2004. — № 11 (23). — С. 88; Кампо В.М. Доктрина мирових суддів // <http://www.aj.org.ua/lang-ua/menu-18/page-1/show-247>.

³ Див.: Тертишник В.М. Суд присяжних і мирові судді: історичний досвід, перспективи становлення та актуальні проблеми / В.М. Тертишник, О.І. Тертишник // Наук. вісник Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. — 2000. — № 3. — С. 84—90.

⁴ Див.: Шигаль Д.А. Мировий суд і реформування сучасної судової системи України // Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників наукової конференції молодих учених та здобувачів. — Х., 2005. — С. 37—39.

⁵ Див.: Шижкін В.І. Судові системи країн світу. Навч. посібник. — Ч. 1. — К., 2001. — 336 с.

⁶ Див.: Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник (под ред. док. юр. наук, проф. Сухарева А.Я.). Изд. 2-е, изм., доп. — М., 2001. — 840 с.; Колоколов Н.А. Мировая юстиция: Учеб. пос. — М., 2008. — С. 75—81; Павлико в С.Г. Совершенствование статуса судов субъектов Российской Федерации: позитивиз международно-правового опыта // Государство и право. — 2008. — № 4. — С. 38—46.

ландія, Мальта), або «судами дрібних позовів» — *small claims court* (ПАР), або «муніципальними міськими» чи «поліцейськими судами», «судами графств» чи «судами загальних сесій» (США). У Франції ці суди мають назву «трибунали малого процесу», а в ФРН аналогами мирових судів є «дільничні суди».

У розробленій в Україні Концепції законопроекту «Про мирових суддів» (далі — Концепція) ⁷ зазначено, що у функціонуванні мирових судів у різних країнах світу є спільні риси, зокрема:

– територіальний характер діяльності — мирові судді призначаються у чітко визначеному окрузі/муніципалітеті/місті (як правило, там, де вони проживають), їхня юрисдикція поширюється лише на цю територію;

– участь місцевого населення або органів місцевого самоврядування у призначенні/обранні мирових суддів — їх обирає безпосередньо населення відповідної території або призначають відповідні органи місцевої влади чи державні органи за пропозицією органів місцевої влади;

– обмеженість компетенції мирових судів — зазвичай вони розглядають цивільні справи незначної вартості або ті, які спеціально визначені законодавством як підсудні мировим судам, а також кримінальні справи про правопорушення невеликого ступеня тяжкості (їх вичерпний перелік також може встановлюватися законодавством);

– відсутність, як правило, вимоги про наявність у мирового судді фахової юридичної освіти, проте встановлюються певні вимоги, як-то: наявність розумності, здорового глузду, здатності діяти справедливо, загальної освіченості й повага населення до особи, відсутність судимості тощо.

Спробуємо довести, що це не зовсім так. Виділивши кілька наведених нижче обраних нами критеріїв для пошуку спільного та відмінного в інституті мирових судів у різних правових системах, ми встановили таке.

1. Порядок обрання (призначення) на посади мирових суддів:

а) обираються населенням (Бразилія, Венесуела, деякі штати США, деякі суб'єкти РФ, деякі кантони Швейцарії — на різні строки, як правило, від трьох до восьми років);

б) призначаються чи обираються (деякі суб'єкти РФ — представницьким (законодавчим) органом на п'ятирічний строк; деякі штати США — губернатором; деякі кантони Швейцарії — вищими судовими інстанціями або радами кантонів на різні строки; Австралія — відповідними органами виконавчої влади довічно або до досягнення

певного віку; Іспанія — Вищим судом правосуддя певної адміністративно-територіальної одиниці на чотири роки; Канада — владою провінцій; Нова Зеландія — Генерал-губернатором; Люксембург — Великим герцогом довічно; Уругвай — Верховним судом на чотири роки).

2. Порядок звільнення з посад мирових суддів:

а) за рішенням федерального парламенту або парламенту штату/провінції (Австралія, Канада) чи за рішенням лорда-канцлера (Англія та Уельс);

б) за вироком суду (Люксембург);

в) за рішенням кваліфікаційної колегії суддів або в порядку, передбаченому для суддів судів загальної юрисдикції (РФ).

3. Вимоги до суддів мирових судів:

а) мирові судді можуть не мати юридичної освіти (Англія та Уельс; Іспанія; ПАР; США; Австралія — у деяких штатах від них вимагається пройти спеціальні курси), і працюють вони, як правило, на безоплатній основі;

б) мирові судді є професійними суддями з фаховою юридичною освітою (інші країни).

4. Юрисдикція мирових судів:

а) найширша — справи про малозначні (як правило) злочини та цивільні справи із визначеною певними межами невеликою сумою позову (Австралія, Гондурас, Мальта, Мексика, Канада, США, Франція, ФРН, Швейцарія, Англія та Уельс — цивільна юрисдикція магістратів украї обмежена лише розглядом спорів про стягнення боргів і з окремих питань сімейного права; Ізраїль — також справи про порушення правил дорожнього руху; Іспанія — тут мирові суди розглядають основну масу дрібних цивільних справ; Нова Зеландія — також видають ордери на арешт й обшук; РФ — також справи про адміністративні правопорушення, деякі адміністративні, сімейні, трудові, земельні справи, видають судові накази; Сирія — також комерційні справи, здійснюють процедуру примирення; Туреччина — на мировий суд також покладається виконання судових рішень вищестоящих судів, проведення дізнання тощо);

б) лише справи про поліцейські порушення ⁸ та цивільні справи із визначеною певними межами невеликою сумою позову (у Бельгії головна мета суду — примирення сторін; Люксембург — також здійснюють накладення і зняття арешту на майно, захист інтересів недієздатних осіб тощо);

в) тільки окремі цивільні справи (ПАР; Бразилія — зокрема сімейні, також здійснюють процедури примирення; Італія — щодо спорів про рухоме майно та про порядок користування майном, про відшкодування шкоди внаслідок зіт-

⁷ Див.: Концепція законопроекту «Про мирових суддів» // <http://www.aj.org.ua/lang-ua/menu-18/page-1/show-246>.

⁸ У Франції і Бельгії *contraventions* — поліцейські порушення є аналогом адміністративних правопорушень в Україні.

кнення транспортних засобів; Кувейт — також дрібні комерційні справи; Уругвай — справи, що стосуються виселення, порушення контрактів, оренди, також дрібні комерційні справи).

5. Можливість й особливості порядку оскарження рішень:

а) скарги на рішення мирових судів розглядають суди, що є основною ланкою судової системи (Бельгія, Греція, Ізраїль, Іспанія, Сирія, Уругвай), при цьому деякі рішення мирових судів остаточні й апеляційному оскарженню не підлягають (Кувейт — рішення у позовах до 1 тис. динарів; Люксембург — рішення у цивільних і торговельних справах з ціною позову до 30 тис. франків; Франція — рішення у справах із сумою позову до 13 тис. франків, утім це не виключає можливості їх касаційного оскарження);

б) рішення мирових судів можуть бути оскаржені (залежно від їх виду) — до суду першої інстанції, до апеляційного чи касаційного суду (РФ, ФРН, Італія, де більшість скарг на рішення мирових судів розглядає спеціальний суддя — претор)⁹;

в) рішення мирових судів є остаточними й оскарженню не підлягають (ПАР).

Таким чином, **аналіз щодо спільного та відмінного в інституті мирових судів у різних країнах свідчить, що якого-небудь логічного та однозначного, безсумнівного зв'язку між порядком формування мирових судів, професійністю суддів та їх компетенцією знайти важко. Це означає, що кожна країна має свій специфічний підхід до цього інституту та до судового устрою загалом.**

Вітчизняний дослідник О.В. Гетманцев зазначає, що створення інституту мирових судів в Україні є потребою сьогодення. Обґрунтував він це тим, що вони розвантажать місцеві суди (частину справ може бути передано мировим судам від державних судів), створять додаткові можливості для підготовки кадрів для роботи в судах загальної юрисдикції і додаткові гарантії доступності правосуддя для населення. Якщо узагальнено викласти думку цього науковця, то ознаками мирового суду (надалі ми їх уніфікуємо для того, щоб порівнювати між собою однакове) мають бути:

1) мирові суди (в особі мирових суддів) є суб'єктом судової влади і належать до системи судів загальної юрисдикції, проте у законодавстві має бути визначено їх особливості: а) підсудності справ; б) процесуального порядку розгляду і вирішення справ; в) порядку оскарження рішень мирових судів (оскаржуються не до апе-

ляційного, а до місцевого суду); г) порядку фінансування (за рахунок державного або місцевого бюджету);

2) мирові суди діють від імені держави й виконують свої обов'язки на професійній основі, на них поширюються правові гарантії незалежності, самостійності та недоторканності суддів;

3) форма здійснення судової влади мировими судами — правосуддя у цивільних, адміністративних і кримінальних справах, а в основі діяльності мирового суду лежать усі конституційні та процесуальні принципи правосуддя;

4) із зазначених ознак випливають вимоги до кандидатів на посаду мирового судді, згідно з якими, зокрема, він повинен бути громадянином України з вищою юридичною освітою та досвідом юридичної діяльності;

5) посада мирового судді повинна бути виборною, а вибори здійснюються жителями району, де він працюватиме¹⁰.

В.М. Кампо також вважає, що необхідність впровадження інституту мирових судів зумовлена, зокрема, необхідністю полегшити доступ до правосуддя, а також неефективністю діючих місцевих судів, що пояснюється відсутністю відповідальності суддів перед територіальними громадами, і робить висновок про доцільність внесення змін до Конституції України з метою запровадження так званої «громадської» моделі мирового суду, за якою:

1) мирові суди є елементом державної судової системи;

2) мирові судді не є професійними суддями і виконують судові функції тимчасово;

3) мирові судді мають обиратися органами місцевого самоврядування¹¹.

Не зовсім зрозумілою є позиція, висловлена Міністром юстиції України М.В. Оніщуком: «Варто... внести відповідні зміни до Конституції України й створити інститут мирових суддів. До речі, певною мірою вони схожі на ті товариські суди, котрі свого часу існували в країні. Це судді, котрі мали б вирішувати передусім прості суперечки, нескладні справи на місцевому рівні. Вони й обиратися мають населенням певного регіону, громади, району. І їхні рішення набували б законної сили, по суті, як ті, що не переглядаються: хіба що районним судом у порядку апеляції. Це дозволило б зняти навантаження з державних судів і до певної міри реалізувати прагнення громадян самим обирати суддів. Та цей інститут мирових суддів — а він сьогодні широко використовується і в Росії, і в багатьох європейських

⁹ Див.: Демидов В.В., Жуйков В.М. Коментарий к законодательству о мировых судьях. — М., 2001. — С. 11—14.

¹⁰ Див.: Гетманцев О.В. Знач. праця. — С. 58—61.

¹¹ Див.: Кампо В.М. Доктрина мирових суддів. — Там само.

країнах, доцільний тільки коли йдеться про муніципальний рівень. Варто також розвивати систему третейських судів, медіацію, коли суддя пропонує сторонам самостійно знайти шляхи примирення»¹².

У зв'язку з наведеним виникає низка питань: чи мають, на думку Міністра юстиції, мирові суди належати до системи судів загальної юрисдикції та діяти від імені держави, чи мають бути мирові судді професійними суддями, у чому їх відмінність від товариських судів та від третейських, а також чим відрізнятиметься діяльність мирових судів від діяльності медіаторів?

Тут доречно нагадати таке. З одного боку, згідно із Законом від 11 травня 2004 р. № 1701-IV «Про третейські суди» третейські суди, особливо постійно діючі, за своїми сутнісними ознаками дуже нагадують пропонувані мирові суди. Так, юрисдикція третейських судів поширюється на всі цивільні та господарські правовідносини (деякі обмеження зумовлені участю державних органів й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у спірних правовідносинах); третейські суди утворюються і діють на принципах добровільності, незалежності, обов'язковості їхніх рішень для сторін тощо; склад третейського суду може формуватися шляхом обрання; третейськими суддями можуть бути лише особи, які мають відповідну кваліфікацію, знання, досвід, ділові та моральні якості, необхідні для вирішення спору, а в разі одноособового вирішення спору третейський суддя постійно діючого третейського суду повинен мати вищу юридичну освіту... З другого боку, чотирьохрічне функціонування цього інституту в Україні довело, що з діяльністю третейських судів навантаження на державні суди не зменшилося, проте було створено певний негативний імідж третейських судів у владних структурах держави, бізнесі та серед громадськості¹³. Чи не спіткає така ж доля мирові суди у разі їх створення? Що треба зробити, щоб цього не сталося?

Результатом проведених названими вище науковцями досліджень щодо проблем, пов'язаних з діяльністю мирових судів, а також громадських обговорень цієї проблеми фактично стала Концепція¹⁴, ретельно розроблені основні положення якої збігаються з положеннями статей В.М. Кампо, що настановує на згоди про її авторство.

У Концепції визначено такі «правові передумови запровадження мирових судів»:

– конституційні положення щодо права кожного будь-якими не забороненими законом засобами

захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції);

– правові позиції Конституційного Суду України (Рішення від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів))¹⁵;

– позиції Комітету міністрів Ради Європи щодо зниження навантаження на суди загальної юрисдикції, викладені у Рекомендаціях № R (86)12 щодо заходів по недопущенню та скороченню надмірного робочого навантаження на суди і № REC (2001)9 щодо альтернатив судовому вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами¹⁶;

– положення Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006.

Маємо заперечення щодо викладеного: комп'ютерний пошук за ключовим словом показав, що мирові суди в усіх цих документах взагалі не згадуються, а слово «мир» в останньому з названих документів і в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи зустрічається лише у контекстах примирення (медіації) та укладення *мирової угоди*. Тож не виключено, що, враховуючи й інші наші примітки до перелічених «правових умов», **перш ніж розробляти законодавство про мирових суддів, треба більше уваги приділити законодавству про медіацію у кримінальних, цивільних та господарських справах.**

У цьому зв'язку надаємо, що Міністерство юстиції України вже розробило проект Закону «Про медіацію (примирення)». У ньому пропонується визначити медіацію як добровільну процедуру, спрямовану на вирішення кримінально-, цивільно- чи господарсько-правового конфлікту між сторонами, і досягнення між ними згоди (прийнятного рішення) щодо спірних питань за допомогою медіатора (посередника). При цьому медіатор — це незалежна та неупереджена особа, завданням якої є допомогти сторонам примиритися та досягти згоди. Оплата праці медіатора за проведення процедури медіації у цивільних та господарських справах здійснюється у формі гонорару на підставі договору між сторонами, а в кримінальних справах — за рахунок місцевих бюджетів. Медіатором може бути особа, яка досягла 25-річного віку, має повну вищу освіту, дворічний досвід роботи у сфері психології, соціології, педагогіки або права і пройшла курс навчання для медіаторів. Можна по-

¹² Микола Оніщук: «Реформувати судову систему треба негайно» // <http://www.minjust.gov.ua/0/17734>.

¹³ Див.: Резолюція всеукраїнського науково-практичного семінару-конференції «Третейське судочинство в Україні, шляхи та перспективи розвитку» від 16 березня 2007 р. // Третейські суди України. — 2007. — № 2.

¹⁴ Див.: Концепція законопроекту «Про мирових суддів». — Там само.

¹⁵ Нагадаємо, що в резолютивній частині цього Рішення вказано: «Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист».

¹⁶ Згідно з Рекомендацією № R (86) 12 держави-члени мають передбачати альтернативні процедури врегулювання спорів шляхом позасудового розгляду і створювати відповідні органи, що не входять до судової системи цих держав.

годитися, що вимоги до медіаторів, їхня компетенція тощо за цим законопроектом дуже нагадують вимоги до мирових суддів, юрисдикцію мирових судів тощо як вони визначені в законодавстві багатьох держав.

Але повернемося до Концепції. Щодо суті інституту мирових судів, то в ній передбачено найдоцільнішим визначити таке:

1) мирові суди територіальних громад є елементом системи місцевого самоврядування;

2) функцією мирових судів є насамперед вирішення спорів, що має альтернативний (стосовно судового) і диспозитивний (за обопільною згодою сторін) характер. Процедура розгляду справ мировим судом, визначена в Законі «Про мирових суддів», має бути простою, зрозумілою для громадян і прописана як універсальна для розгляду всіх без винятку справ; послуги мирового судді оплачуються за компенсаційним принципом, для чого при розгляді спорів сторони сплачують мировий збір;

3) мировому суду підвідомчі спори, що не входять до переліку виключної компетенції судів загальної юрисдикції;

4) мировий суддя має відповідати таким вимогам: бути громадянином України; не бути притягненим до кримінальної відповідальності та засудженим за вчинення умисного злочину; мати повагу та авторитет серед населення судової дільниці; мати вищу освіту; проживати на території судової дільниці не менше п'яти років; мати досвід діяльності третейського судді, медіації, іншої юрисдикційної діяльності не менше п'яти років; володіти державною мовою та мовами, що є поширеними на території відповідної територіальної громади; мати добрий розум, бути справедливим і порядним. Водночас мировий суддя не має права: бути депутатом ради будь-якого рівня; перебувати на державній службі; належати до керівних органів будь-яких організацій, політичної партії;

5) посада мирового судді повинна бути виборною, а вибори здійснюватися місцевою радою (як варіант — безпосередньо населенням громади).

Більшість (але не всі) положень Концепції втілено у проекті Закону «Про мирових суддів територіальних громад», зареєстрованому у Верховній Раді України 10 жовтня 2008 р. за № 3291 (далі — Законпроект) ¹⁷.

Згідно із Законпроектом інститут мирових судів не входить до системи судоустрою України; мировий суд — це орган територіальної громади, який є засобом позасудового (на зразок третейських судів або медіації) вирішення спорів. Але запропоновані у Законпроекті порядок та форми розгляду справ мировим судом суперечать головному принципу тре-

тейського розгляду і медіації — добровільній згоді сторін на розгляд спору між ними. Більше того, відповідно до Законпроекту: допускається здійснення мировим судом наказового провадження і стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна без проведення засідання і виклику сторін для заслуховування їх пояснень; мировий суд розглядає справи про адміністративні правопорушення і його рішення у цих справах не підлягають перегляду й оскарженню. Оскарження рішень мирового суду у Законпроекті взагалі не передбачено. Усе це — завуальована форма делегування функцій судів іншим органам чи посадовим особам, що прямо заборонено ст. 124 Конституції, а також суперечить положенням ст. 55 Основного Закону. Отже, положення про компетенцію мирового суду і порядок виконання ним своїх повноважень засвідчують, що **у Законпроекті фактично запропоновано покласти на зазначений інститут функцію судів загальної юрисдикції зі здійснення правосуддя. Іншими словами, робиться спроба створення «територіальної судової влади» — альтернативної державній.**

Суперечливими є положення Законпроекту, якими регулюється порядок добору кандидатів у мирові судді (право висування кандидатур мають: сільські, селищні, міські голови, групи депутатів відповідної місцевої ради, групи громадян, громадські організації), їх обрання (шляхом таємного голосування депутатів відповідної місцевої ради) та усунення з посади. **Вони дають підстави припускати, що мирові судді представлятимуть інтереси не територіальної громади, а політичної сили, яка перемогла на місцевих виборах.**

Щодо статусу мирового судді у Законпроекті містяться взаємовиключні положення: якщо із положень ст. 6 і п. 3 ч. 3 ст. 17 випливає, що мировий суддя не може бути посадовою особою органу місцевого самоврядування, а виконання обов'язків мирового судді є роботою за сумісництвом, то у ст. 2, навпаки, вказано, що він є посадовою особою територіальної громади й отримує заробітну плату за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

Поширюючи згідно з ч. 1 ст. 17 гарантії незалежності суддів на мирових суддів (а це комплекс державних гарантій, визначених Конституцією і законами України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» та від 15 грудня 1992 р. № 2862-XII «Про статус суддів»), Законпроект у частинах 2 і 3 зазначеної статті звужує ці гарантії до права звернення до органу місцевого самоврядування та права на нормальні умови праці та підвищення кваліфікації, ще й обмежуючи їх дію межами територіальної громади. Пунктом 9 ч. 1 ст. 1 Законпроекту встановлюється, що незалежність мирових суддів — це принцип мирового розгляду, згідно з яким мирові судді у своїй

¹⁷ Див.: Верховна Рада України. Законпроекти // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33557.

діяльності є незалежними від будь-якого впливу, підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні, а відповідно до положень ст. 20 мировий суддя за свої дії й ухвалені рішення несе відповідальність перед органом місцевого самоврядування, що суперечить принципу незалежності суддів.

Аналіз кваліфікаційних вимог до мирового судді (ст. 4 Законопроекту) дає підстави вважати, що правило про те, що у мирового судді може не бути юридичної освіти, суперечить такій вимозі, як наявність компетентності (навіть чи варто у правовій державі допускати, щоб особа без юридичної освіти розглядала, як це пропонується у ст. 12 Законопроекту, справи про адміністративні правопорушення, про розірвання шлюбу і поділ майна подружжя, інші майнові спори між громадянами, справи про встановлення земельних сервітутів, про зобов'язання громадянина вчинити певні дії або утриматися від вчинення певних дій, зміст яких було визначено нормативно-правовими актами органу місцевого самоврядування, та інші справи, котрі потребують глибокого знання права). Вирішення мировим суддею правових спорів тільки на підставі таких суб'єктивних критеріїв оцінки особистості, як справедливість, порядність і чесність може призвести до ігнорування принципу законності та (враховуючи порядок обрання мирових суддів і припинення ними повноважень) — до обслуговування інтересів певних політичних сил.

Ще раз нагадаємо: метою створення системи мирових судів українські фахівці вважають лише зменшення навантаження на місцеві суди і надання додаткових гарантій доступності правосуддя для населення, а також підготовку кадрів для державних судів. Але невже вказаних цілей не можна досягти шляхом удосконалення мережі та діяльності існуючих місцевих судів, оптимального збільшення кількості суддів цих судів, удосконалення їх підготовки? Невже у нашій державі вже визначено та запроваджено найбільш ефективний державний судовий устрій і тепер можна дозволити собі експерименти з муніципальними судами — елементом федералізму?

Російські автори¹⁸ додають до зазначених цілей ще й такі:

– спрощення процедури ініціювання судового розгляду (зниження мінімального рівня державного мита, заміна письмового звернення усною запротокольованою заявою тощо), що ніби спростить та прискорить процес вирішення спору¹⁹;

– підвищення авторитету суду шляхом виборів мирових суддів, кандидатури яких погоджені з муніципіями. У зв'язку з другою тезою наводяться такі аргументи: найбільш близькі до населення суди, що розглядають основну масу спорів, потребують суддів, які мають насамперед авторитет і довіру жителів та знання місцевості, а не високу кваліфікацію²⁰.

Наведені аргументи можна спростувати. По-перше, навряд чи авторитет суддів прямо залежить від порядку їх обрання чи призначення. Авторитет набувається завдяки конкретним справам (для суддів — через справедливий розгляд ними справ), а не телевізійною балаканиною та плакатним позерством під час виборчої кампанії. По-друге, що стосується «знання місцевості», то, напевно, воно дійсно може бути важливішим за професіоналізм у РФ, у складі якої є не лише області, а й інші суб'єкти федерації, утворені у тому числі за національною ознакою (республіки, автономні області, автономні округи, краї), причому особливості «місцевості» (у найширшому розумінні цього слова) в Амурській області істотно різняться від аналогічних особливостей у Курській області, а в Республіці Бурятія ще більше від особливостей у Приморському краї чи в м. Москві.

Загалом теза про знання місцевості є дуже слушною для всіх держав з федеративним устроєм та для великих за територією. Першими якраз і є крім РФ названі вище Австралія, Бельгія, Бразилія, Венесуела, Канада, Мексика, США, ФРН, Швейцарія. Крім того, дуже схожі на федерації: Велика Британія, яка включає Англію, Шотландію, Уельс, Північну Ірландію, острів Мен і Норманські острови (до того ж британська Королева є главою держави у Новій Зеландії та деяких інших країнах, в яких здійснює владу через генерал-губернаторів, котрих призначає кожні п'ять років); Іспанія, яка поділена на 50 провінцій, що входять у 17 автономних співтовариств (при цьому Каталонія, Країна Басків і Галісія утворені за національним принципом); Італія — 20 областей якої поділені на провінції, а п'ять (Трентіно-Альто-Адідже, Валле-д'Аоста, Фріулі-Венеція-Джулія, Сицилія і Сардинія) — мають спеціальний статус з найширшою автономією; ПАР, яку характеризують як унітарну державу з елементами федералізму²¹. Франція, хоча і є унітарною державою, має дуже специфічний адміністративний устрій. З 1 січня 2006 р. вона поділена на 26 регіонів, серед яких чотири заморських, при цьому регіони, у свою чергу, поділені на 100 департаментів,

¹⁸ Див.: Колоколов Н.А. Мировая юстиция: Учеб. пос. / Н.А. Колоколов, С.Г. Павликов, А.Н. Сачков. — М., 2008. — С. 74.

¹⁹ Упевнені, що всі складні питання щодо процедури цілком можуть бути розв'язані у межах процесуального закону і не повинні бути залежними від того виду судового устрою в державі, який ми обираємо, у тому числі від наявності чи відсутності інституту мирових судів.

²⁰ Див.: Карпов Д.В. Проблемы конституционно-правового гарантирования право-защитной функции судебной власти в Российской Федерации. Автореф. дис. канд. юрид. наук. — Н. Новгород, 2000. — С. 13.

²¹ Див.: Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник. — Там само. — С. 939.

42 округи, 4 тис. 39 кантонів, 36 тис. 682 комуни, а три найбільших комуни Парижа, Марселя і Ліона — ще на 45 муніципальних округів²². Деякі інші держави, в яких є система мирових судів, навпаки, «карликові» (Люксембург, Мальта) чи невеликі за територією (Ізраїль, Кувейт), до того ж перебувають (крім Люксембурга) під значним впливом англосаксонської правової сім'ї. Із наведених причин вони так само не можуть бути прикладом для України. З тих країн, де є система мирових судів, залишилися лише: Сирія і Туреччина (правові системи цих двох держав майже в усьому просто традиційно слідують французькому зразку²³), а також Уругвай, з яким Україна практично не має нічого спільного. **Понад сто інших унітарних держав інституту мирових судів не знають.**

До речі, комп'ютерний пошук за електронною версією довідника показав, що альтернативне системі загальних судів третейське судочинство існує саме в тих державах, де немає мирових судів, а саме: в Австрії, Єгипті, Індії, Іраку, Киргизії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Таїланді. Єдиний виняток — ПАР, де існують і третейські суди, і мирові²⁴.

Нарешті, економічно досить потужна і фінансово багата, насамперед своїми нафто- й газокарбованцями, РФ навіть у фінансово складному для неї 1998 р. могла дозволити собі прийняти і реалізувати Федеральний Закон «Про мирових суддів в РФ». Українська ж держава і в кращі часи — до початку фінансової кризи 2008—2009 рр., не виявляла наполегливості для належного забезпечення судів. Так, на сьогодні в Україні діє 666 місцевих судів загальної юрисдикції, в яких станом на 1 січня 2008 р. працювало 4 тис. 285 суддів. Вакантними залишаються 462 посади, що становить приблизно 10 % від загальної чисельності суддівських посад. Цей показник у процентному співвідношенні останніми роками майже не змінюється. Однією

з причин недокомплектування судів є банальна неможливість розмістити і забезпечити суддям нормальні умови праці. Забезпечення діяльності місцевих судів у 2007 р., за даними Державної судової адміністрації України, було профінансовано на 51 % від потреби, у тому числі обсяг бюджетних асигнувань на будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт приміщень судів лише на 9 %. А тепер уявімо, що в кожному невеликому населеному пункті, районі міста, у мікрорайоні великого міста з'явиться мировий суд. Кількість суддів, а отже і витрати на забезпечення їхньої діяльності, мають зрости в десятки разів.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що, по-перше, Україні не слід бездумно переймати досвід інших держав, тим більше тих, які відрізняються від неї за всіма сутнісними ознаками держави та за адміністративно-територіальним устроєм, а більше враховувати власну специфіку; по-друге, перш ніж створювати нові суспільні інститути, необхідно взяти всіх можливих заходів для удосконалення тих суспільних інститутів, які вже існують — зокрема судів загальної юрисдикції і, можливо, третейських судів; по-третє, якщо вже й дослухатися до порад наших зарубіжних колег, то насамперед тих, що стосуються медіації, примирного правосуддя (з цих питань лише резолюцій та рекомендацій Ради Європи — десятки, починаючи з 1980-х років).

То чи потрібні Україні мирові суди? Проаналізувавши всі наявні на сьогодні аргументи *pro*, висловлені поважними апологетами мирових судів, та навівши власні аргументи *contra*, ми залишаємо це питання без остаточної відповіді. Все ще перспективними з огляду на доведену у статті передчасність висновків про актуальність прийняття закону про мирових суддів є подальші наукові розвідки у цьому напрямі. Врешті-решт, завжди, коли наявні полярні точки зору з приводу одного предмета, слід відшукувати можливості для компромісу.

²² Див.: <http://ru.wikipedia.org>.

²³ Див.: Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник. — Там само. — С. 578—584, 660—672.

²⁴ Див.: Там само.

S u m m a r y

Thoroughly surveys advantages and disadvantages of the institute of the peace courts, peculiarities of its functioning in the states with different standards of jurisprudence. The authors reckon this kind of courts should be profoundly examined including obligatory consideration of domestic specificities of administration of justice before its introducing in Ukraine.

На допомогу судді

Деякі особливості застосування судами заходів забезпечення позову при розгляді цивільних справ

А.В. Гнатенко,
голова Судової палати
у цивільних справах
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Д.Д. Луспенник,
суддя Верховного Суду
України,
кандидат юридичних наук,
доцент

Згідно зі статтями 55, 124 Конституції України кожному гарантується судовий захист його прав, свобод та законних інтересів. Реалізація права на судовий захист багато в чому залежить від наявності належного правового механізму.

Одним із недоліків судового способу захисту порушеного права фактично є неоперативність цього способу, пов'язана з вимогою суворо дотримуватися цивільної процесуальної форми. Через це розгляд справ нерідко затягується, що спричиняє негативні наслідки для потерпілої від цивільного правопорушення особи. Запобігти такій ситуації покликаний інститут забезпечення позову, порядок застосування якого визначений статтями 151—155 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) та іншими спеціальними процесуальними нормами, що містяться в окремих законах.

У судовій практиці часто виникають питання щодо вжиття заходів забезпечення позову, хоча регулярно готуються узагальнення з практики розгляду таких справ, судам надаються рекомендації для їх правильного вирішення. Зокрема, 22 грудня 2006 р. Пленум Верховного Суду України прийняв постанову № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову».

Як правило, неоднакове застосування певних положень у судовій практиці та порушення вимог процесуального законодавства при вжитті заходів забезпечення позову трапляються як через суб'єктивні суддівські помилки, так і у зв'язку з передбаченими в законодавстві оціночними

критеріями щодо підстав вжиття таких заходів, оскільки суду надано право певної дискреції, що нерідко призводить до їх застосування всупереч цілям цього інституту процесуального права.

Разом з тим, на нашу думку, встановити у законодавстві імперативні норми щодо підстав для забезпечення позову неможливо через велику кількість обставин, які можуть утруднити виконання рішення суду в разі невжиття заходів забезпечення позову. Однак застосування останніх має базуватися на загальноправових та галузевих принципах права. У цьому випадку дискреційність суду є необхідною умовою відправлення правосуддя, втіленням принципу самостійності судової влади.

Забезпечення позову — це вжиття комплексу заходів цивільного процесуального характеру, направлених на припинення дій, які можуть утруднити чи зробити неможливим виконання майбутнього рішення суду. Вжиття цих заходів має гарантувати реалізацію позовних вимог у разі задоволення позову і застосовуються лише до позовів про визнання та про присудження.

Значення цього інституту цивільного процесуального права полягає в тому, що він захищає законні інтереси (права) позивача на той випадок, коли відповідач діє недобросовісно або коли через невжиття заходів може виникнути загроза виконанню судового рішення.

Забезпечення позову не порушує принципів змагальності та процесуальної рівноправності сторін. Його мета — не допустити за допомогою, хоч і негайно вжитих, проте тимчасових заходів, утруднення чи неможливості виконання судового акта,

а також запобігти завданню значної шкоди заявнику. Ухвала суду про забезпечення позову може бути оскаржена, може бути прийнято зустрічне забезпечення (застава), замінено вид забезпечення позову, скасовано заходи забезпечення позову тим же судом, що їх вжив, відшкодовано шкоду, завдану забезпеченням позову тощо.

Отже, заходи забезпечення позову не мають дискримінаційного характеру стосовно сторін у спорі; їх застосування здійснюється в межах дискреційних повноважень суду і за принципами змагальності та процесуальної рівноправності сторін, а правова регламентація інституту забезпечення позову в цивільному судочинстві не суперечить базовим конституційним принципам. Враховуючи це, суди повинні застосовувати норми ЦПК щодо інституту забезпечення позову у чіткій відповідності до процедури, визначеної процесуальним законом.

Згідно з ч. 1 ст. 151 ЦПК суд може вжити заходи забезпечення позову. У зв'язку з цим виникає питання: чи означає наведене вище, що суд може відмовити у вжитті таких заходів навіть за наявності підстав для їх застосування? Тобто це право чи обов'язок суду, і чи буде такий судовий акт законним?

У цій нормі законодавець застосовує конструкцію «уповноважених дій» (вправі, може тощо), а з урахуванням дискреційних судових повноважень це дає підстави для висновку, що суд, приймаючи правозастосовний акт, кожного разу встановлює не тільки прямо передбачені в нормі юридичні факти, а й не передбачені нормою, але яким суд надає юридичне значення. Зважаючи саме на ці останні факти, суд й буде обґрунтовувати вибір одного з передбачених дискреційною нормою варіантів.

Враховуючи, що ч. 1 ст. 151 ЦПК є дискреційною, суд, відмовляючи у застосуванні заходів забезпечення позову, повинен зазначити, що, незважаючи на наявність підстав для забезпечення позову (ч. 3 ст. 151 ЦПК), є обставини, які виключають можливість їх застосування. Однак ці обставини не повинні виводитись з інших правових норм шляхом їх тлумачення, а мають бути індивідуальними, тобто такими, що можуть застосовуватися лише в цій справі.

Розглядаючи заяву про забезпечення позову, суд вирішує лише питання про наявність підстав для вжиття заходів забезпечення позову і не розглядає матеріально-правові вимоги та заперечення осіб, які беруть участь у справі, а також не визначає наперед результат розгляду справи по суті позову.

Разом з тим є процесуальні норми, які зобов'язують суд при вирішенні такого питання зважати на обґрунтованість позову. Зокрема, у п. 1 ч. 1 ст. 53 Закону від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ «Про

авторське право і суміжні права» (далі — Закон № 3792-ХІІ) зазначено, що при вжитті заходів забезпечення позову суд або суддя одноособово має право винести ухвалу про заборону відповідачеві, **щодо якого є достатні підстави вважати, що він є порушником авторського права і (або) суміжних прав**, вчиняти до ухвалення рішення чи ухвали суду певні дії.

Вважаємо неправильним взагалі не брати до уваги заявлені матеріально-правові вимоги чи протиставляти їх. Інколи суди порушують вимоги закону, забезпечуючи позови тими способами, які не відповідають предмету позову (матеріально-правовій вимозі) та видам, встановленим ЦПК, або які взагалі виходять за межі позову. Тому заходи забезпечення позову повинні відповідати і бути співмірними заявленим вимогам, а також мають бути безпосередньо пов'язані з предметом спору, необхідними і достатніми для забезпечення виконання судового рішення.

Крім того, в судовій практиці трапляються випадки, коли у зв'язку із забезпеченням позову фактично задовольняються позовні вимоги без розгляду справи по суті, тобто має місце збіг обраного способу забезпечення позову із заявленими позовними вимогами.

Наприклад, ухвалою Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі за позовом Ф. до АК «Харківобленерго» про поновлення порушеного права суд у порядку забезпечення позову зобов'язав відповідача до розгляду справи по суті поновити позивачу подачу електроенергії в його квартиру. Ухвалою Апеляційного суду Харківської області зазначена ухвала скасована, відмовлено в задоволенні заяви про забезпечення позову, оскільки суд першої інстанції фактично задовольнив позов без розгляду справи по суті¹.

В юридичній літературі, як і в судовій практиці, немає єдиної думки щодо питання про можливість збігу обраного способу забезпечення позову із заявленими позовними вимогами.

Так, у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» йдеться лише про трудові та корпоративні спори, при вирішенні яких не допускається забезпечення позову шляхом зупинення дії рішення про звільнення позивача з роботи, оскільки таким чином фактично ухвалюється рішення без розгляду справи по суті.

Пленум Вищого адміністративного суду України у постанові від 6 березня 2008 р. № 2 «Про практику застосування адміністративними судами окремих

¹ Див.: Архів Червонозаводського районного суду м. Харкова за 2004 р. Ухвала у справі № 2-ц-387.

положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ» також роз'яснив адміністративним судам, що неприпустимо забезпечувати адміністративний позов про визнання незаконним рішення про звільнення з посади зупиненням дії правового акта про звільнення особи з посади, оскільки тим самим суд фактично продовжує службові відносини між позивачем та суб'єктом владних повноважень (п. 17), тобто роз'яснення стосується лише спорів про повнення на роботі, на які поширюється адміністративна юрисдикція.

Натомість Вищий господарський суд України в жодному з інформаційних листів (від 12 грудня 2006 р. № 01-8/2776, від 20 квітня 2007 р. № 01-8/251), роз'ясненні (від 23 серпня 1994 р. № 02-5/611 з подальшими змінами), що стосуються практики забезпечення позову господарськими судами, не вказав на недопустимість збігу обраного способу забезпечення позову із заявленими позовними вимогами.

Д.Б. Абушенко поділяє заходи забезпечення позову залежно від предмета спору на *зобов'язальні* (вимоги про вчинення певних дій на користь позивача) та *заборонні* (вимоги про обмеження чи заборону на вчинення певних дій). При цьому він вважає, що забезпечення позову шляхом заборони вчиняти певні дії лише доповнює заборону при розгляді матеріально-правової вимоги про заборону на вчинення певних дій і є своєрідним страховим механізмом, який обмежує відповідача у вчиненні певних дій. Тому збіг такого обраного виду забезпечення позову із заявленою матеріально-правовою вимогою, на його думку, не забороняється. Разом з тим через зобов'язальні види забезпечення позову може бути замінено обов'язок, який є предметом позову, і тому вони є недопустимими, оскільки матеріально-правовий результат спору для позивача має бути витребуваний лише при вирішенні спору по суті².

С.А. Кузнецов вважає, що сам по собі повний чи частковий збіг між заходами забезпечення позову та матеріально-правовими вимогами не є перешкодою для задоволення заяви про забезпечення позову, оскільки забезпечувальні заходи тимчасові і не вирішують спору по суті, а навпаки, можуть забезпечити виконання прийнятого на користь позивача рішення й усунути можливі негативні для нього наслідки³.

Чинний ЦПК не містить прямої заборони на збіг заходів забезпечення позову з матеріально-правовими вимогами. Разом із тим при вирішенні на практиці питання про можливість такого збі-

гу, на нашу думку, потрібне системне тлумачення норм, що регулюють інститут забезпечення позову, та принципів, за якими він повинен діяти. Це — принципи законності, справедливості, визначеності, співмірності та збалансованості при обмеженні суб'єктивних прав, недопустимості зловживання правом і здійснення суб'єктивних прав, що суперечить їх призначенню, рівності всіх перед законом, виконуваності судових рішень тощо.

Питання про забезпечення позову суд не повинен вирішувати формально, потрібно дотримуватися балансу між конкуруючими принципами права, які діють в інституті забезпечення позову. При цьому мають бути захищені як права позивача — на випадок можливого ухвалення рішення на його користь, так і права відповідача, оскільки до ухвалення рішення він не визнаний зобов'язаним перед позивачем.

Наприклад, не можна забезпечити позов про вселення, зобов'язавши відповідача до розгляду справи по суті не перешкоджати позивачу проживати у квартирі, в якій він на момент пред'явлення позову не проживав. Натомість, цілком законним буде забезпечення позову шляхом вилучення всіх примірників творів, коли є підстави припускати, що вони контрафактні, при заявлених аналогічних позовних вимогах, оскільки це прямо передбачено ст. 53 Закону № 3792-ХІІ.

Аналогічно матиме місце збіг між видом забезпечення позову і матеріально-правовою вимогою у спорі про місце проживання малолітньої дитини або про позбавлення батьківських прав (статті 161, 164 Сімейного кодексу України), коли ще до ухвалення рішення по суті суд для забезпечення позову за наявності небезпеки для життя чи здоров'я дитини може постановити ухвалу до розгляду справи по суті про відібрання дитини в одного чи обох батьків. Застосування заходів забезпечення позову у справах про захист права власності (віндикаційні, негативні позови) також нерідко передбачають збіг між обраним видом забезпечення позову та предметом позову, що є допустимим для захисту прав власника та перешкодження подальшого порушення його прав.

Вжиття таких видів забезпечення позову не вплине на вирішення спору по суті, оскільки в ЦПК чітко передбачено процедуру розгляду спору та ухвалення рішення про задоволення позову лише в разі обґрунтованості позову, доведення його позивачем та відповідності його матеріальному закону.

Чинне законодавство містить різні процесуальні норми **щодо строку подання позовної заяви у разі забезпечення позову** про захист права інтелектуальної власності до його пред'явлення, що не забезпечує однакове їх застосування в судовій практиці. Так, ч. 5 ст. 151 ЦПК передбачено, що

² Див.: Абушенко Д.Б. Обеспечительные меры в административном судопроизводстве: практика арбитражных судов. — М., 2006. — С. 187—192.

³ Див.: Кузнецов С.А. Судебные обеспечительные средства в российском гражданском праве. — М., 2008. — С. 116, 117.

позовна заява в такому разі подається протягом 10 днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову, а відповідно до ст. 53 Закону № 3792-ХІІ для цього надається позивачу 15 днів. Існують думки, що повинно діяти правило про 15 днів, передбачене спеціальним законом щодо розгляду справ цієї категорії.

На нашу думку, вирішуючи цю законодавчу колізію, слід керуватися загальним правилом теорії права про конкуренцію норм. Наприклад, у разі конкуренції між загальними та спеціальними нормами діє спеціальна норма.

Проте є інша колізія закону — конкуренція між двома спеціальними процесуальними нормами, які врегульовують одне й те ж питання (ч. 5 ст. 151 ЦПК не є загальною нормою, оскільки немає відповідної процедури вирішення загального питання): подання позовної заяви після постановлення ухвали про забезпечення позову до подання такої заяви. У разі виникнення такої колізії між нормами згідно з теорією права діє та спеціальна норма, яка була прийнята законодавцем пізніше⁴. Це означає, що повинна діяти саме норма ч. 5 ст. 151 ЦПК, а тому позовна заява має бути подана протягом 10 днів після постановлення ухвали про забезпечення позову.

Позитивним явищем у новому ЦПК є чітко викладені вимоги до змісту заяви про забезпечення позову (ч. 2 ст. 151). У разі невідповідності заяви встановленим законом вимогам, вона не залишається без руху, а повертається заявнику (ч. 8 ст. 153 ЦПК). Проте це не позбавляє заявника права оскаржити ухвалу (п. 3 ст. 293 ЦПК), або, усунувши недоліки заяви про забезпечення позову, повторно подати її.

Так, ухвалою Ленінського районного суду м. Вінниці С. повернуто заяву про забезпечення позову, оскільки у ній взагалі не вказано причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов, а наведено лише обставини позову про стягнення певної суми⁵.

Незважаючи на вдосконалення законодавцем зазначеного вище положення щодо змісту заяви про забезпечення позову, вважаємо, що воно потребує уточнення. Щоб унеможливити зловживання правом на забезпечення позову та на виконання вимоги ч. 3 ст. 10 ЦПК про те, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, яка повною мірою діє при вирішенні питання про забезпечення позову, ч. 2 ст. 151 ЦПК слід доповнити положенням про зобов'язання особи, яка

просить про вжиття таких заходів, додати докази на підтвердження необхідності вжиття певного виду забезпечення позову⁶ (за винятком випадків, коли передбачені ч. 3 цієї статті наслідки безпосередньо впливають із суті позовних вимог) та надати докази самого права вимоги.

Спірним у судовій практиці є питання щодо застосування інституту забезпечення позову (зокрема, накладення арешту на майно) у спорах про відшкодування моральної шкоди. Вважається, що це спори немайнового характеру, і тому забезпечувати позов не потрібно. Ще одне спірне питання — про можливість забезпечення всього позову, ціна якого нерідко зазначається в кілька мільйонів гривень, що не становить проблеми для позивачів при сплаті судового збору, адже незалежно від розміру ціни позову буде сплачено судовий збір у розмірі 8 грн 50 коп. (за цивільним позовом у кримінальній справі позивач взагалі звільнений від його сплати). Разом із цим у законодавстві не встановлено, що застосування заходів забезпечення позову можливе лише за наявності певних вимог, наприклад майнових; крім того, немає посилання на характер вимог ЦПК, і з ним не пов'язується можливість чи неможливість застосування заходів забезпечення позову. Вважаємо це правильним, оскільки у разі задоволення такого позову при виконанні рішення суду про стягнення грошових сум (моральної шкоди) можливе примусове звернення стягнення на майно боржника.

Проте суди мають звертати увагу на те, чи не заявлений позов про відшкодування моральної шкоди на доволіно визначену велику суму, інакше забезпечення такого позову буде зловживанням позивачем своїм правом, яке порушує права відповідача. Саме тому суддя (суд) повинен звертати увагу на всі обставини, які наводяться на обґрунтування такого позову, виважено приймати рішення про вжиття заходів забезпечення позову і суворо дотримуватися процедури постановлення ухвал, які обов'язково мають бути мотивовані. При цьому позивачу слід роз'яснити про можливість настання певних наслідків від таких процесуальних дій на випадок відмови у позові: відшкодування шкоди за позовом відповідача за допущене забезпечення безпідставного позову (ст. 155 ЦПК). Суд також вправі у такому випадку вимагати від позивача забезпечення його вимоги заставою (ч. 4 ст. 153 ЦПК), що на сьогодні є найбільш дієвим способом, який суди, на жаль, застосовують доволі рідко.

Деякі судді вважають, що відповідач не може просити про забезпечення позову, оскільки він такого позову не заявляв. Така думка є помилковою.

⁴ Див., напр.: Юридический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2003. — С. 167; Тихомирров Ю.А. Коллизионное право. — М., 2000. — С. 45.

⁵ Див.: Архів Ленінського районного суду м. Вінниці за 2006 р. Ухвала у справі № 2-19.

⁶ В юридичній літературі такі дії називаються локальним предметом доказування.

Позов може бути забезпечений за заявою відповідача, адже згідно з ч. 1 ст. 151 ЦПК клопотання про вжиття заходів його забезпечення може бути заявлене не тільки позивачем, а й особами, які беруть участь у справі. До таких осіб належить і відповідач. Особливо це стосується позовів про поділ спільного майна подружжя.

Забезпечення позову може завдати шкоди відповідачу та іншим особам, які беруть участь у справі, тому це питання суд має вирішувати з урахуванням необхідності охорони їх прав та інтересів. Саме тому ЦПК враховує принцип рівноправності сторін у процесі й забезпечує захист інтересів відповідача.

У зв'язку з цим у законодавстві передбачені деякі гарантії для врахування інтересів відповідача, оскільки забезпечення позову пов'язано з обмеженням його прав і можливою шкодою для його інтересів.

Відповідно до ч. 4 ст. 153 ЦПК суд, допускаючи забезпечення позову, може вимагати від позивача забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню у зв'язку із забезпеченням позову, яка вноситься на депозитний рахунок суду. Розмір застави визначається судом з урахуванням обставин справи, але не повинен бути більшим за розмір ціни позову. Проте суди не завжди це враховують, особливо у випадках, коли наведені обставини на обґрунтування заяви про забезпечення позову, як і позов, викликають у суду деякі зауваження, однак підстав для відмови у задоволенні заяви немає. Іноді суди неправильно тлумачать це положення, не враховуючи його цільову направленість.

Тому вважаємо, що норми про заставу слід удосконалити, а термін «застава» замінити на інший — «зустрічне забезпечення», який слід розуміти не тільки як внесення грошей на депозитний рахунок суду, а й банківську гарантію, поруку, заставу майна чи інше фінансове забезпечення на ту ж суму. Також потрібно детальніше регламентувати цю процедуру, а головне — дати можливість відповідачу, а не лише суду, вимагати від позивача, який просить про забезпечення позову, надати таке зустрічне забезпечення. Якщо суд задовольнить заяву відповідача про зустрічне зобов'язання, то розгляд заяви про забезпечення позову можливий лише після надання позивачем суду такого зустрічного забезпечення. Документи, які підтверджують зустрічне забезпечення, мають свідчити про реальне і гарантоване забезпечення, наявність якого суд повинен перевірити.

Разом з тим слід зазначити, що надання позивачем зустрічного забезпечення не є безумовною підставою для забезпечення позову, якщо відсутні передбачені законом підстави для забезпечення позову.

При розгляді заяви про забезпечення позову є особливості щодо вжиття певного виду забезпечення позову.

Так, види забезпечення позову перелічені в ч. 1 ст. 152 ЦПК, однак у законодавстві немає вказівки про те, які конкретно види забезпечення позову і за якою позовною вимогою можуть застосовуватись, не визначені й пріоритетні заходи для забезпечення позову. Тому суд повинен враховувати конкретні обставини справи та доводи, що наводяться заявником на обґрунтування заяви про забезпечення позову. Разом з тим вони повинні бути співмірними із заявленими позивачем вимогами.

У зв'язку з цим в судовій практиці виникає питання, чи може суд при задоволенні заяви про забезпечення позову застосувати інший вид забезпечення позову, ніж обраний заявником, зокрема, зважаючи на певні обставини справи?

Наприклад, Ч. звернулася до Білоцерківського районного суду Київської області з позовом до ПСП «Янтарне», ВКФ «НПП» про примусове виконання умов договору про сумісну діяльність. У заяві про вжиття заходів для забезпечення позову Ч. просила накладити арешт на майно відповідачів. Ухвалою суду було заборонено відповідачам реалізовувати урожай кукурудзи та соняшника (без зазначення до якого часу).

Таким чином, суд з власної ініціативи змінив вид забезпечення позову. Позивач просив застосувати п. 1 ч. 1 ст. 152 ЦПК (арешт майна), а суд застосував п. 2 цієї ж статті (заборона вчиняти дії)⁷.

Вважаємо, що такі дії суду є неправильними. Перераховуючи в ч. 1 ст. 152 ЦПК види забезпечення позову та зазначаючи в ч. 2 цієї статті про право суду вжити інші види, законодавець не надає суду право самостійно обирати вид забезпечення позову. Це порушує принцип диспозитивності процесу, тому суд при застосуванні заходів забезпечення позову повинен або задовольнити заявлене клопотання, або відмовити у його задоволенні.

Безперечно, в судовій практиці виникає питання, про які інші види забезпечення позову йдеться у ч. 2 ст. 152 ЦПК?

На перший погляд, невідомо, що саме законодавець має на увазі: 1) види забезпечення позову, передбачені іншими законами; чи 2) будь-які інші види, які просить застосувати заявник і з доцільністю яких погодиться суд, незалежно від того, передбачені вони в законі чи ні (тобто постає питання, чи передбачив законодавець відкритий перелік).

Вважаємо, що обраний судом вид забезпечення позову має відповідати таким критеріям: бути законним, тобто не забороненим законодавством,

⁷ Див.: Архів Білоцерківського районного суду Київської області за 2005 р. Ухвала у справі № 2-212.

і його застосування не повинно порушувати закон, а також такий вид має бути реально виконуваним, зокрема і в примусовому порядку⁸.

Таким чином, проаналізувавши ч. 2 ст. 152 ЦПК та врахувавши наведене вище, дійдемо висновку, що законодавець дійсно надає суду право вибирати інші види забезпечення позову, про який просить позивач, — як передбачені, так і не передбачені іншими законами, проте ці види не можуть застосовуватися, якщо вони порушують імперативні норми (чи то загальних для всіх процесуальних інститутів, чи то спеціальних, що поширюються лише на інститут забезпечення позову).

Нерідко в судовій практиці трапляються помилки, допущені при оцінці дійсної необхідності застосування заходів для забезпечення позову. Також істотним недоліком у постановлених судами ухвалах є їх немотивованість (потреба у забезпеченні позову), а отже, невідповідність вимогам ЦПК щодо форми і змісту (ч. 5 ст. 153, ст. 210 ЦПК).

У частині 3 ст. 151 ЦПК встановлений вичерпний перелік підстав для забезпечення позову:

а) неможиття заходів забезпечення позову, що може утруднити виконання рішення суду. Необхідно враховувати, що це може мати місце не при констатації порушення права позивача (така констатація не потребує виконання), а при зобов'язанні відповідача щось вчинити: усунути порушення, вчинити певні дії тощо;

б) неможиття заходів забезпечення позову, що може зробити неможливим виконання рішення суду.

На практиці суди, на жаль, не розрізняють наведені законодавцем окремі підстави для забезпечення позову, а в основному, застосовують слова «утруднити» чи «зробити неможливим» як синоніми.

Наприклад, Т. звернулася до Дніпровського районного суду м. Києва з позовом до П., С., ТОВ «Ольга», ЗАТ «Каштан» та ін. про визнання частково недійсним установчого договору. Одночасно позивач подала заяву і просила забезпечити позов шляхом накладення арешту на нерухоме майно ЗАТ «Каштан», заборонити ТОВ «Ольга» та іншим особам відчужувати акції ЗАТ «Каштан», а також відчужувати й отримувати корпоративні права ТОВ «Ольга» і вносити будь-які зміни до установчих документів. На порушення вимог ч. 2 ст. 151 ЦПК заява про необхідність забезпечення позову взагалі не мотивована, не зазначені причини, через які потрібно забезпечити позов, не обґрунтовано, чому саме такий вид забезпечення позову слід застосувати.

Незважаючи на це, ухвалою Дніпровського районного суду м. Києва заява про забезпечення позову задоволена в повному обсязі. Ухвалою Апеляційного суду м. Києва зазначена ухвала місцевого суду скасована, у задоволенні заяви відмовлено. Апеляційний суд зазначив, що суд першої інстанції взагалі не мотивував свою ухвалу, переписавши лише диспозицію норми права про те, що нежиття заходів забезпечення позову може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду⁹.

Постановлення немотивованих ухвал про забезпечення позову є процесуальним правопорушенням з боку суду. Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд має надати оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням:

1) розумності, обґрунтованості й адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову;

2) забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу;

3) наявності зв'язку між конкретним видом, що застосовується для забезпечення позову, і предметом позовної вимоги, зокрема, чи спроможний такий вид забезпечити фактичне виконання рішення суду в разі задоволення позову;

4) імовірності виникнення утруднень для виконання або невиконання рішення суду в разі нежиття таких заходів;

5) необхідності у зв'язку із вжиттям таких заходів запобігти порушенню прав та інтересів інших осіб, зокрема й осіб, які не є учасниками цього судового процесу.

Заява про забезпечення позову, яка раніше була відхилена повністю чи частково, або залишена без розгляду, може бути подана вдруге, якщо змінилися певні обставини або є інші підстави для обґрунтування необхідності вжиття таких заходів. Тобто на заяву про забезпечення позову, в задоволенні якої було відмовлено, на нашу думку, не поширюється заборона повторно звертатися до суду з того ж питання (п. 2 ч. 1 ст. 122 ЦПК).

Для судової практики важливим є те, що у ЦПК не передбачено забезпечення заяви в окремому провадженні, оскільки в ньому не вирішується спір про право, тому всі питання, пов'язані з позовом, зокрема щодо забезпечення позову, в цьому виді провадження не вирішуються. Певним винятком є спеціальна процедура, що передбачена ст. 262 ЦПК (розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі).

З окремим провадженням тісно пов'язаний розгляд судами скарг на дії, рішення державного виконавця за правилами ЦПК. У зв'язку з розгля-

⁸ Див.: Луспеник Д. Д. Практика розгляду судами заяв про забезпечення позовів при вирішенні спорів у цивільному судочинстві: спірні питання // Юридичний журнал. — 2007. — № 10. — С. 104—114.

⁹ Див.: Архів Апеляційного суду м. Києва за 2005 р. Ухвала у справі № 22-6363.

дом таких справ виникає питання: чи може бути забезпечено розгляд такої скарги в аналогічному порядку щодо забезпечення позову?

Вважаємо, що суд може вжити заходи забезпечення скарги, оскільки виконання рішення суду є стадією цивільного процесу, тобто розгляду конкретної справи, і в такому випадку це вже буде судово-виконавча справа.

Проте судам слід дуже обережно обирати вид забезпечення скарги.

Наприклад, ухвалою Держинського районного суду м. Харкова забезпечено скаргу Б. про визнання неправомірними дій Державної виконавчої служби у Жовтневому районі м. Харкова та постанов державних виконавців цієї служби, заінтересована особа — З., шляхом зупинення дії постанови про поновлення виконавчого провадження, про арешт майна боржника, зупинено виконавче провадження за іншим виконавчим листом, зупинено стягнення витрат із виконавчого збору, зобов'язано забезпечити доступ заявниці до квартири.

Ухвалою Апеляційного суду Харківської області ухвала районного суду залишена без змін, оскільки це потрібно для забезпечення можливості виконання рішення суду¹⁰.

Вважаємо, що погодитися з цими судовими рішеннями неможливо з таких підстав. У ст. 34 Закону від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV) зазначено, що виконавче провадження підлягає обов'язковому зупиненню у випадках: зупинення судом стягнення на підставі виконавчого документа (п. 4); зупинення виконання відповідного рішення або виконавчого провадження посадовою особою, якій законом надано таке право (п. 6); подання до суду позову про виключення майна з акта опису й арешту (п. 7).

¹⁰ Див.: Архів Апеляційного суду Харківської області за 2007 р. Ухвала у справі № 22-ц-665.

S u m m a r y

Analyses norms of procedural law, which regulate process of security of a claim in civil cases, considers disputable issues of judicial practice with regard to the court discretion in the process of claims consideration, concerning the court's powers and grounds for claim security. The author expresses proposals on legislative development.

Про подібні види забезпечення позову йдеться в пунктах 5, 6 ч. 1 ст. 152 ЦПК.

Таким чином, при застосуванні норм або Закону № 606-XIV, або ст. 152 ЦПК настають ті ж правові наслідки, які перешкоджають подальшому вчиненню дій щодо виконання ухваленого рішення суду.

Незважаючи на подібність положень, на нашу думку, за своєю правовою природою зупинення виконавчого провадження та вжиття заходів забезпечення позову за ст. 152 ЦПК є різними, оскільки при застосуванні закону настає тимчасове зупинення виключно у сфері дії примусового виконання боржником рішення, а при застосуванні ЦПК тимчасово втрачає правову силу рішення, що зупинене.

Також є суттєва різниця в тому, як здійснюються зазначені процедури: за законом — це повноваження державного виконавця, яке може бути оскаржене до суду (ст. 36 Закону № 606-XIV), а за правилами ЦПК — це повноваження суду, яке може бути оскаржене в апеляційному порядку. При цьому суд не може зупинити виконавче провадження, оскільки воно у виключній компетенції державного виконавця. Навіть у разі оскарження дій державного виконавця, який не зупинив виконавче провадження, суд вправі визнати його дії незаконними та зобов'язати зупинити виконавче провадження, але сам не може його зупинити (ч. 2 ст. 387 ЦПК).

Таким чином, у зв'язку із спрощеним порядком розгляду судами заяв про забезпечення позову та скороченим строком їх розгляду, вимогою щодо негайного виконання ухвали про вжиття заходів забезпечення позову від суду вимагається неухильне дотримання принципу законності при застосуванні забезпечувальних заходів.

Міжнародні зв'язки

Прозорість судової системи передбачає поширення у суспільстві інформації про суди, поглиблення обізнаності громадян про судову систему, об'єктивне висвітлення роботи судів у ЗМІ, спрямоване на побудову конструктивного діалогу між судовою владою та громадськістю, забезпечення прав громадян на справедливий неупереджений судовий розгляд. І такий діалог в Україні активно налагоджується, хоча для його масштабності й ефективності потрібно здолати певні стереотипи у ставленні до судової влади. Адже її становлення в Україні було досить непростим і на початку судова влада була настільки слабкою, що ЗМІ нею майже не цікавилися. Судді також неохоче йшли на контакт. Коли у Конституції було визначено статус судової влади, інтерес до неї зріс, зокрема й з боку ЗМІ. На цьому наголосив заступник Голови Верховного Суду України Костянтин Кравченко під час заходів, що відбулися 29—30 квітня 2009 р. у Верховному Суді України в рамках спільного Українсько-канадського проекту судової співпраці за участю суддів Верховного Суду України та працівників його апарату, представників Ради суддів України, голів апеляційних судів України, визначених проектом як модельних, прес-секретарів та працівників прес-служб міських та апеляційних судів України, представників проекту.

У свою чергу Голова Верховного Суду канадської провінції Альберта Аллан Вахович, зауваживши, що має велику честь бути у країні, де судова влада має такий самий статус, як і законодавча та виконавча, повідомив українським колегам про ті позитивні напрацювання у сфері взаємодії зі ЗМІ, яких вдалося досягти канадським суддям. Перші кроки завжди і для всіх важкі, наголосив він. Однак поступово у Канаді вибудували взаємокорисну систему відносин зі ЗМІ, у якій, за словами Аллана Ваховича, враховані інтереси кожної зі сторін і, відповідно, інтереси суспільства, яке хоче і має повне право знати якомога більше про діяльність судової системи. Адже відкритість і прозорість судової влади — головні її ознаки у будь-якій демократичній країні світу, а ворогуючим табором, як правило, виступають не журналісти, а інші владні структури, що є у державі, підкреслив канадський суддя. Це переживала свого часу Канада, це переживає нині Україна, зауважив він, однак ті кроки, які вже зроблені у судовій системі Української держави, заслуговують на велику повагу.

Що ж до конструктивного діалогу зі ЗМІ, то, на переконання пана Ваховича, має бути обопільна відповідальність кожної зі сторін за кожне мовлене, виголошене і написане слово. І про міру відповідальності, як і можливі юридичні санкції за недостовірну чи неправдиву інформацію, добре знають як судді, так і журналісти.

Дуже важливо, переконаний Голова Верховного Суду провінції Альберта, постійно нагадувати суспільству про незалежність судової влади від інших органів влади і про незалежність суддів один від одного, оскільки це найголовніша умова неупередженості суду.

Взаємоповага до професійної діяльності судді і журналіста — це та основа, на якій базується вся система взаємодії зі ЗМІ, наголосила і суддя Федерального суду Канади Джудіт Снайдер. І хоча потрібен був певний час для налагодження саме таких відносин, тепер це дає відчутні результати. Формуванням інформаційної політики у Федеральному суді Канади, за повідомленням пані Снайдер, займається Комітет з питань комунікацій, який, виробляючи стратегію зовнішніх зв'язків, цікавиться і думкою представників ЗМІ про те, якою б вони хотіли бачити цю стратегію. Така партнерська співпраця, переконана канадська суддя, однаково потрібна і суддям, і журналістам.

Заступник голови Ради суддів України, голова Військової судової колегії Верховного Суду України Олександр Волков повідомив присутніх про ті кроки, які здійснює Рада суддів для поліпшення поінформованості населення України про діяльність судової системи, зокрема, в регіонах, де брак такої поінформованості відчувається особливо гостро. А довіра громадян до суду, як свідчить практика, значною мірою залежить саме від вчасного та об'єктивного інформування про судовий процес, і це мають розуміти як судді, так і журналісти, переконаний Олександр Волков.

З інформацією про налагодження взаємовідносин зі ЗМІ на засіданні круглого столу виступили також голова Апеляційного суду Запорізької області Віктор Городовенко та помічник голови Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області Іванна Ковалик.

У рамках заходів, організованих Українсько-канадським проектом судової співпраці спільно з Верховним Судом України та Радою суддів України, відбувся також тренінг для суддів «Контакти з представниками ЗМІ», який провели президент компанії «Маклафлін медіа» Баррі Маклафлін та віце-президент компанії Лора Пек.

Міжнародні зв'язки

12—13 березня 2009 р. в м. Києві проходила міжнародна конференція «Судова реформа в Україні: пошук рішень у світлі європейських стандартів».

Захід було організовано спільною програмою Ради Європи та Європейського Союзу «Прозорість та ефективність судової системи України» і проектом USAID «Україна: верховенство права» за підтримки Верховного Суду України, Ради суддів України, за участі комітетів Верховної Ради України і Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права.

Учасники конференції обговорили шляхи налагодження діалогу і порозуміння між різними зацікавленими сторонами щодо питань, пов'язаних зі здійсненням судової реформи в Україні, включаючи структуру судової системи, функціонування судових органів та суддівське самоврядування, а також добір, навчання та притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів. Висловитися на ці актуальні теми мали можливі судді, науковці, експерти, представники Міністерства юстиції України та міжнародних організацій.

У вітальному слові Голова Верховного Суду України Василь Онопенко назвав три основні проблеми, що потребують невідкладного вирішення. Це усвідомлення суспільством та політичними ролі і місця суду як найвищого арбітра у вирішенні суспільних конфліктів, утвердження в Україні цілісної судової системи, яка б функціонувала як єдиний правовий механізм, та проведення справжньої судової реформи. Вирішення існуючих проблем, на його думку, можливе за умови відповідального державницького підходу, який, на жаль, проявляють не всі головні носії влади.

Учасників конференції також привітали міністр юстиції України Микола Оніщук, керівник першого відділу програм допомоги Представництва Європейської Комісії в Україні Мартін Шідер, заступник представника Генерального секретаря Ради Європи в Україні Наталія Вутова, керівник проекту USAID «Україна: верховенство права» Девід Вон.

Говорячи про судову реформу, Штефан Гасс, віце-президент Міжнародної асоціації суддів, суддя Апеляційного суду м. Базель (Швейцарія), висловив переконання, що її метою має бути безсторонність та інституційна незалежність. Судді повинні бути захищені від державного свавілля та зазіхання на свої особисті права.

Продовжуючи цю тему, Перший заступник Голови Верховного Суду України, голова Ради суддів України Петро Пилипчук зазначив, що незалежність судової влади є головною гарантією якісного і неупередженого правосуддя. У державі повинен існувати авторитет суду, щоб кожна людина була впевнена, що суд у будь-якому випадку захистить її порушені права. На жаль, наші політики не хочуть цього зрозуміти: триває дискредитація судової влади, суддів, дається оцінка і переоцінка судових рішень. Він зауважив, що не можна перебудовувати судову систему, не вносячи змін до Конституції України і не визначивши структуру органів, які входитимуть до судової влади, статус Вищої ради юстиції, органів суддівського самоврядування та Державної судової адміністрації України.

Обговорюючи поданий до парламенту об'єднаний законопроект про судоустрій і статус суддів, голова Апеляційного суду м. Києва Антон Чернушенко зазначив, що цей законопроект слід повернути на доопрацювання в спеціально створену парламентську комісію, до складу якої мають увійти народні депутати усіх фракцій парламенту, науковці провідних наукових і навчальних закладів, судді всіх рівнів, представники громадських організацій. Завданням комісії має бути розробка концепції комплексної судово-правової реформи, яка б охоплювала всі правові інститути, задіяні в системі правосуддя (суд, прокуратура, адвокатура тощо). У концепції, на його думку, необхідно передбачити внесення змін до Конституції та оновлення законодавства, зокрема, процесуального.

Своє бачення структури системи органів судової влади висловив старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України Микола Сірий. Він переконаний: завдання голови суду — забезпечити якісне правосуддя, а зробити це без організації роботи суду неможливо. Так само неможливо побудувати цілісну судову систему без єдиної касації у Верховному Суді. Продовжуючи дискусію, Антон Чернушенко назвав помилковою ліквідацію статусу президії судів як судових органів і їх функцію нагляду. «Чим коротший шлях від подання позову до винесення рішення, тим ефективніша система», — саме так сформулював положення, яке слід врахувати при здійсненні судової реформи, голова Апеляційного суду Запорізької області Віктор Городовенко.

Коментуючи висновок Венеціанської комісії від 16—17 березня 2007 р. щодо законопроектів про судоустрій і статус суддів, експерт Ради Європи Карстен Манке зазначив, що процедури призначення суддів є ключовими для питання судової незалежності у будь-якій системі. Експерти звернули увагу на недостатню прозорість процедури першого призначення суддів в Україні, на загрозу того, що при призначенні суддів у парламенті політичні міркування можуть брати гору над об'єктивними якостями кандидата тощо. Також наголошувалося, що неправильне тлумачення закону суддею має вирішуватися шляхом апеляції, а не через дисциплінарну процедуру. Дисциплінарна відповідальність судді в такій специфічній сфері, як відправлення правосуддя, потребує точнішого формулювання.

На засіданні також виступив посол Сполучених Штатів Америки в Україні Вільям Тейлор.

Зауважимо, що участь представників суддівського корпусу країни у цьому заході була одним із етапів підготовки проведених 18 березня 2009 р. парламентських слухань на тему «Про стан правосуддя в Україні».

Видавництво «Істина» пропонує:

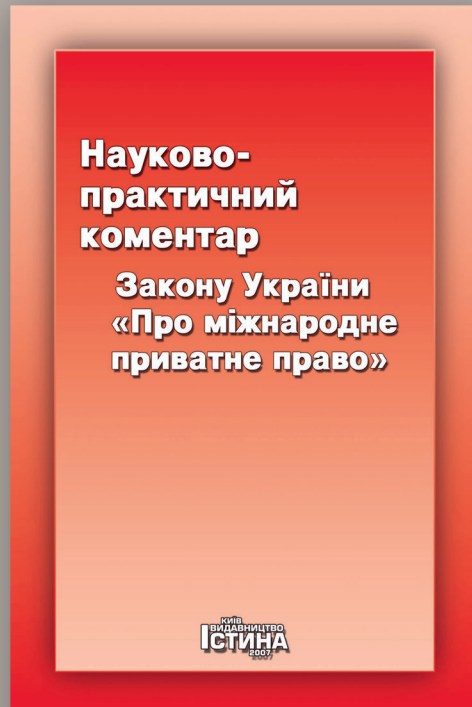
Право Європейського Союзу:

Навчальний посібник / За заг. ред.

Р.А. Петрова. — 2-ге вид. — К., 2009. — 376 с.

У посібнику, розрахованому на студентів, стисло та доступно охарактеризовані всі загальні елементи структури Європейського Союзу, компетенція та відмінності інститутів ЄС і Європейського Співтовариства. Автори знайомлять читача з політикою спільного ринку Співтовариства та детально аналізують усі елементи його внутрішнього ринку.

Унікальність цього видання полягає в тому, що авторами розглянуто процес зближення законодавства України із законодавством ЄС, досліджується питання про статус громадян України на території держав-членів ЄС. Дається стислий аналіз змін до конституційного устрою ЄС, запровадженого Лісабонським договором. Наведені у книзі схеми сприяють наочному вивченню курсу.

Васильченко В.В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право». — К., 2007. — 200 с.

У книзі коментується Закон, який встановлює порядок урегулювання питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом і стосуються визначення застосовуваного права, процесуальної правоздатності і дієздатності іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, підсудності судам України справ з іноземним елементом, виконання судових доручень, визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів.

Коментар ключових положень Закону базується на матеріалах аналізу вітчизняної та зарубіжної доктрини і практики з використанням національного законодавства різних країн.

Книга призначена для всіх, хто цікавиться питаннями, що виникають у сфері міжнародного спілкування, для студентів навчальних закладів юридичного профілю та спеціалістів у сфері міжнародного права і міжнародних відносин.

Книги можна замовити безпосередньо у видавця за адресою:

04136 Київ 136, вул. Маршала Гречка, 13

Телефони: (044) 502-0306, 434-8406, 449-9455

www.istina-books.com.ua

E-mail: istina_book@ukr.net